ŠIAURIETIŠKI ATSIVĖRIMAI

PASVALIO KRAŠTO KULTŪROS, ISTORIJOS LEIDINYS

2004' 1

ŠIAURIETIŠKI ATSIVĖRIMAI

PASVALIO KRAŠTO ISTORIJOS, KULTŪROS ŽURNALAS
2004 1 (16)
LEIDŽIAMAS NUO 1999 M.
ISSN 1392-6810

Šis žurnalo numeris skiriamas Kalbos ir knygos metams ir lietuviškos spaudos atgavimo 100-osioms metinėms

Gegužės 7 dieną Pasvalio Mariaus Katiliškio viešojoje bibliotekoje pristatyta kraštiečio Kazimiero Zalenso (1924–1993) prozos, dramaturgijos ir publicistikos knyga „Sudrumstas šaltinis“. Knygos pristatyme dalyvavo daug Pasvalio jaunimo.

Knygos sudarytoja ir redaktorė Regina Grubinskienė, Pasvalio P. Vileišio gimnazijos mokytoja, džiaugėsi, kad jai pavyko parengti ir išleisti pasvaliečio autoriaus knygą.

Vido Dulkės nuotraukos

TURINYS

Gintautas Gegužinskas
Gausinkime kultūros aruodus ____ 3

Janina Stankevičienė
Atminties paminklai ____ 4

Kazimieras Pūras
Žmogus iš Medinių ____ 7

Jonas Aničas
Kova už lietuviško žodžio laisvę ir Petras Vileišis ____ 8

Danielius Mickevičius
Antanas Macijauskas ____ 14

Vytautas Landsbergis
Kalba Pabiržėje 2001 metų gegužės 13 dieną atidengiant Antano Macijausko paminklą ____ 18

Albinas Kazlauskas
Pasvalio krašto knygnešiai ____ 19

Vitalija Kazilionytė
Šiaurietiški atsivėrimai: idėja ir realybė ____ 24

Algirdas Grigaravičius
Keletas pastabų apie politinių srovių ir Petro Vileišio, „Vilniaus žinių“ leidėjo, santykius ____ 28

Vladas Braziūnas
Kalbos ir kalbančio stiprybė šiandieninė ____ *32*

Mykolas Karčiauskas
Eilėraščiai ____ 36

Romualdas Alekna
Dailės galerija Pasvalyje ____ 41

Antanas Apynis
Jaunimo ugdymo baruose ____ 42

Antanas Šimkūnas
Daujėnams – 450 metų ____ 44

Kazimieras Pūras
P. Rimkūno knygos „Kiemėnų kaimas“ genezė ____ 46

Romualdas Ozolas
Laiškai į ateitį ____ 49

Antanas Šimkūnas
Kaimo įvairovę galime išgelbėti tik mes patys ____ 51

Sandra Kisieliūtė
Mylinti skaičius ir poeziją ____ 54

Justina Vaitkevičiūtė
Kūrėjai ir kūrikai ____ 57
Vesternas ____ 58
„Bėkim lėkim...“ ____ 59

Regina Grubinskienė
Karalius svajoja apie vilnonį šaliką ____ 61

Margarita Lužytė
Miniatiūros ____ 63

REMIA
Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas
Pasvalio rajono savivaldybė
Pasvalio Mariaus Katiliškio viešoji biblioteka
Pasvalio krašto muziejus

LEIDŽIA
Žurnalo „Šiaurietiški atsivėrimai" visuomeninė redakcija
Vytauto Didžiojo a. 6/1, LT-39149 Pasvalys
Spaudai parengė Danieliaus leidykla
Dailininkas Jonas Vėgėlė

RENGIA
Redakcinė kolegija:
Danguolė Abazoriuvienė
Jonas Aničas
Vladas Braziūnas
Regina Grubinskienė
Kazimieras Pūras
Vilutė Povilionienė
Vitalija Kazilionytė
Janina Stankevičienė
Stasė Šeštakauskaitė
Antanas Šimkūnas (redaktorius)

TALKINA
Akad. Bronius Grigelionis
Mykolas Karčiauskas
Paulė Mikelinskaitė
Romualdas Ozolas
Algimantas Krinčius
Rima Gradinskienė
Albina Pribušauskaitė
Nijolė Banelienė
Bronė Lapinskaitė

Pirmajame ir ketvirtajame viršelio puslapiuose Arūno Grušo stogastulpio, skirto Pasvalio krašto knygnešiams, fragmentai. Vido Dulkės nuotraukos

Summary

Šiaurietiški Atsivėrimai ("Northern Revelations") is a historical and cultural magazine for Pasvalys District issued since 1999. The magazine is sponsored by the Municipality of Pasvalys District, Pasvalys Public Library of Marius Katiliškis, Pasvalys Local Museum and the Media Support Foundation.

This issue of the magazine is dedicated to the centenary of regained Lithuanian press and to the Year of Language and Book.

Gintautas Gegužinskas, the mayor of Pasvalys District, wrote an article "Let Us Enrich Cultural Resources", which includes stories about prominent cultural workers, historians and writers of Pasvalys; the mayor also describes the deeds of journalists in fostering culture and the mother tongue and issuing publications about the history and contemporary life of the native land.

Janina Stankevičienė, in the article "Monuments of Memoirs", highlighted interesting facts about the press and Lithuanian language.

Jonas Aničas, the author of the article "Fight for Freedom of Lithuanian Language and Petras Vileišis", tells about wide-ranging activities of this cultural figure and promoter of the national Rebirth.

Danielius Mickevičius provides interesting facts concerning Antanas Macijauskas, a man whose name sank into oblivion during the Soviet era but now is brought to light again. The author describes the cultural activities by Macijauskas and the case which he had won against the czarist rule in defence of the Lithuanian language and freedom of press.

The magazine published a speech made by **Prof. Vytautas Landsbergis** in Pabiržė on May 13, 2001, during the unveiling of Monument to Antanas Macijauskas.

Museum expert **Albinas Kazlauskas** provides coverage of the accomplishments by the carriers of Lithuanian books, banned at that time, in Pasvalys District; the author sheds light on the resourceful methods used by the carriers in delivering the books from Prussia to Lithuania.

The article "Northern Revelations: Idea and Reality" by **Vitalija Kazilionytė** gives an overview of the magazine's five-year history.

Poet **Vladas Braziūnas**, who contributed to the magazine his article "Languages and Strength of Speaking Person Nowadays", highlighted the beauty and importance of the mother tongue and dialects.

The promoter of the culture of Pasvalys District, poet **Mykolas Karčiauskas** has lived to see the 65th spring. On this occasion the magazine published a series of his poems.

Art researcher **Romualdas Alekna** provides information about the art gallery in the Pasvalys Gymnasium of Petras Vileišis.

The contribution of journalists **Kazimieras Pūras** and **Antanas Šimkūnas** represents material about Daujėnai and Kiemėnai, which are marking the 450th anniversary this year.

Included in the magazine is also a number of works by young writers of Pasvalys.

Gintautas Gegužinskas
Pasvalio rajono meras

Gausinkime kultūros aruodus

„Ačiū už gėrio sėklas!" - sako Pasvalio rajono meras Gintautas Gegužinskas, sveikindamas Saločių kultūros centre kunigą Antaną Balaišį, knygos „Širdy žmonių gerumas" autorių

Pažymime lietuviškojo žodžio atgavimo 100-ąsias metines. Greta ir kita sukaktis: sukanka penkeri metai, kai pradėtas leisti Pasvalio krašto istorijos, kultūros žurnalas *Šiaurietiški atsivėrimai*. Šis Pasvalio Mariaus Katiliškio bibliotekos kūdikis, prie kurio lopšio sėdėjo Vitalija Kazilionytė ir kiti nuoširdūs žodžio gerbėjai ir sergėtojai, įėjo į mūsų rajono kultūrinį gyvenimą kaip laisvas, savarankiškas kultūros dvasios nešėjas.

Šia tema dažnai tenka pasikalbėti su kolegomis. Kartais pajuntu nusistebėjimą: ir kam jūs ten, Pasvalyje, skiriate pinigus knygoms leisti, žurnalui remti – juk būtų galima atlikti kitus darbus, kurie gal būtų naudingesni žmonėms. Nepuolu ginčytis, tačiau džiaugiuosi, kad Pasvalio rajono savivaldybės taryba pritaria kultūros, dvasingumo ugdymui.

Šios dvi datos – spaudos atgavimo 100-metis ir mūsų žurnalo pasirodymo penkmetis – labai glaudžiai susijusios. Viena primena mums, ką mes gaudavome iš knygnešių kuprinių, kita – ką mes dabar galime duoti, kad grąžintume skolą Jurgiui Bieliniui ir kitiems didvyriams, tais tamsiais laikais nesvarsčiusiems: kam to reikia, kam rizikuoti, kam vargti? Gėrio ir šviesos sėklos, sėtos per skausmą ir vargą, neliko bevaisės. Išlikome lietuviai. Išliko lietuviškas žodis. Kadaise knygos pas mus keliavo iš tolimos Prūsijos, dabar vis daugiau jų skaitytojus pasiekia iš Šiaurės Lietuvos. Surėmę pečius pasvaliečiai, nors ir išsibarstę po visą Lietuvą, didelę našta pakelia. Gražiai pažymi savo krašto istorines datas, stengiasi kuo greičiau užpildyti mūsų istorijos baltas dėmes, po kruopelytę renka tai, kas buvo nepelnytai pamiršta, nepastebėta, įtraukia į šį dirba jaunimą ir į mūsų kultūros aruodus deda knygą po knygos. Tie aruodai – tai didelis turtas, vertingiausias paminklas gimtajam kraštui. Ateinančios kartos su dėkingumu vertins tą paminklą, kuris buvo skirtas Pasvalio 500 metų jubiliejui. – tai didžiulė istorinių apybraižų knyga apie visas mūsų rajono parapijas *Užaugau Pasvaly*, parengta darbščių mūsų krašto mokslininkų, rašytojų, žurnalistų. Gražų pėdsaką mūsų kultūros aruoduose palieka almanachas, pakartojęs Eugenijaus Matuzevičiaus dainos žodžius „Mes esam šiaurės krašto".

Prisimenu Vlado Braziūno žodžius: „...atstraksėjo kartą, sustojo pasikuždėti, sudarydamas netaisyklingą sankaupą, keistą ir sunkiai apibrėžiamą. Kilniai juodi viršeliai. Vaikiškai nerangios, o vis dėl to grakščios Astos Jasiūnaitės piešinėlių linijos." Tai mintys anie Margaritos Lužytės „Karaliavimus".

Mūsų bibliotekų lentynose įsikuria ir „karaliauja" vis daugiau naujų pasvaliečių knygų. Kaip praturtėjo Pasvalio Petro Vileišio gimnazija, savo jubiliejų paženklindama buvusių gimnazistų ir pedagogų atsiminimų knyga! Petro Vileišio dvasia gyva šios gimnazijos literatų kūryboje, jų *Svalinėjimuose*.

Kiekviena mūsų rajono mokykla, kaimas, miestelis spaudos draudimo, vėliau okupacijų metais, patyrė skaudžių praradimų, pergyveno dramatiškus įvykius. Visa tai neturi būti pamiršta. Sveikintina, kad iš tų kaimų ir miestelių kilę šviesuoliai kaupia istorinę medžiagą, rengia knygas. Skaitytojai laukia dabar ir atcityje lauks tokių knygų.

Šį pavasarį teko būti įspūdingoje knygos pristatymo šventėje Saločiuose, kur metų pradžioje atidarytas kultūros centras. Buvęs ilgametis šios parapijos klebonas Antanas Balaišis parašė puikią prisiminimų knygą *Širdy žmonių gerumas*, kurią išleido leidykla „Danielius". Skaitytojai nuoširdžiai dėkojo knygos autoriui už gausybę pateiktų faktų, kaip sunkiaisiais karo, pokario, sovietinės okupacijos metais gerumas būdavo išsaugojamas žmonių širdyse, kaip prie to išsaugojimo prisidėjo pats autorius tolerancija, nuoširdumu, gerais darbais.

Kaip šiais globalizacijos, materializacijos laikais reikalingos tokios gėrio ir šviesos sėklos! Jų mūsų kultūros aruoduose niekada nebus per daug.

Janina Stankevičienė

Atminties paminklai

2004 metai Lietuvos Respublikos seimo nutarimu paskelbti Kalbos ir informacijos kultūros metais. Šiandien gyvename peržengę XXI amžiaus slenkstį, džiaugiamės sulaukę spaudos draudimo panaikinimo šimtmečio. Žmonijos patirtis byloja, kad geriausia mokytoja yra istorija. Į ją atsigręžti tikrai pravartu kiekvienam: pasidomėti, paklausyti, paskaityti ar patyrinėti...

Keletą minčių bei pasvarstymų norėčiau pateikti ir naujame šio taip laukto almanacho puslapyje. Ir visai ne dėl to, kad mes mažiau ar daugiau domimės kalba, spauda, jų praeitimi ir likimu ateityje. Tiesiog atėjo metas kartu su seneliais, tėvais ir mumis nugyventą laiką tiek Pasvalio krašte, Sibire ar kur kitur susumuoti į šimtmetį.

Praėjusio šimtmečio pradžioje Lietuva buvo Rusijos imperijos dalis. Caro Ministrų Komitetas 1904 metais gegužės 7 d. (senuoju kalendoriumi – balandžio 24 d.) nutarė panaikinti visus anksčiau buvusius nutarimus ir potvarkius, varžiusius spaudą, ir drauge su rusišku raidynu leisti vartoti lotynišką ar bet kurį kitą raidyną. Spaudos draudimas, trukęs keturis dešimtmečius, panaikintas kovojant ir ginantis. Tai padarė šviesuoliai, pasišventėliai. Išskirtiniausia visa Vileišių šeima. Kalba pastovi vertybė – vertybė ir po mirties. Net daktarui Jonui Basanavičiui atrodė, kad lengviau bus gulėti po žeme, kai lietuvių kalba vėl įsitvirtino. Atsidėkodami kalbai, kurios, kaip ir žmogaus, likimas buvo įvairus: tragiškas ir labai pažeidžiamas – keturioliktuoju Konstitucijos straipsniu lietuvių kalba paskelbta valstybinė. Bet dar ir šiandien, ir ateityje Lietuvių kalbos komisija ir kalbos inspekcija turi ganėtinai daug darbo. Dar išleidžiamos neredaguotos knygos, elektroniniais tekstais naudojasi jaunimas be jokių kalbos taisyklių ir daugybė kitų blogybių.

Tą brangią dovaną – lietuvių kalbą – visi norime turėti kiek galima nepagadintą, kitaip ar beatsiras kovotojų ir atsidavusiųjų ją gelbėti.

Mūsų kraštietis inžinierius Petras Vileišis, lietuvybės puoselėtojas ir mecenatas, beveik per 20 metų įvairiose Rusijos imperijos vietose geležinkelių ir tiltų tiesybos darbuose uždirbęs kapitalą pavertė jį Lietuvos kultūrinio darbo materialine baze. Būdamas turtingas ir įtakingas sugebėjo paveikti spaudos grąžinimo pagreitinimą, greičiau už kitus gauti leidimus laikraščiams leisti ir spaustuvėms steigti, pasikvietė užsienyje ir kitur gyvenančius inteligentus J. Basanavičių, J. Jablonskį, Pr. Mašiotą, M. Biržišką, J. Tumą, J. Šaulį, A. Smetoną ir kitus. P. Vileišio rūpesčiu dar 1901 metais Vilniuje buvo įkurta pirmoji lietuvių šv. Mikalojaus parapija, o atgavus spaudos laisvę, jis įkūrė pirmąjį lietuvišką knygyną, pirmąją lietuvišką leidyklą bei pradėjo leisti pirmąjį lietuvišką dienraštį *Vilniaus žinios*. Vilnius P. Vileišio pastangomis tapo lietuvių Atėnais iš kurių po visą Lietuvą sklido mokslo ir meno šviesa, kurią skleidė P. Vileišio broliai Jonas ir Antanas Vileišiai, J. Mačiulis-Maironis, A. Zmuidzinavičius, P. Matulionis, G. Petkevičaitė-Bitė... ir visi visi mūsų seneliai, kurdami lietuviškas mokyklas,

Spaudos draudimo metais tokios iškabos buvo ant sienų įstaigose

ЕВАНГЕЛІЕСЪ
АНТЪ
НЕДѢЛІОСЪ ДЕНУНЪ
НРЪ
КИТУНЪ ШВЕНТЮ,
Куріосъ ира скайтомасъ Бажниціосѣ Швентосѣ паръ ишпсусъ метусъ, пагалъ Рима нредима.
ЛЕТУВИШКАЙ ПАРАШПИТАСЪ.
Absolvit Confessionem – Communionemque Paschalem suscepit – Petropoli – In Eccl. S. Catharinæ V. et M. – 184 2.
Спаустувсиъ Р. М. Ромма.
1865.

БУКВАРСЪ
ЖЕМАЙТИШКАЙ-РУСИШКАСИСЪ
ПАРАШПИТАСЪ ПАГАЛЪ МОКИМА
НУ
В. ЗОЛОТОВА ПАДОТА,
ишгульдитасъ паръ
ІОНА КРЕЧИНСКІ.
БУКВАРЬ
ЖМУДСКО-РУССКІЙ
СОСТАВЛЕННЫЙ ПО МЕТОДѢ
В. ЗОЛОТОВА,
ПЕРЕВОДЪ
И. КРЕЧИНСКАГО.
КОВНА.
Въ типографіи Ш. Соколовскаго.
1865.

Taip buvo palaidoti lietuviškos spaudos lotyniški raštmenys

ar jas lankydami, platindami spaudą, vaidindami mėgėjų teatruose, dainuodami choruose. Prasidėjo, vadinkime, organizuotas lietuvių kultūrinės veiklos etapas. 1599 m. Mikalojus Daukša *Postilėje* skelbė: „Ne žemės derlumu, ne drabužių įvairumu, ne šalies malonumu, ne miestų ir pilių stiprumu gyvuoja tauta, bet labiausiai išlaikymu ir vartojimu savo kalbos, kuri didina ir laiko visuomenę, jos santaiką ir brolišką meilę"... Taigi, atgavusi lietuvišką spaudą, tauta pradeda gyvuoti, vis dar susilaukdama įvairiausių negandų, karo sovietų okupacijos, tremčių. Lietuva per pastaruosius šimtą metų buvo išsaugota, nes ją globojo nepasidavusi tauta. Nemažai žmonių per tą laiką rinko spaudos draudimo istoriją. Jau Benjamino Kalaškevičiaus parengtas žinynas apie Lietuvos knygnešius ir daraktorius, poezijos knyga apie knygnešius, knygelė apie knygnešius anglų kalba, vokas ir pašto ženklas, moneta, atvirukai. Rengiamos parodos spaudos draudimo laikų dokumentams ir leidiniams eksponuoti. Mokslinis žurnalas *Informacijos mokslai* visą numerį paskirs specialiai spaudos draudimo ir jo panaikinimo temoms. Veikia interneto svetainė www.spaudos.lt. Gegužės mėnesį įvyko tarptautinė mokslinė konferencija „Tautinis tapatumas ir kalba: draudimo aplinkybės, pasekmės, asmenybių vaidmuo" (Kurtuvėnuose, Šiaulių r.)

Lapkričio mėnesį numatyta kita tarptautinė konferencija „Lietuviškos knygos ir viešo žodžio kultūra: nuo draudimo iki demokratijos ramsčio" (Vilniaus universitete).

Vyksta kovos už lietuvišką spaudą minėjimai apskrityje, miestuose ir miesteliuose, moksleivių istorijos olimpiada, rašinių konkursai, lietuvių kalbos mokytojams skirti renginiai „Šių dienų raštingumas". Ruošiamasi paminėti *Vilniaus žinių* laikraščio minėjimui š. m. gruodžio mėnesį.

Kiekvienas skubame įdėti po dalelytę atminties į tuos paminklus, kurie turėtų išlikti ir ateityje, kai spaudos draudimo baisi gadynė bus taip toli, kad jau nieko nebeišgirsi iš senelių, gal ne kiekvienas rankomis lies autentišką to laikotarpio knygelę, paėmęs nuo lentynėlės aukštai palubėje ar iš kraičio skrynios, suvyniotą į drobulės atraižėlę,

Prie P. Vileišio 150-osioms gimimo metinėms skirtos parodos Lietuvos nacionalinėje bibliotekoje (iš kairės): poetas Mykolas Karčiauskas, J. Vileišio anūkas Gediminas Tursa, žurnalistas Kazimieras Pūras

Viliaus Jasinevičiaus nuotrauka

kad neišbirtų lapeliai. Man, pušalotietei, senelis Pranas Punkrys sakė, kad pirko iš knygnešio Jono Melinsko. Paskui greit atradau jo kapą su paminklu Pušaloto kapinėse ir paklausiau ar tai tas pats. Tas pats. Man nė į galvą tuomet neatėjo, kad rengsiu didžiausias parodas Lietuvoje ir užsienyje Petrui Vileišiui, Jonui Vileišiui, Spaudos draudimo atgavimo (1994), dr. Jonui Basanavičiui, V. Kudirkai, A. Smetonai ir per 20 kitų. Viskas, kas buvo sukaupta senelio, kartu su kitais autentiškais dokumentais mano buvo sudėta parodose. Stengiausi, kad nepraslinktų kokia nors pasvalietiška žinutė, kuri galėtų sušvisti šalia kitų labai svarbių dalykų.

Pušaloto parapijos kapinėse palaidotas poetas kunigas Petras Rimkevičius, kuris nuo 1886 metų buvo paskirtas Pušaloto klebonu. Jisai globojo daraktorius, knygnešius, platino draudžiamas lietuviškas knygas. Jisai buvo pažįstamas su vyskupu Antanu Baranausku, bičiuliavosi su kitais krašto švietėjais. Pušaloto parapijoje P. Rimkevičius gyveno iki mirties – 1907 metų. Kito Pušaloto klebono tautosakininko Antano Juškos (abu su P. Rimkevičiumi kartu dirbo) raštus spaudos draudimo sąlygomis skelbti lotyniškais rašmenimis padėjo Rusijos mokslų akademija, Kazanės universiteto spaustuvė. 1880–1882 m. Kazanėje išleistas lietuviškų dainų tritomis. Pirmasis tomas išleistas antrašte: „Lietuviškos dainos užrašytos par Antaną Juškevičių apygardoje Pušalačiu ir Veliuonos iš žodžių lietuviu dajnininku ir dajninikiu". Kitas Pušaloto klebonas kun. Jonas Jackevičius (1863–1935) visomis išgalėmis rėmė draudžiamos spaudos platinimą, talkino knygnešiams, kaimuose organizavo keletą slaptų lietuviškų mokyklėlių. Jis rūpinosi vargšų prieglaudos (špitolės) pastatymu, kurią pradėjo kun. P. Rimkevičius.

Patarimais, eksponatais prie mano darbų–parodų prisidėjo kraštiečiai K. Pūras, M. Karčiauskas, J. Mikelinskas, pasviliškiai bibliotekininkai. Šalia šimtų eksponatų parodoje kaip deimančiukai švietė šviesaus atminimo E. Matuzevičiaus, Alf. Lipniūno, J. Skvirecko, B. Brazdžionio ir šimtų šviesuolių, atidavusių savo dvasinį turtą lietuvių kalbos puoselėjimui, darbai, nes rašto garbę, grožį reikia palaikyti kasdien.

Kazimieras Pūras

Žmogus iš Medinių

Speiguotą sausio rytą viršum pamūšio plynių
Aušrinė dar spindėjo tarytum žarija,
Kai Daratėlė apskeldė sodiečiams iš Medinių –
Pirmagimis jau krykščia Vileišių šeimoje.

Linguoja lopšio lingė. Švelni lopšinė motinos.
Už lango vėpūtynai. Ledinė sictuva.
Dar žmonės eina lažą. Dar gairės abejotinos.
Bet jau išbrist iš vargo panūdo Lietuva.

Greit sirpsta sodžiui vasaros, – Žaliojoj daug mėlynių.
Rugsėjy į dausas padangėm gervės skris.
Su paukščiais iškeliavo ir Petras iš Medinių, –
Šiauliai ir Peterburgas – jo laimės žiburys.

Imperijos platybėse jis plieno bėgius tiesė.
Krantus sujungė tiltais jis Volgos, Dauguvos.
Ir vis sapnuos regėjo, tarytum burę šviesią
Audrotam vandenyne, žemelę Lietuvos.

Tėvynėje pasklidę iš knygnešių kuprinių
Knygelės lyg spingsulės nakties tamsoj neges.
Jos sudėliotos Petro – P.Nėrio – iš Medinių
Apie duonelę. Orus. Apynius. Žvaigždes.

Ne, ne Dvasia Šventoji sekmadienį Sekminių
Į Vilnių nusileido ir plazda virš Neries.
Apaštalas pirmasis, Vileišis iš Medinių,
Gražino miestui aurą. Vėl Lietuvai ji švies.

Tik saulei įdienojus alsi tamsa prapuola.
Nei carui, nei saviesiems jis nelenkė galvos.
Ir remiamės visi mes į Petro petį – uolą.
Į žmogų iš Medinių – Kėlėją Lietuvos.

Petro Vileišio paminklas Kaune karo muziejaus sodelyje. Skulptorius B. Bučas

Viliaus Jasinevičiaus nuotrauka

Jonas Aničas

Kova už lietuviško žodžio laisvę ir Petras Vileišis

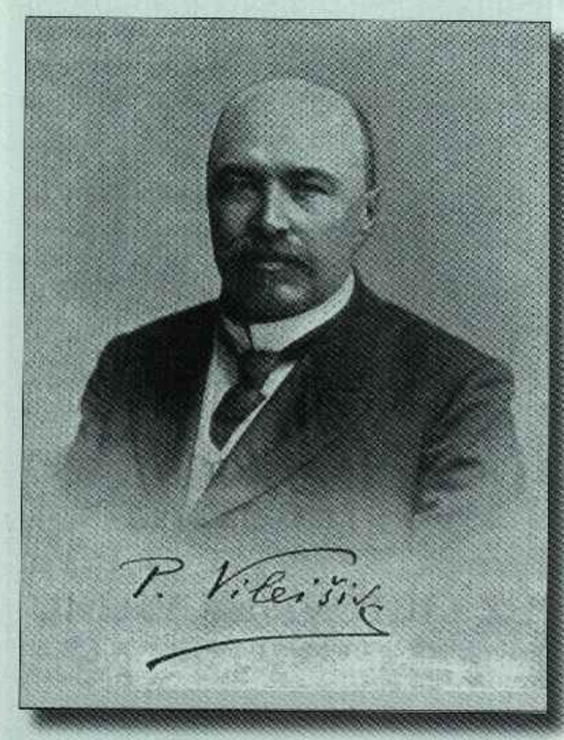

Petras Vileišis – kovos už lietuviško žodžio laisvės simbolis

Kai 1904 metais gegužės 7 d. caras Nikolajus pasirašė dekretą, kuriuo leista spausdinti lietuviškas knygas ir laikraščius lotyniška abėcėle, buvo pripažinta, kad Rusijos valdžios 1864 metais pradėtas lietuviškos spaudos draudimas gėdingai žlugo. Lietuvių tauta laimėjo vieną didžiausių pergalių savo istorijos kelyje. Tarp tų, kas savo pasiaukojamais darbais rengė šią pergalę, buvo ir inžinierius Petras Vileišis. Autobiografijoje, rašytoje 1925 metais, jis pažymėjo: „Kada Lietuvai buvo uždrausta jos kalba ir raštas, laikiau tai didžiausia nešlove ir man buvo gėda gyventi su tuo jausmu. Dariau visa tai, by tik išsivaduoti iš tos nešlovės..."

Petro Vileišio vaidmuo lietuvių tautos kovoje už spaudos lotyniškais rašmenimis atgavimą yra keleriopas.

Demaršai caro administracijai. Pirmieji šio didelio darbo žingsniai buvo žengti Peterburge, kur 1875–1876 metais P. Vileišis, jau baigęs Peterburgo universitetą ir tęsdamas studijas Peterburgo kelių inžinierių institute, su grupe bendraminčių leido laikraštėlį *Kalvis melagis*, kurį pats redagavo ir savo ranka perrašinėjo. Pasak Juozo Tumo-Vaižganto, tai buvęs pirmas grūdas į tautinę dirvą ir akstinas toliau veikti. Netrukus P. Vileišis sumano išplėsti šį darbą ir bando prašyti caro valdžios leidimo spausdinti lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis. Jis pats parašo knygelę *Apsakinėjimas apie žemę ir atmainas oro*, įteikia prašymą Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkui, ir... gauna leidimą spausdinti. Ši pirmoji knygelė pasirodo 1876 metais 2000 egzempliorių tiražu. Apie tą įvykį P. Vileišis autobiografijoje rašė: „Tas sudarė didžiausią džiaugsmą ir triukšmą. Aš ėmiausi toliau už darbo". Buvo išleistos dar trys jo parašytos knygelės. P. Vileišis džiaugėsi: „Rodėsi, kad mūsų spauda po 13–15 metų atgauta". Bet tas džiaugsmas buvo per ankstyvas. Vilniaus generalgubernatoriui pasipriešinus Peterburgo cenzūra daugiau nebeleido P. Vileišiui spausdinti knygelių.

„Bet sykį pradėto darbo paleisti nebenorėjau, – rašė P. Vileišis. – Taigi inžinieriumi tapęs ir reikalais dažnai Petrapilin atvažiuodamas kartas nuo karto lankydavaus pas Vyriausios valdybos spaudos reikalais viršininką ir mėginau šiaip taip mūsų spaudos atgavimo klausimu pajudinti". Už šio kuklaus pasakymo slypėjo milžiniškos P. Vileišio pastangos: su prašymais, pareiškimais bei paaiškinimais jis daugybę kartų lankėsi pas aukštuosius caro valdininkus, ministrus, ministrų komiteto pirmininkus. Visa tai gerai atsispindi archyviniuose dokumentuose.

Nuo 1878 iki 1904 metų aukščiausiems caro administracijos pareigūnams bei institucijoms P. Vileišis įteikė daugiau nei dešimt prašymų-memorandumų dėl lietuviškų knygų spausdinimo lotyniškų raidynu:

1878 m. vidaus reikalų ministrui R. Makovui;

1881 m. Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkui;

1883 m. vidaus reikalų ministrui D. Tolstojui;

1889 m. Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkui;

1896 m. Varšuvos generalgubernatoriaus padėjėjui kunigaikščiui A. Obolenskiui;

1900 m. finansų ministrui S. Vitei;

1901 m. vidaus reikalų ministro pavaduotojui P. Durnovui;

1902 m. finansų ministrui S. Vitei;

1902 m. vidaus reikalų ministrui V. Plėvei;

1903 m. Ministrų komiteto pirmininkui S. Vitei;

1904 m. vidaus reikalų ministrui V. Plėvei.

Tiesa, panašiais raštais–memorandumais caro valdžią bombardavo ir kiti to meto lietuvių šviesuomenės atstovai: verslininkas Antanas Smilga, inžinierius Antanas Macijauskas, kalbininkas Jonas Jablonskis, teisininkas Andrius Bulota, gydytojas Adomas Skėteris ir daugelis kitų.

Minėti P. Vileišio ir kitų šviesuomenės atstovų memorandumai, nors buvo reikšmingas kovos už lietuviško žodžio laisvę faktas, nebuvo svarbiausias veiksnys, lėmęs lietuviškos spaudos draudimo panaikinimą. Tai sąlygojo visas kompleksas socialinių bei politinių priežasčių, iš kurių svarbiausios – masinis lietuvių tautos pasipriešinimas carinei nacionalinio engimo ir rusinimo politikai, taip pat – revoliucinės situacijos brendimas visoje Rusijos imperijoje.

Draudžiamų lietuviškų knygų autorius ir leidėjas. Prieš spaudos draudimą Petras Vileišis kovojo ir rašytu lietuvišku žodžiu – nelegaliai leidžiamomis knygelėmis ir straipsniais nelegaliai ėjusioje periodinėje spaudoje. P. Vileišio raštų bibliografijoje[1] - apie 200 pozicijų, iš jų: 46 originalios knygelės (įskaitant pakartotinius leidimus); 39 – sekimai ir vertimai iš svetimų kalbų (įskaitant pakartotinius leidimus); 15 – jo lėšomis iš svetimų kalbų išversti ir išleisti kūriniai; apie 100 pozicijų – straipsniai periodinėje spaudoje. Didžiąją P. Vileišio kūrybos dalį sudaro šviečiamieji raštai, išėję spaudos draudimo metais. Du aukštuosius mokslus baigusiam inžinieriui buvo prieinama pasaulinė literatūra, nes mokėjo svetimų kalbų – lotynų, rusų, vokiečių, prancūzų, anglų ir lenkų.

Petras Vileišis buvo vienas produktyviausių lietuvių tautos švietėjų itin sunkiu spaudos draudimo laikotarpiu. Jis puikiai suprato, kad lietuvių tautos ekonominė pažanga ir socialinis progresas neatskiriamai susiję su tautiečių gamtamoksliniu, techniškuoju bei humanitariniu išprusimu. Statydamas geležinkelių tiltus tolimuose Rusijos plotuose P. Vileišis, galima sakyti, kėlė ir gulė su rūpesčiu, ką gera ir naudinga parašyti „dėl gaspadorių sodiečių".

P. Vileišio šviečiamųjų raštų tematika buvo plati ir įvairi. Gamtamokslinės tematikos knygelėse pateikė pačių reikalingiausių žinių iš fizikos, chemijos, kosmologijos, geologijos, geografijos, meteorologijos ir kitų sričių (*Saulės ir mėnulio užtemimai*, *Žaibas ir griaustinis*, *Iš kur akmenys ant mūsų laukų atsirado*, *Svarbiausios žmonių ligos* ir kt.).

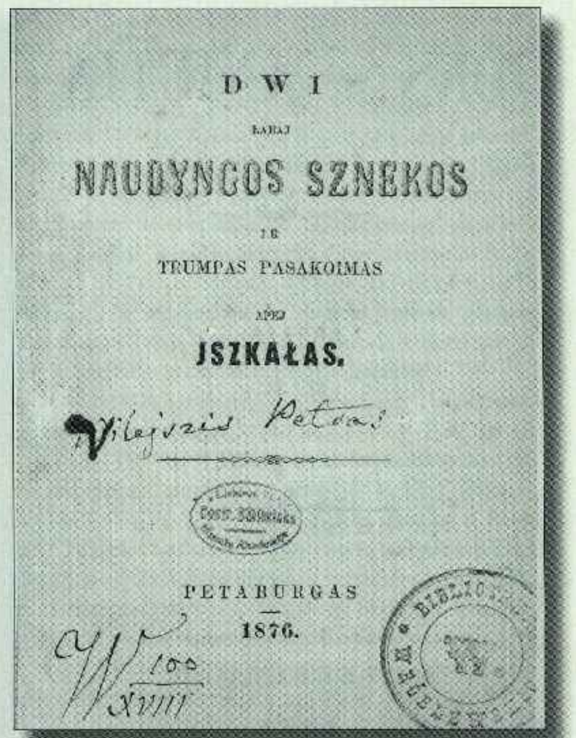
DWI
KARAI
NAUDYNGOS SZNEKOS
IR
TRUMPAS PASAKOIMAS
APIE
JSZKAŁAS.
Vilejszis Petras
PETARBURGAS
1876.

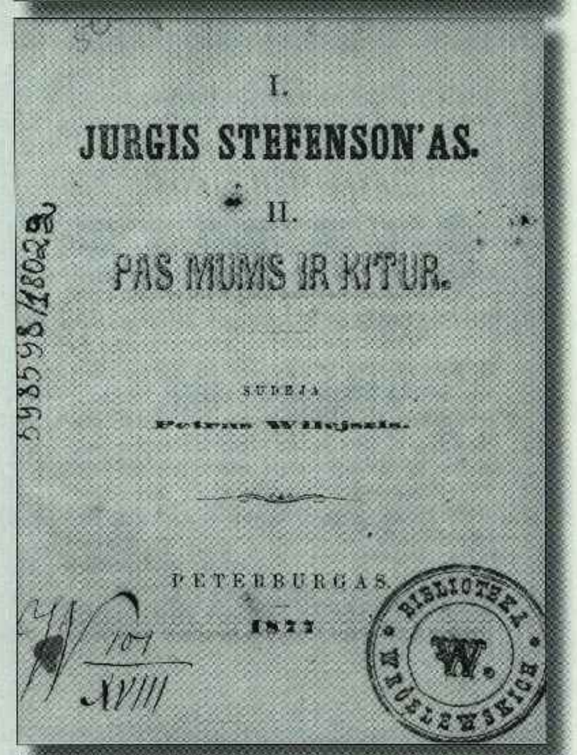
I.
JURGIS STEFENSON'AS.
II.
PAS MUMS IR KITUR.
SUDĖJA
Petras Wileišis.
PETERBURGAS.
1877

P. Vilešis – draudžiamų lietuviškų knygų autorius

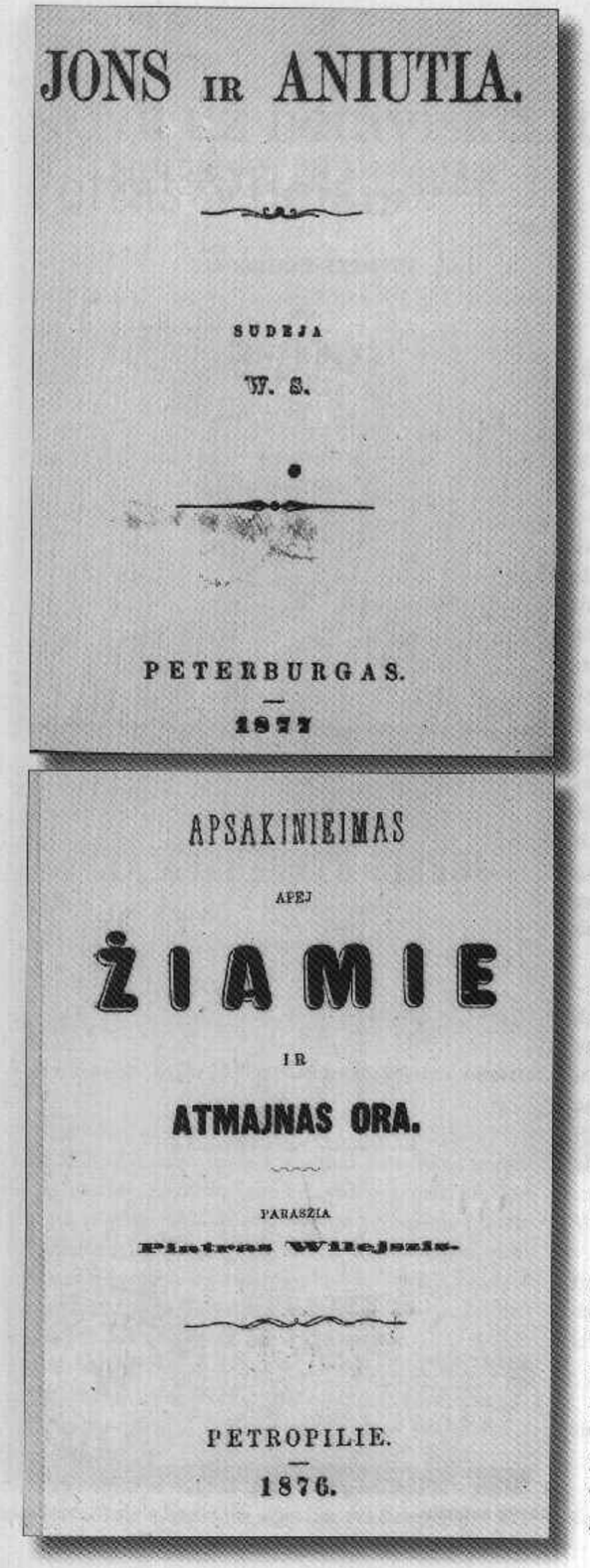
JONS IR ANIUTIA.

SUDEJA

W. S.

PETERBURGAS.

1877

APSAKINIMAS

APEJ

ŽIAMIE

IR

ATMAJNAS ORA.

PARAŠĖJA

Pietras Wileišis

PETROPILIE.

1876.

Maždaug ketvirtadalis P. Vileišio gamtamokslinių knygelių skirtos technikos žinioms populiarinti. Jose aiškinama apie kalvystę ir liejininkystę, garo mašinas ir garvežio sandarą, fabriko įrengimus, knygų spausdinimą ir kita. (*Įrankis pagerinimui ir sutaisymui šosėjų ir paprastų kelių, Garo mašinos ir geležinkeliai, Tekinimo amatas, Apie Joną Gutenbergą ir apie tai, kaip žmonės rašyti ir spausdinti išmoko* bei kt.). P. Vileišis, be kita ko, buvo lietuvių techniškosios terminijos pradininkas.

Matydamas pobaudžiavinio Lietuvos žemės ūkio atsilikimą ir labai norėdamas padėti „gaspadoriams sodiečiams" atsikratyti tokio palikimo, P. Vileišis pasirūpino išleisti pluoštą knygelių žemdirbystės ir gyvulininkystės tematika (*Sodnas, apyniai ir bitės, Apie arklius, Bulvių vaisinimas, Avižų auginimas, Karvės ir pienas, Dykviečių apmedžiavimas* ir kt.) Į lietuvių kalbą išverstą agronomo I. Liskovskio knygelę *Trys pamokslai apie gaspadorystę dėl gaspadorių sodiečių* pratarmėje P. Vileišis taip pristatė: „Ši knygelė užturi savep tris pamokslus: apie įvedimą šešialaukės gaspadorystės vietoj trilaukės, apie mėšlus ir apie žemės išdirbimą. Tie pamokslai yra surašyti pagal pamokslus garsaus gaspadoriaus pono Liskovskio. Juos aš surašiau dėl jūsų, Lietuvos gaspadoriai! Rašiau dėl to, idant, dirbdami pagal pamokymus, čia paduotus, padidintumėte savo turtus ir idant jūsų sunkus darbas ant niekų nenueitų".

Rūpindamasis Lietuvos ateitimi P. Vileišis galvojo ir apie tautinę verslininkystę. Ir originaliuose raštuose, ir versdamas užsienio literatūrą (amerikiečio F. T. Barnumo *Kaip įsigyti pinigus ir turtą*, anglų Džono Laboko *Gyvenimo džiaugsmai* ir Samuelio Smailso *Savišelpystė* bei kt.) P. Vileišis formavo Lietuvos tautinio ūkio koncepciją, modeliavo būsimąjį to ūkio veikėją – ūkininką, verslininką, amatininką, iškėlė ir pabrėžė jų teigiamas savybes, atmetė neigiamas. Jo mintys apie verslininko dorumą, teisingumą, sąžiningumą ir kitas moralines savybes yra labai aktualios ir mūsų dienų Lietuvoje, kur taip skausmingai klostosi laisvosios rinkos santykiai.

Būdamas techniškųjų mokslų atstovas, P. Vileišis labai domėjosi ir humanitariniais dalykais, ypač – Lietuvos istorija. Savo raštuose jis deramai pagerbė Lietuvos praeitį, išaukštino doro ir veiklaus lietuvio patrioto idealą (*Praeite Vilniaus ir jo pirmbuvusios akademijos, Kapai didžiųjų kunigaikščių ir karalių Vilniuje* ir kt.). Juose yra svarbių ir nūdienai aktualių minčių tautinės mokyklos klausimais. Trokšdamas palengvinti vargo mokyklos misiją spaudos ir viešojo lietuviško žodžio draudimo metais P. Vileišis parašė ir išleido pagrindinių dalykų vadovėlius: aritmetikos (*Keturi svarbiausieji veikalai aritmetikos*, Tilžė, 1886), geografijos (*Trumpa geografija*, Chicago, 1898), fizikos (*Populiariszkas rankvedis Fizikos*, Chenandoah, 1899), geometrijos (*Trumpa Geometrija*, Tilžė, 1903), istorijos (*Trumpa Visuotina Istorija. Dalis I. Senovės istorija*, Tilžė, 1903), amatų (*Ką ir kaip kai kurie amatininkai dirba*. Dalis I. Tilžė, 1903).

Kaip matyti iš P. Vileišio susirašinėjimo su leidėjais (Martynu Jankum, Otonu fon Mauderode, Egonu fon Mauderode ir kt.), jo knygelių buvo spausdinama maždaug po 2000 egzempliorių. Tačiau kai kurių tiek neužtekdavo, reikėdavo pakartotinių leidimų. Jos plito knygnešių pramintais keliais kartu su kitais draudžiamaisiais raštais ir pasiekdavo tuos, kam buvo skirtos: ūkininkus ir kitus kaimo gyventojus, miestelėnus, daraktorius, moksleivius. Jomis, kaip svarbiu lietuvių tautinio judėjimo reiškiniu, be abejonės, domėjosi ir šviesuomenė, mokslo žmonės. Juozas Tumas-Vaižgantas Petro Vileišio knygeles pavadino „gyvenimo praktikos žinynėliu".

Nelegalios lietuviškos spaudos rėmėjas. Lietuvių tautinio išsivadavimo judėjime ypatingą vaidmenį suvaidino nelegalioji spauda, kurios flagmanai buvo *Aušra* ir *Varpas*. Šie laikraščiai (žurnalai) kėlė aktualius tautinio atgimimo klausimus ir konsolidavo lietuvių visuomenę išsivaduojamojo judėjimo uždaviniams spręsti. Su nelegalia spauda glaudžiai siejosi ir Petro Vileišio tautinė visuomeninė veikla, ypač jo kova už lietuviško žodžio laisvę.

P. Vileišis buvo vienas iš *Aušros* leidimo iniciatorių (kartu su Jonu Basanavičiumi, Jonu Šliūpu ir kitais), o kai 1883 metų laikraštis pradėjo eiti, siuntė savo šviečiamuosius raštus (*Medžiaga trobas statant, Chronologinis sąrašas atsitikimų, buvusių Kauno rėdyboje* ir kt.), rėmė lėšomis. Nepritardamas *Aušros* romantiškajai krypčiai P. Vileišis stengėsi pakoreguoti jos programą pozityvizmo dvasia, t.y. sukonkretinti lietuvių sąjūdžio ekonomines ir socialines gaires, daugiau dėmesio skirti legaliems tautinio veikimo būdams. 1884 m. jis išsirūpino valdžios leidimą gauti *Aušrą* per paštą, t.y. legaliai. *Aušros* žlugimą 1886 m. pavasarį (bankrutavus Jurgio Mikšo spaustuvei), P. Vileišis vertino kaip didelę lietuvių tautinio judėjimo nesėkmę.

P. Vileišis bendradarbiavo *Nemuno sargo* savaitraštyje, kuris, redaguojamas J. Mikšo, 1884–1885 metais ėjo Ragainėje, 1887 m. – Tilžėje. Laikraštis buvo ryškiai patriotinio turinio, populiarino praktinės veiklos naujoves, mokslo žinias. Jame buvo išspausdinta ištraukų iš P. Vileišio knygelės *Sodnas, apyniai ir bitės*, taip pat straipsnis „Svarbumas lietuviškos kalbos ir raštininkų". 1886-1887 m. Tilžėje ėjusiame *Garso* laikraštyje (redagavo Martynas Jankus) buvo spausdinamas tęstinis straipsnis iš dar neišleistos P. Vileišio knygelės *Pamokslai apie javus, žoles ir pievas* (pagal I. Liskovskį).

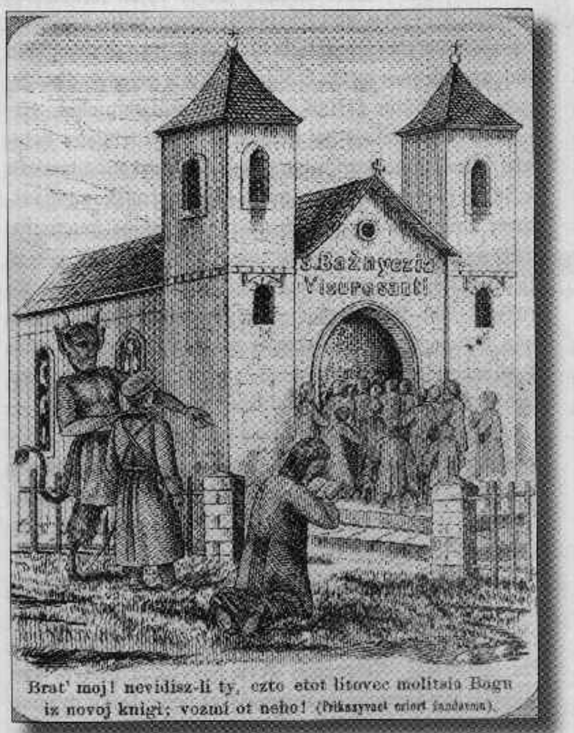

Brat' moj! nevidisz-li ty, ozto etot litovec molitsia Bogu iz novoj knigi; vozmi ot neho! (Prikazyvaet orient jandarmu).

Bažnyczia V. J. Kristaus visuresanti.

Szitoji Bažnyczia, kurią maskolei persekioja yra Lietuvoje. Maskoliszki žandarai nei maldos czėsę nedūda žmonėms ramei melsties. Piktos dvasios taipgi nedūda atilsio garbinantiems Viespatį Dievą, nes piktasiam yra pariszkadijentis darbas . . . . Žinome gerai, kad piktasis vadina Dievą savo prieszininku. Kitaip nėra, kaip maskolei Viespatį J. Kristų (Dievą) ir taiko už maisztininką (buntaminką) dėltokai V. J. Kristus ir nesznekėjes maskoliszkai, o tumi labiaus nesimeldes — prie Dievo Tėvo. Partat ir lietuvius vadina maisztininkais (revolucijonieriais), kad jie nenori melsties maskoliszkai, bet savo prigimtoje kalboje. Tad-gi lietuvei sekdami Viespatį J. Kristų negali melsties maskoliszkai, nes tos kalbos nesupranta, o nesuprantanczioje kalboje melsties, tai kaip su žirnais berti į sieną. Tokie malda žinoma, patinka piktamjam, nes žino, jog neko nė Dievo neisgirsezys.

Mat kad velnias negali iszmaikyti Dievo karalystę nuo žemės, negali iszplėszti nedę Viespaties isz žmonių szirdžių, tai atrado savo gerus prietelius maskolius, kurie savo galybę apsiemė iszvaryti V. Dievą po pirmu isz Lietuvos iszplesczkysę su biznmais V. Dievą ir tus žmones, kurie Jį garbinti norėtu isz lietuviszkų knygų. Tai-gi visopirmiausei užgynė lietuvians lietuviszkas knygas. Dabar mato maskolei o ir velnias drouge, kad neko negali lietuvians padaryti, nes prisiriszę prie visokių brosvų, prie abrozdu V. Kristaus, o įpatingai prie Jo Szirdies Szkaplierių. Dėltodabar užgynė „ukazois" kad visur butu iszpleszkyti (iszvaryti) laukan isz Lietuvos tokie paveikslai ir szkaplierei, kurie tikt butu V. J. Kristaus. Nes tai esąs tikro „buntaminko" paveikslas. O tai maskolei krikszczionei!? Pamatęs dar vadina: „Christus nasz Spasitel," o dabar sako, ketabo buntovczika vygnat sovsem iz Litvy, ili priamo perstreliat eho — sažgat." Jeigu Patį Dievą maskolei pradėjo varyti laukan isz savo karalystės, tai ką norėti, kad jie mums leistu meldaknigias spaudinti lietuviszkai. Tokie tai žmonės vadinasi krikszczioniszku sviėtu!!!

Nenustatyto asmens pieštas paveikslėlis su tekstu, aiškinantis rusų valdžios vykdomą Katalikų Bažnyčios persekiojimą Lietuvoje, platintas spaudos draudimo metais

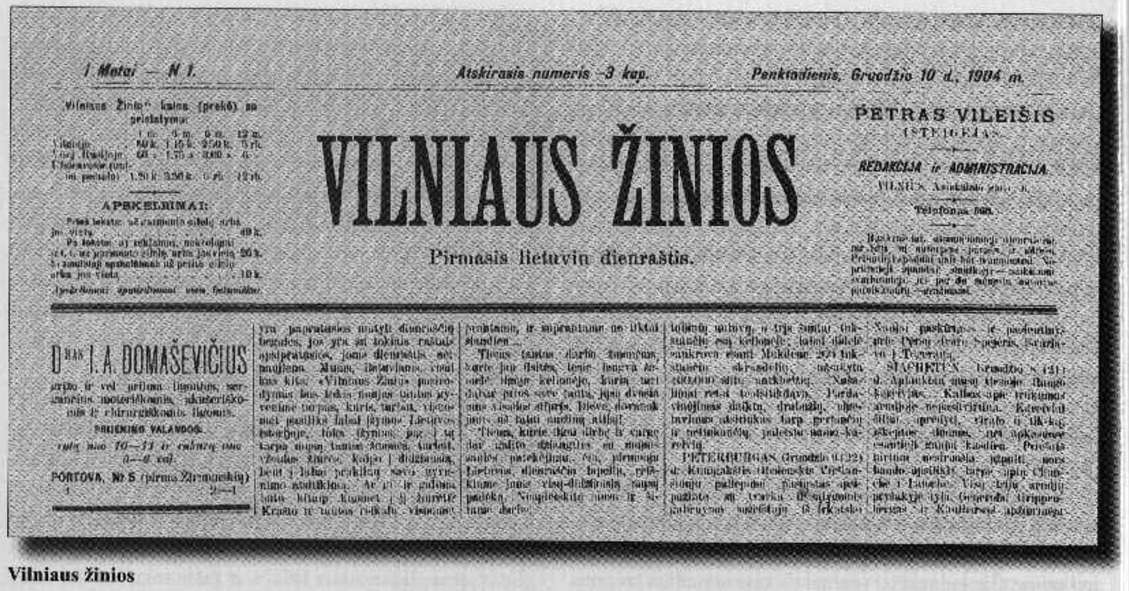

I Metai — N 1. Atskirasis numeris 3 kap. Penktadienis, Gruodžio 10 d., 1904 m.

VILNIAUS ŽINIOS

Pirmasis lietuvin dienraštis.

PETRAS VILEIŠIS
LEIDĖJAS

REDAKCIJA ir ADMINISTRACIJA

Vilniaus Žinių kaina (preikš) su pristatymu:

APREIŠKIMAI:

D-RAS J. A. DOMAŠEVIČIUS

PRIĖMIMO VALANDOS.

PORTOVA, № 5 (pirma Zvirinecskiej)

Vilniaus žinios

P. Vileišis rėmė 1889 metais pradėjusį eiti *Varpą*, redaguojamą Vinco Kudirkos. Skirtingai nuo *Aušros*, *Varpas* daugiau dėmesio skyrė ekonominiams bei socialiniams tautinio atgimimo klausimams. Tai sutapo su P. Vileišio nuostatomis. Iš 1889 metų gruodžio 28 d. P. Vileišio laiško Martynui Jankui matyti, kaip jam rūpėjo *Varpo* žurnalas: nusiskundė, kad negavo pirmųjų numerių, pranešė, kad siunčia pinigus už jo prenumeratą. Tais pačiais metais Vyriausioji spaudos reikalų valdyba leido jam legaliai gauti *Varpą*. Kaip anksčiau *Aušrą*, taip ir *Varpą* P. Vileišis siuntinėjo savo pažįstamiems. *Varpe* buvo išspausdinta keletas P. Vileišio rašinių humanitarinio švietimo klausimais (*Konstantinas Širvidas ir jo statrašas*, *Už ką mes lenkams turime būti dėkingi arba nedėkingi* ir kt.). 1899 metais mirus Vincui Kudirkai ir iškilus *Varpo* žlugimo pavojui, P. Vileišis skyrė lėšų ir padėjo broliui varpininkui Jonui Vileišiui išgelbėti laikraštį ir pratęsti jo leidimą.

Savo raštais P. Vileišis rėmė ir kitą nelegalų varpininkų leidinį – *Ūkininką*, kuris 1889–1905 metais ėjo Ragainėje ir Tilžėje.

Lietuviškojo Vilniaus žadintojas. Atgaivinti istorinėje Lietuvos sostinėje sunykusią lietuvybę, paversti Vilnių lietuvių tautinio atgimimo centru – toks buvo Petro Vileišio siekimas, kuriam jis atidavė daug medžiaginių išteklių bei dvasinių jėgų.

Iš Rusijos į Vilnių P. Vileišis persikėlė 1898 metų pabaigoje. Atvyko, pasak Juozo Tumo-Vaižganto, „pilnas džiaugsmo ir tiekos sumanymų Lietuvai turtiškai ir dvasiškai atgaivinti, kiekos būtų užtekę penkiems geriems patriotams“. Beveik tuo pačiu laiku Vilniuje įsikūrė P. Vileišio broliai – gydytojas Antanas Vileišis ir teisininkas (advokatas) Jonas Vileišis. Jų parama buvo labai reikšminga P. Vileišio sumanymams bei užmojams įgyvendinti.

Medžiagine baze lietuvybei gaivinti Vilniuje tapo P. Vileišio atsivežtas 830 tūkstančių aukso rublių kapitalas. Ne tik lietuvybei stiprinti, bet ir materialinei gerovei kelti didelės reikšmės turėjo P. Vileišio įkurta geležies dirbinių gamykla Vilniuje (1900), į kurią dirbti darbininkais, tarnautojais, technikais bei inžinieriais buvo telkiami lietuviai. Kita įmonė, kurios jau pats buvimas skatino tautinės kultūros plėtotę, buvo P. Vileišio 1904 metais įkurta spaustuvė, turėjusi naujausius to meto poligrafijos įrengimus. Tuo pačiu tikslu P. Vileišis 1904 metais Vilniuje įsteigė lietuvių knygyną. Tikru kultūros židiniu tapo P. Vileišio rūmai, 1904–1906 metais pastatyti Antakalnyje. Kultūrinės, tautinės, techninės veiklos užmojais ir kapitalo dėka P. Vileišis tapo pirmuoju Vilniaus piliečiu. Šis statusas taip pat labai padėjo stiprinti lietuvybės pozicijas.

P. Vileišio ir jo brolių Antano bei Jono atvykimas į Vilnių gerokai sustiprino slaptai veikusią *Dvylikos Vilniaus apaštalų draugiją*, kurios branduolys (kun. Juozapas Ambraziejus, Povilas Matulionis, Donatas Malinauskas, Andrius Domaševičius, Elijas Nonevičius, Valentinas Urbonavičius) susidarė 1895–1896 metais. Pirmieji lietuvybės žadinimo žingsniai žengti panaudojant bažnyčią. „Apaštalai“ pasiryžo iš lenkų kurijos atgauti bent vieną bažnyčią lietuviams. Nusprendę gyvu pavyzdžiu įrodyti, kad Vilniuje yra lietuvių (tą kategoriškai neigė lenkų dvasinė vyresnybė), jie Šv. Mikalojaus bažnyčioje organizavo lietuviškas pamaldas, giedojo lietuviškas giesmes. Tikslas buvo pasiektas: 1901 metų gruodžio mėnesį atgavo Šv. Mikalojaus bažnyčią, suvaidinusią Vilniaus lietuvių gyvenime labai svarbų vaidmenį.

Dvylikos apaštalų draugija 1904 metų pradžioje legalizavosi, pasivadindama *Vilniaus lietuvių savišalpos draugija*. Ją papildė naujos lietuvių jėgos. Tautinės kultūros darbui, pirmiausia *Vilniaus žinių* dienraščio leidybai, P. Vileišis į Vilnių pasikvietė žymius to meto lietuvių visuomenės veikėjus: Povilą Višinskį, Joną Jablonskį, kun. Juozą Tumą-Vaižgantą, Antaną Smetoną, Gabrielę Petkevičaitę-Bitę, Juliją Žymantienę-Žemaitę, Praną Mašiotą, Mykolą Biržišką ir kitus. Kiek vėliau P. Vileišio kviečiamas iš Bulgarijos grįžo Jonas Basanavičius.

1904 metų gruodžio 10 d. P. Vileišis pradėjo leisti *Vilniaus žinių* dienraštį. Pirmojo lietuviško dienraščio kelias buvo nepaprastai sunkus, jis galėjo eiti tik P. Vileišio užsispyrimo ir jo lėšų dėka. *Vilniaus žinios* tapo ašimi, apie kurią sukosi Vilniaus lietuvių visuomeninis gyvenimas, daręs stiprią įtaką ir visai Lietuvai. Dienraštis parengė dirvą Didžiajam Vilniaus seimui (1905 metų gruodžio 4–6 d.), kuriame pareikalauta Lietuvos autonomijos. Dienraštis praskynė kelią Lietuvių mokslo draugijai (1907), kurios tikslas – tirti lietuvių etnokultūrą, kelti lietuvių mokslo svarbą. Vilniuje susikūrė Lietuvių dailės draugija (1907), Vilniaus lietuvių dviklasė mokykla (1907) ir kiti reikšmingi mūsų tautinės kultūros židiniai.

Stepono Lukoševičiaus plakatas

P. Vileišio pastangomis pradėtas ir išplėtotas lietuvybės žadinimo darbas Vilniuje – žymus lietuvių tautinio atgimimo istorijos faktas. Ši P. Vileišio veikla buvo logiška kulminacija tų darbų, kuriuos jis su savo bendraminčiais pradėjo dar studijų metais – kovos už lietuviško žodžio laisvę. Vilniuje tolydžio stiprėjo lietuviško žodžio pozicijos, plėtėsi tautinės kultūros darbų frontas. Pasak Juozo Tumo-Vaižganto, dėka Petro Vileišio ir jo bendražygių pastangų, „Vilnius, ne kuris kitas miestas, pavirto lietuvių Atėnais (...). Vilnius vėl buvo tapęs Lietuvos širdimi, kaip anaisiais kunigaikščių ir karalių laikais“.

Nors lietuviškos spaudos grąžinimas 1904 m. gegužės 7 d. buvo anaiptol ne vien Petro Vileišio veiklos rezultatas, tačiau nuveiktais darbais jis pelnytai tapo kovos už lietuviško žodžio laisvę *simboliu*. Jo asmenybėje susikoncentravo svarbiausi lietuvių tautinio išsivadavimo kovotojų bruožai, jis tapo tarytum centrine ašimi, apie kurią tolydžio didėjančiu pagreičiu sukosi tautinio judėjimo įvykiai, atvedę į Vasario 16-osios aktą 1918 metais.

Literatūra

Jonas Petronis. 1992. *Petras Vileišis*. Apybraiža. Vilnius: Vaga.

Antanas Kučys. 1993. *Vileišiai. Trijų brolių darbai tautai*. Chikago: Devenių kultūrinis fondas.

Jonas Aničas. *Petras Vileišis*. 1851-1926. Gyvenimo ir veiklos bruožai. Vilnius: Alma littera, 1993. Antras pataisytas ir papildytas leidimas 2001. Vilnius: Alma littera.

Algimantas Nakas, Valdas Pruskus. 2001. *Petras Vileišis. Inžinierius. Kultūrininkas. Verslininkas*. Vilnius: Technika.

Danielius Mickevičius

Antanas Macijauskas

A. Macijauskas „Lietuviškai – latviško krašto" žemėlapio sudarymo metu

Šiandien sunku pasakyti, kodėl kaimas netoli Saločių ant dabartinės Pasvalio ir Biržų rajonų ribos vadinasi Pasvaliečiais. Bet tikėkime, kad pats kaimo vardas išsprendžia tą mįslę. Matyt, kadaise čia apsigyvenę žmonės tikrai buvę iš Pasvalio apylinkių, o ne iš kur kitur. Taigi ir Macijauskų šeima Pasvaliečiuose nebuvo kas kita, o tikrų tikriausi pasvaliečiai. Mat baudžiavos laikais Pasvaliečių kaimas priklausė Pasvalio dvarui, nors ir buvo įsiterpęs į Biržų žemes. Istorikas doc. Vytautas Pocius, tyrinėjęs šio krašto praeitį, sako, kad čia žmonės ilgai išlaikę senolių tradicijas, tautiškumą ir religiją, krašto žmonės reiškę savo nepakantumą lenkinimui ir rusinimui. O spaudos draudimo ir tautinio atgijimo metais iš šio krašto kilo nemažai kovotojų dėl lietuviško rašto ir valstybingumo.

Macijauskų šeima Pasvaliečiuose tikrai buvo graži ir gausi. Macijauskai, be abejonės, buvę geri ūkininkai. Tiesa, dirbamos žemės turėjo apie 15 hektarų. Dešimtą – paskutinįjį – vaiką pakrikštijo Antano vardu. Antano motina prieš santuoką turėjo Barboros Rūtaitės pavardę. Antanas gimė 1874 metų kovo 30 dieną. Turėdamas 30 metų jis stojo į lemiamą kovą už lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis sugrąžinimą. Ir štai, minint šimto metų tą nepaprastai Lietuvos kultūrai ir dvasiniam gyvenimui reikšmingą sukaktį, prisimename, kad kovo mėnesį suejo 130 metų nuo A. Macijausko gimimo.

Visą savo gyvenimą A. Macijauskas labai gerbė savo profesiją ir visada pabrėždavo – inžinierius A. Macijauskas. Taigi ir anądien, važiuodamas Saločiuose per Mūšos upę A. Macijausko statytu tiltu, dairiausi ir stebėjausi – koks tvirtas, šimtmečiams surėstas statinys. Tik gaila, nepamačiau nors kuklutės lentelės, kad tiltą statė inžinierius A. Macijauskas, kilęs iš netolimo, už 6 kilometrų nuo čia esančio, Pasvaliečių kaimo.

A. Macijauskas, kaip pasiturinčių ūkininkų sūnus, buvo išleistas į mokslus. Jis mokėsi Panevėžio realinėje mokykloje, kuri iš pradžių buvo įkurta kaip bajorų mokykla, o paskui perorganizuota į gimnaziją. Realinę mokyklą jis pradėjo lankyti 1884 metais ir baigė 1891 metais. Tada mokslas metams kainuodavo vieno arklio kainą. Iš 93 kartu su Antanu įstojusiųjų mokyklą baigė tik 17. Galime daryti išvadą, kad Antanas buvo geras ir gabus mokinys. Taip pat reikia manyti, kad brėstančiam Antanui nemažą įtaką bus padaręs jo tikybos mokytojas kapelionas Antanas Dambrauskas (Adomas Jakštas), jau tada garsėjęs tautinio atgimimo idėjomis.

Mokydamasis Antanas nepamiršdavo ir savo tėviškės, kur su didele meile puoselėjo tėvų sodybą, sodino vaismedžius. Dar ir šiandien sodybvietėje tebesipuikuoja aštuoni Antano pasodinti ąžuolai, anot V. Pociaus, simbolizuojantys aštuonias jo veiklos Lietuvos labui kryptis.

A. Macijauskas toliau mokslus tęsė Peterburgo technologijos institute. Besimokydamas Peterburge, jis įsiliejo į čia tuo metu gausų lietuviškų organizacijų veiklos verpetą. Jau tada dėl kultūrinės veiklos prasidėjo A. Macijausko susirašinėjimas su Jonu Basanavičium. Peterburge A. Macijauskas įsijungė į slaptos lietuvių studentų draugijos veiklą rekomendavus kitam pasvaliečiui Jonui Vileišiui. Vėliau A. Macijauskas tapo technologijos instituto lietuvių studentų ratelio vadovu. Bendradarbiavo ir su Petru Vileišiu. Dar besimokydamas trečiame kurse už išverstą iš lenkų kalbos knygelę *Apie žemės vidurius* P. Vileišio buvo apdovanotas. Darbavosi lietuvių ir žemaičių labdaros draugijoje, atrodo, kurį laiką ėjo iždininko pareigas. Dar studijų metais A. Macijauskas suprato, kad kelias į gimtojo krašto tautinį atgimimą veda per lietuviškos kultūros puoselėjimą ir švietimą. Jau nuo 1895 metų jis pradėjo bendradarbiauti *Varpe*, *Ūkininke* ir kituose leidiniuose. Apie 1896 metus Tilžėje buvo išspausdintos pirmosios A. Macijausko parengtos knygelės, kurios painiais knygnešių keliais ir takeliais pasiekdavo net gimtuosius Pasvaliečius.

Dabar galime vaizdžiai matyti, koks vienas iš juodžiausių Lietuvos istorijos tarpsnių buvo lietuviškos spaudos draudimo metai. Jis pasižymėjo žiauriomis carizmo represijomis, Sibiro tremtimis, krašto kultūrai atnešė daug žalos. Tačiau iš kitos pusės ta dvasinė priespauda pagimdė neregėtai didelį ir atkaklų šviesuomenės pasipriešinimą, išugdė daug iškilių visuomenės veikėjų ir iki šių dienų atnešė dvasinės ir kultūrinės savasties atsparumą, jo išsaugojimo meną. Nepamirštamas ir iki šiol pasaulyje nepakartotas masinis knygnešių žygdarbis.

Nelengva būtų vien išvardyti visus tuos Šviesuolius ir lietuviško žodžio gynėjus. Daugelio jų darbai žinomi ir aptarti mokslinėje ar populiarioje literatūroje. Tačiau ir paradoksų pilname pasaulyje galime tik stebėtis, kaip iki šiol negailestingai mažai yra nušviestas Antano Macijausko indėlis. Tiesa, kai kas jau padaryta. Surastas ir gražiai sutvarkytas jo kapas Pabiržėje. Ir tai ne be kito šviesuolio – kunigo Antano Balaišio – pastangų, kuris Saločių parapijoje iškunigavo per 30 metų. Ir dar kokiais metais! Lietuvos dvasios, kultūros ir ūkio kėlėjui Pabiržėje pastatytas monumentalus paminklas. Pasvalio, Biržų, Molėtų muziejai savo ekspozicijose jau sukaupė nemažai A. Macijausko gyvenimą ir veiklą iliustruojančių dokumentų. Dar tebesančią spragą reikšmingai užpildys spaudos atgavimo jubiliejaus dienomis turinti pasirodyti V. Pociaus monografijos *Antanas Macijauskas* pirmoji dalis.

Lietuviško rašto draudimas biurokratiškai stipriai surėstoje Rusijos imperijoje dažniausiai buvo motyvuojamas įvairiausiais nutarimais. Tačiau kova turėjo vykti ne tiek su tais nutarimais, o su pačia sistema. Galutinai nugalėti biurokratinius varžtus galima buvo tik teisiškai sulaužius pati mechanizmą. Toks supratimas atėjo tik palaipsniui, daugelio mėginimų keliu.

A. Macijauskas su daugkartiniais prašymais, ant jų klijuodamas brangiai kainuojančius žyminius ženklus, kreipėsi į Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininką. Jis prašė leidimo savo lėšomis išleisti lietuvių kalba *Mūsų pasakas*, kurių turinys, anot jo, „visiškai nekaltas", o „lietuvių žmonės po sunkių darbų galės prasiblaškyti". Apie gręsiantį džiovos ligos pavojų parengęs knygelę *Kova su džiuma*, prašė leidimo ją išleisti net 5 000 egzempliorių tiražu. Viskas buvo bergždžia. Atsakymai buvo vienodi: „prašymas negali būti patenkintas". 1902 metais A. Macijauskas ir J. Januškevičius iš vokiečių į lenkų kalbą išvertė ir Krokuvoje išleido J. Šikopo lietuvių kalbos gramatiką, kur lietuviški žodžiai buvo parašyti lotyniškais rašmenimis. Tačiau knygelę pervežti per sieną taip pat buvo uždrausta. Cenzūros draudimą A. Macijauskas apskundė Vyriausiajai spaudos reikalų valdybai. Skundas ir vėl buvo atmestas remiantis įvairiausiais spaudos draudimo aplinkraščiais. Kad būtų tvirčiau, tą nutarimą patvirtino vidaus reikalų ministras. Bet tas biurokratų tvirtumas nesugniuždė A. Macijausko.

A. Macijauskas buvo pasvalietiškai atkaklus ir savo misijai atsidavęs žmogus. Jis nesiliovė ieškojęs galimybių praliįsti pro cenzūros užtvaras. 1900 metais Paryžiuje turėjo įvykti pasaulinė paroda, buvo planuojamas ir kuklus lietuviškas kampelis. Tada A. Macijauskas ryžosi didelės atsakomybės ir nemažesnės drąsos darbui – spaudos draudimo metais išleisti pirmąjį lietuvišką žemėlapį. Imantis tokio darbo teko susipažinti su svarbiausiomis kartografijos paslaptimis. Antanas savo bute savo rankomis braižė

Prie paminklo Antanui Macijauskui Pabiržėje pirmajame plane iš kairės: prof. V. Landsbergis, žurnalistas D. Mickevičius

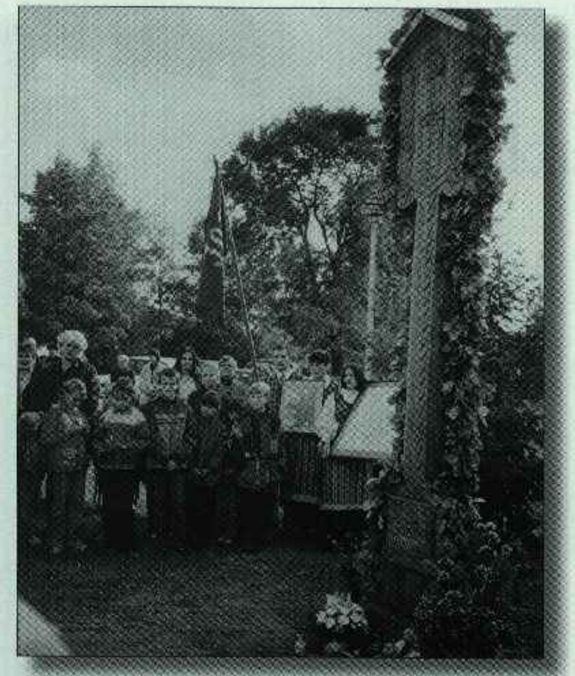

Prie koplytstulpio Antanui Macijauskui jo gimtajame Pasvaliečių kaime

visas upes ir kelius, savo ranka surašė miestų ir kaimų pavadinimus, tam tikra prasme atlikdamas ir vietovardžių norminimo darbą. Dėl „akių apdūmimo" prie Lietuvos jis pridėjo dalį Latvijos. Taip Lietuvos mokslo istorijoje gimė pirmasis lietuviškas „Lietuviškai latviško krašto žemėlapis". Žemėlapis buvo išspausdintas net 2 000 egzempliorių tiražu. Žemėlapio platinimas už Lietuvos ribų A. Macijausko manymu neturėjo sukelti kokių nors problemų. Tačiau politine prasme bomba jau buvo padėta. Ir dar kokia!

Ir iš tikrųjų A. Macijausko žemėlapio pasirodymas carinės Rusijos imperijoje buvo tikras skandalas. Carinės tvarkos prievaizdus ši žinia pasiekė pavėluotai. Kai Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos viršininkas kunigaikštis N. Šachavskojus įsakė konfiskuoti žemėlapį, nuo jo išleidimo jau buvo praėję 8 mėnesiai.

Cenzūra konfiskavo apie 1 200 žemėlapio egzempliorių, kuriuos rado A. Macijausko bute. Tačiau apie 800 žemėlapių jau buvo pasklidę. Tada A.Macijauskas parašė skundą vidaus reikalų ministrui ir pareikalavo grąžinti konfiskuotus žemėlapius. Jokio atsakymo nesulaukė. Tada 1900 metų gegužės mėnesį A. Macijauskas Rusijos senatui pateikė ieškinį kunigaikščiui N. Šachavskojui dėl padarytos žalos atlyginimo. Po nuostolių atlyginimu buvo paslėpta gili politinė prasmė. Teko samdytis brangiai kainuojančius advokatus. Byla buvo vilkinama. Ir tik po ilgų ketverių metų atkaklių pastangų bylą pavyko baigti. Buvo priteista išmokėti A. Macijauskui 700 rublių padarytų nuostolių. Bylos nagrinėjimo metu advokatai aiškiai įrodė, kad lietuviškos spaudos draudimas neturi jokio juridinio pagrindo. Todėl ir A. Macijausko byla kartais vadinama tiesiog byla dėl spaudos draudimo panaikinimo. Tai buvo ne tik A. Macijausko pergalė. 1904 metų gegužė tapo tikru lietuviško spausdinto žodžio po 40 metų kančių ir kovos išsivadavimo triumfu. Ta proga A. Macijauską šiltai pasveikino dr. Jonas Basanavičius.

Atgavus spaudą kurį laiką A. Macijauskas gyveno ir dirbo Rygoje. Jis buvo lietuviško laikraščio *Rygos balsas* vienas iš steigėjų, aktyviai reiškėsi Lietuvos periodinėje spaudoje. Straipsnius pasirašinėdavo įvairiomis slapyvardėmis – A. A., A. Adata, A. Aitvaras, A. Agaras, Aguonaitis, A. Geležninkas, Pagaikštis, Beržas, M-ys. A. Macijauskas parašė arba pagal kitus autorius parengė ir išleido bei per savo įkurtus knygynus Rygoje, o vėliau ir Kaune, išplatino daugybę mokslo populiarinimo bei praktinio pobūdžio leidinių: *Pradinė geografija* (į ją įdėjo kitą savo paties parengtą žemėlapį), *Rankvedis laiškams (gromatoms) rašyt*, *Astronomija*, *Žemdirbystė*, *Naminis gydytojas*, *Ūkininkas praktikas*, *Lengvutė Lietuvos istorija*, *Mano kelionės*, *Audra Rusijoje 1905–1906 m.*, *Liberalizmas ir socializmas*, *Kaip reikia pinti rėčkos, baldai ir kiti pinamieji daiktai*, *Fabrikų zokonai* (darbo santykius reglamentuojantis ir darbo saugą užtikrinančių priemonių sąvadas) ir t.t.

Rygos laikotarpis buvo labai vaisingas A. Macijausko veikloje. Nors jis daug dirbo inžinieriumi įvairiuose Rygos fabrikuose, rūpinosi savo knygyno reikalais, išleido platinamų knygų katalogą, aktyviai reiškėsi visuomeniniame gyvenime, pastoviai bendradarbiavo *Vilniaus žiniose*, *Lietuvos ūkininke*, *Viltyje*.

1905 metais Rygos lietuvių bendruomenė jį išrinko ir pasiuntė dalyvauti Didžiajame Vilniaus seime. Nuo 1912 metų jis buvo Lietuvos mokslo draugijos narys. Kur tik beapsistodavo šis veiklus žmogus, iškart palikdavo savo pėdsakus. 1913 metais jis neilgam buvo persikėlęs į Šeduvą, čia netrukus įkūrė mechanikos dirbtuvę.

Petro Vileišio pakviestas A.Macijauskas atvyko į Vilnių ir iš karto jam buvo patikėtos metalo dirbtuvių vedėjo pareigos. Beje , tuo metu pramonėje visur buvo vartojami rusiški terminai, o Vileišis į savo įmonę kvietėsi darbininkus lietuvius. A.Macijauskas ėmėsi lietuviškos terminologijos tvarkymo. Tiesa, tam darbui prireikė daugelio metų ir prie jo jis grįžo tik atsikūrus nepriklausomą valstybę.

Pašauktas į karinę tarnybą 1914–1918 metais jis buvo atsidūręs Turkestane, Kokande. Pirmojo pasaulinio karo metais ypač buvo išaugę vatos gamybos poreikiai. Todėl gabiam inžinieriui ir čia buvo patikėtas medvilnės ir aliejaus įmonių kūrimas.

Sunku ir išvardyti visus A. Macijausko gebėjimus. Gyvendamas Vilniuje jis buvo įsitraukęs net į aktorinę veiklą, ne kartą dalyvavo lietuviškų spektaklių pastatymuose. Jis buvo ir aistringas lietuviškų dainų ir muzikos populiarintojas. *Biržiečių dainų* išleido net tris leidimus, Rygoje buvo vienas lietuvių muzikos dainos draugijos *Kanklės* steigėjų. Jis buvo ir pirmasis V. Kudirkos sukurto Lietuvos himno populiarintojas. 1906 metais A. Macijausko knygynas dideliu tiražu plakato forma išleido ir platino *Tautinę giesmę*. Manoma, kad taip pat jo surengtame vakare pirmą kartą viešai buvo sugiedota ši giesmė. Nepriklausomos Lietuvos metais gyvendamas Kaune, savo sūnų leisdamas studijuoti technikos fakultete, kartų jį leido ir į smuiko klasę Kauno konservatorijoje. Beje, Kaune įkurtas A. Macijausko knygynas taip pat dirbo plačią kultūrinę veiklą. Dar ir šiandien per kolekcininkų rankas tebekeliauja daug retų knygų ir spaudinių su A.Macijausko knygyno spaudu.

Į Lietuvą A. Macijauskas grįžo tik atgavus valstybingumą. Nereikia abejoti, jei jis tomis istorinėmis dienomis būtų buvęs Vilniuje, jo pavardė tikrai būtų tarp signatarų. Iš pat pirmųjų atgimusios valstybės dienų A. Macijauskas visas atsidavė kuriamajam darbui. Jis praktiškai tapo pirmuoju nepriklausomos Lietuvos geležinkelių vadovu. Nuo 1922 metų vadovavo Vidaus reikalų ministerijai priklausiusiam Lietuvos atstatymo komisariatui. Čia gimė pirmieji statybų darbus reglamentuojantys dokumentai, projektai, sąmatos. Beveik 18 metų jis išdirbo įvairių statybų vadovu, projektuotoju, inžinierium. Su jo vardu siejama daugybė tiltų, malūnų, gyvenamųjų namų, Petrašiūnų elektrinė (subombarduota per karą), Marijonų vienuolyno Kaune rekonstrukcija, Birštono kurorto išplėtimo projektas, Kauno muzikinio teatro rekonstrukcija, Lietuvos pasiekimų parodos Kaune suplanavimas, Vilkijos bažnyčios rekonstrukcija, daugelis darbų Raseiniuose ir t. t. Už ypatingus nuopelnus Lietuvai A. Macijauskas buvo apdovanotas D.L.K. Gedimino ordinu. 1939 metais jam paskirta valstybės pensija. Deja, ja mažai teko džiaugtis... Čia pat buvo ir 1940–ieji...

Keliais žodžiais reikėtų paminėti jo svarbų darbą lietuviškos terminijos srityje. Pradžia siekė darbus P. Vileišio dirbtuvėse Vilniuje, tačiau pradėjęs eiti Lietuvos geležinkelių vadovo pareigas, jis vėl ėmėsi šio darbo. Jo nurodymu buvo sudaryta komisija techninių terminų žodynui sudaryti. Komisijai vadovauti buvo pavesta jam pačiam. Komisijoje dirbo žymūs to meto inžinieriai, pedagogai, kalbininkai, Švietimo ministerijos atstovai. Taip buvo sudarytas pirmasis techninių terminų žodynėlis, apimantis 1 750 įvairių terminų. 141 puslapio apimties *Techniko žodynėlį* A. Macijauskas išleido 1920 metais. Šiuo jo darbu gyvai domėjosi kalbininkas Jonas Jablonskis. Nuo 1922 metų redagavo žurnalą *Statybos menas ir technika*.

Okupacijos metais vengdamas represijų (visas turtas buvo nusavintas dar 1940 metais) A. Macijauskas pasitraukė iš Kauno, darbavosi Šiauliuose, Panevėžyje.

Gražų ir nepaprastai vaisingą savo gyvenimo kelią Antanas Macijauskas baigė mažai kam žinomas netoli savo gimtųjų Pasvaliečių – ūkininko Juozo Drevinsko pastogėje Daumėnų kaime. Po audringo gyvenimo išėjo tyliai 1950 metų kovo mėnesį, tą pačią dieną, kaip ir buvo atėjęs...

J. Drevinsko teigimu, gyvenimo pabaigoje A. Macijauskas ilgais vakarais kažką vis rašė, rašė... Viską dėdavo į lagaminėlį, kuris ir taip jau buvo pilnas įvairiausių dokumentų. Po Antano mirties šeimininkas lagaminėlį užkėlė į palėpę geresniems laikams. Deja, viską prarijo gaisras.

Ilgus metus teko ieškoti jo kapo, po kruopelytę iš užmaršties kelti jo didžius darbus, sugražinti tą pagarbą, kurios nusipelnė.

Prie Antano Macijausko kapo pašventinus antkapinį paminklą *Autoriaus nuotraukos*

Vytautas Landsbergis

Kalba Pabiržėje 2001 metų gegužės 13 dieną atidengiant Antano Macijausko paminklą

Prof. V. Landsbergis kalba Pabiržėje 2001 metų gegužės 13 dieną atidengiant paminklą Antanui Macijauskui

Sveiki gerbiamieji, sveiki visi čia susirinkusieji iš šių apylinkių, iš tokio gražaus sodų krašto.

Net važiuoti pas jus nuostabu. Ir žygis, kurį padarė šviesuoliai entuziastai, sumanę pastatyti paminklą Antanui Macijauskui - nuostabus, nepaprastai kilnus, gražus ir reikalingas. Antanas Macijauskas mums primena anuos Atgimimo laikus jau užpraėjusio šimtmečio pabaigoje ir XX a. pradžioje, kai iš lietuviškos sąmonės atgimimo kilo ir mintis apie valstybę, ir pačios valstybės atgimimas. Antanas Macijauskas buvo vienas tų žmonių, kuriuos pažadino Vinco Kudirkos Varpas. *Pašaukė dirbti Lietuvos naudai ir žmonių gėrybei, savo kraštui. Pakvietė būti kėlėjais, švietėjais ir pagalbininkais žmonėms. Tie A.Macijausko kartos inteligentai buvo negausūs. Tartum jų tikrai nedaug tebuvo, o tačiau jie paliko daugybę pėdsakų įvairiose gyvenimo srityse. Iš to atrodo, kad jų buvo daug daugiau. Į visuomenės ir valstybės gyvenimą atėjo įvairių profesijų žmonės: gydytojai, advokatai, inžinieriai. Atėjo tapdami švietėjais ir politikais. Švietimas ir dvasios gaivinimas, vilties skiepijimas žmonėms buvo pati kilniausia Lietuvos atgimimo politika.*

Tikrai, tarp jų buvo daug inžinierių. Inžinierius A. Macijauskas – statybininkas, technologas, geležinkelininkas. Kitas to meto jo profesijos brolių – inžinierius A. Vilkutaitis parašė nemirtingą komediją "Amerika pirtyje", kuri jau daugiau kaip šimtą metų statoma Lietuvoje. O kažin ar kas dar prisimena, kokius nuostabius tiltus tas inžinierius pastatė Rusijoje, Kaukaze... Dar vienas inžinierius Petras Vileišis, statydamas Rusijoje tiltus ir tunelius, sukaupė nemažą turtą ir grįžo į Lietuvą kelti Lietuvos dvasios. Po spaudos draudimo panaikinimo įsteigė pirmąjį lietuvišką laikraštį Vilniaus žinios, *leido knygas, įsteigė knygyną, rėmė besikuriančią lietuvišką švietimo sistemą nuo pradinių mokyklų, nuo* Ryto *draugijos Vilniaus krašte.*

Aš prisimenu M. K. Čiurlionio laišką 1907 metų pabaigoje, jam atvykus į Vilnių. Sostinėje gaivinti tėvynę telkėsi lietuviai inteligentai, menininkai, švietėjai. Savo draugei Čiurlionis rašė į Varšuvą apie lietuvius veikėjus ir paminėjo P. Vileišį, kuris prieš keletą metų atvažiavo su puse milijono rublių, o dabar nebeturi nieko, todėl, kad viską išleido atgimimui. Štai kokie tada buvo žmonės – ir inžinieriai, ir gydytojai. Juos prisimename kaip patriarchus. Prisimename gydytojus, Lietuvos žadintojus Basanavičių, Kudirką, Grinių, gydžiusius ne tik kūną, bet ir sielą, tautos sielą. Nepamiršti advokatai Kriaučiūnas, Lozoraitis, palikę ne tik pėdsakus istorijoje, bet ir savo palikuonis, kurie toliau ėjo ir vedė valstybės augimo keliais. Tai kartai, tai visapusiškai atsiskleidusių žmonių plejadai priklauso ir Antanas Macijauskas. Jeigu tada jo kas būtų paklausęs: „Ei, tu, patriote, neprotingas žmogau, kam tu neriesi iš kailio dėl kitų?", jis būtų atsakęs: „Pasitrauk, nesusipratėli. Nekliudyk. Nesulaikysi upės bėgimo". Tai prisiminti reikia ir šiandien, nes Lietuvoje daug kas kartojasi. Kaip ir reikmė tokių žmonių, kuriems rūpi idealai ir visuomenė.

A. Macijauską verta prisiminti ir kaip pirmojo Lietuvos Seimo narį, Didžiojo Vilniaus Seimo delegatą, priimėjusį sprendimus visoje Lietuvoje steigti lietuviškas mokyklas, į valdžios įstaigas įvesti lietuvių kalbą, reikalauti Lietuvos pripažinimo su savo Seimu Vilniuje. Tai buvo svarbus valstybės atkūrimo etapas. Ir jame savo pėdsakus paliko Antanas Macijauskas.

Man, kaip muzikui, jo pavardė yra žinoma iš senųjų muzikos leidinių, kuriuos jis spausdino Rygoje, o platino visoje Lietuvoje. Ir V. Kudirkos sukurtą himną jis išleido pirmasis, šių dienų žodžiais pasakytume, masiniu tiražu. Jis labai norėjo, kad tas himnas pasklistų po Lietuvą ir būtų giedamas ne iš klausos ar seno Varpo *numerio, bet iš atskiro specialaus muzikinio leidinio. A. Macijauskas buvo Rygos kultūros draugijos kūrėjų tarpe, vienas iš* Kanklių *draugijos kūrėjų ir vadovų,* Rygos garso *laikraščio leidėjų ir autorių.*

Be abejo, jūs visi jau esate girdėję apie garsiąją A. Macijausko bylą prieš Rusijos valdžią dėl lietuviško žemėlapio. A. Macijauskas nepabūgo eiti į teismus ir bylinėtis su pačia Rusijos valdžia ir bylą laimėjo. Tik pagalvokime, jis laimėjo ir spaudos draudimo panaikinimui, ir lietuvių tautos teisėms labai svarbią bylą. Jos reikšmė tebesitęsia iki mūsų dienų. Netgi pačiai Rusijai tai svarbi byla. A. Macijauskas tarsi pasakė, kad ir Rusija gali būti teisinė valstybė, kur teismui nusprendus valdžia turi pripažinti teismo sprendimą. Tais laikais tai buvo tikrai retas dalykas, ypač, kai ta valdžia spaudė ir engė kitas tautas, norėjo sunaikinti jai nepaklusnią nedidelę lietuvių tautą. Štai ką sako Antano Macijausko pėdsakai ir prisiminimas. Tų laikų vertybės, kurias jis gynė ir padėjo įtvirtinti, yra svarbios visiems laikams, jos svarbios amžinai.

Tegul būna daug, kuo daugiau tokių žmonių kaip Antanas Macijauskas. Tegul jo gražus atminimas nušviečia ne tik Pabiržę, bet ir visą Lietuvą.

Albinas Kazlauskas

Pasvalio krašto knygnešiai

Vienas iš nuoseekliausių lietuviškos spaudos draudimo meto (1864–1904) tyrinėtojų ir geriausias žinovas – bibliografas Vaclovas Biržiška. Tai jis ištarė lemtingus žodžius, kuriuos dabar, prisimindami spaudos draudimo panaikinimo 100-metį, kartojame: lietuviškos spaudos uždraudimas ir kova prieš jį neturi pavyzdžio Europos kultūros istorijoje.

Kas paskatino carinės Rusijos valdžią spaudą drausti? Nagi, noras „atplyšti" nuo Rusijos imperijos, pasireiškęs 1831 metų ir 1863 metų sukilimais, noras gyventi savoje valstybėje.

Taigi, kad noras išsivaduoti taptų neįmanomas visiems laikams, reikėjo tą „Šiaurės Vakarų kraštą" nutautinti, t.y. surusinti. Todėl nuožmus 1863 metų sukilimo malšintojas Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas jau 1864 metų pradžioje įsakė parengti ir išsiųsti pradinėms mokykloms vadovėlius rusiškomis raidėmis bet lietuviškais žodžiais.

1865 metais jo įpėdinis generalgubernatorius K. Kaufmanas šitą siekimą kiek pagilino, o Rusijos imperijos vidaus reikalų ministras P. Valujevas tų pačių metų rugsėjį išleido įsakymą („cirkuliarą"), draudžiantį spausdinti lotyniškomis raidėmis visoje Rusijoje bei įvežti tokius spaudinius iš kitur, o įvežtus – konfiskuoti. Jo įsakymas galiojo visiems gubernatoriams, cenzoriams, policijai.

Įsakymas, deja, ne įstatymas...

Tad dėl to Lietuvoje kilo unikalus visuotinis judėjimas: knygnešystė, vargo mokykla, klojimų teatras. Šitos vagos ir atvedė į Vilniaus Seimą 1905 metų pabaigoje, kuris siekė autonomijos Lietuvai, kurį rengdami labai daug pasidarbavo Pasvalio krašto sūnūs broliai Petras (kelių inžinierius) ir Jonas (teisininkas) Vileišiai.

Knygnešio vardą sumanė caro parcigūnai, turėję vykdyti minėtą įsakymą. Šiuo vardu jie pradėjo vadinti ne tik uždraustų knygų gabentojus, bet ir jų bendražygius platintojus. O vardą „knygnešys" įamžino ta slaptai gabenama nelegali spauda XIX amžiaus pabaigoje.

Gubernijos buvo padalytos į apskritis, apskritys – į valsčius, valsčiai – į seniūnijas („obščinas", t.y. kaimų bendruomenes). Carizmo kovoje su lietuvybe svarbiausia buvo žandarmerija – politinė policija, turėjusi savas uniformas ir ženklus. Rusinimo ėmėsi ispravnikai (apskričių policijos viršininkai), uriadnikai (valsčių policijos pareigūnai), pristavai (teismų pareigūnai), valsčių raštvedžiai. Buvo ir slaptųjų agentų seklių.

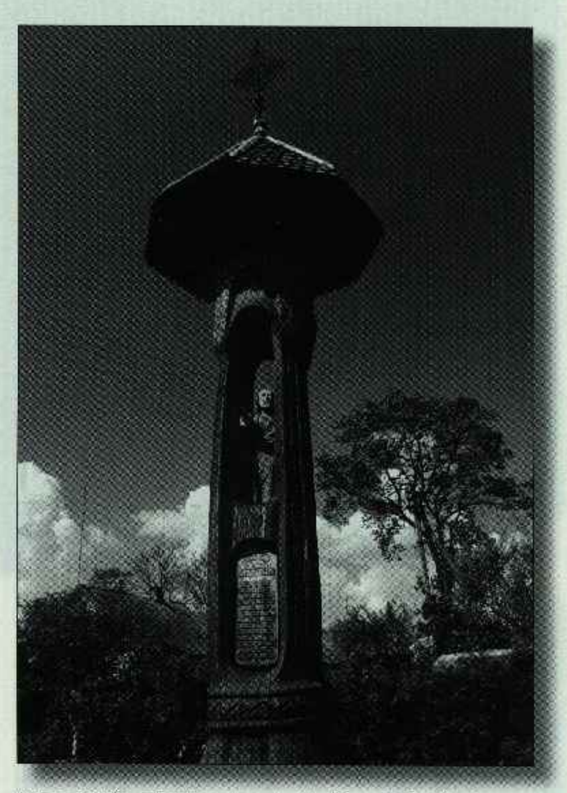

Arūno Grušo sukurtas stogastulpis Pasvalio krašto knygnešiams atminti 1995 m.

Visų jų reikėjo saugotis knygnešiams, knygų platintojams, jų skaitytojams.

Vis dėlto per 1865–1904 metus – daugiausia Prūsijoje (Rytų Vokietijoje po 1871 m.) išėjo apie 4000 neperiodinių, leidinių (tiražas – apie 5,5 milijono egz.), sulaikyta ir atimta per 380 tūkst. knygų ir laikraščių, susekta ir uždaryta 130 slaptų, daraktorių tvarkomų mokyklų su daugiau kaip 1 100 mokinukų. Buvo sulaikyta per 800 knygų gabentojų, beveik tiek ir platintojų, 1 400 knygų laikytojų.... Areštuota ir įkalinta per 1 000, ištremta per 200 knygnešystės veikla užsiėmusiųjų.

Tilžėje, Ragainėje, Bitėnuose išspausdintoms knygoms pergabenti per Vokietijos–Rusijos sieną iš pradžių daug padėjo įgudę kontrabandininkai. Šie nuo seno įgudusiai varė savo darbą: iš Prūsijos vežė ir nešė spiritą, degtinę, arbatžolės, paraką, degtukus, net ginklus. Jie pirmieji

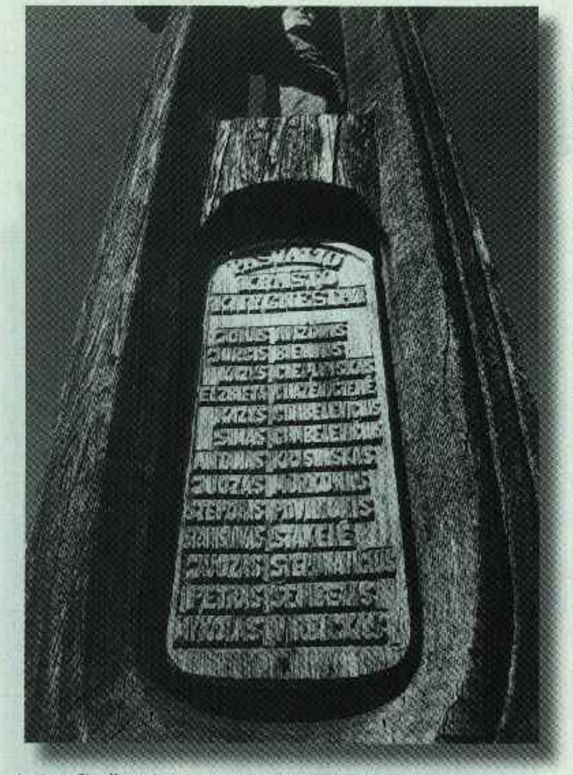

Arūno Grušo sukurto stogastulpio fragmentas

ir parodė kelią: jau 1865–1866 metais nusinešė keletą senų lietuviškų maldaknygių Tilžėn, perspausdino ir vėl per sieną pernešė. O toliau – ir vyskupas M. Valančius, paaukojęs 5 000 rublių santaupų per „knygnešių karalių" biržietį Jurgį Bielinį. O tas – Tilžės klebonui Zabermanui. Ėmė megztis knygnešystės tinklai, o pirmieji „pernešimai" – ne kas kita kaip maldaknygės. Netrukus – ir kalendoriai, ir elementoriai, dar vėliau – laikraščiai. O reikėję pereiti tris sargybos linijas: pirmąją – labai tankiai pasienio sargyba apstatytą, antrąją – už kokios mylios nuo pirmosios, trečiąją 2–3 mylios nuo sienos, kur tikrindavo akcizo valdininkai, vadinami „šmekeriais" (vok. „ragautojais").

Kontrabandininkai buvo jauni, stiprūs, miklūs, rizikuojantys vyrukai. Geriausias ir knygų kontrabandos laikas yra lietingos, tamsios naktys, pūgos – ruduo ir žiema. Kad suklaidintų sargybinius – ant batų didžiausios klumpės, užmautos kulnimis į priekį. Bliaudavo avinų balsais, kriuksėdavo, kad sargybinius suerzintų. Suimtas užsakytojas tardavosi tik su kontrabandininkų grupės vadovu.

Ar sunkūs spaudos ryšuliai? Nuo pūdo (16 kg) iki pusės centnerio (25 kg). Kiek už tokio svorio ryšulius mokėdavo? Maždaug 2 rublius.

Taigi ne tik *Aukso Altorius* ar *Balsas Balandėlio* – maldaknygės, bet ir daug kitų spaudinių.

Visa vienkartinė ekspedicija – knygų užpirkimas, atgabenimas prie sienos ir pergabenimas per ją trukdavęs apie porą savaičių. Jurgis Bielinis vienam kartui pirkdavęs už 200–400 rublių, o toks A. Bružas dvicjų arklių vežimu rizikuodavo pervežti ir 20 pūdų, už tai gaudamas 6 rublius.

Labiau organizuota knygnešystė prasidėjo nuo 1890 metų, kai susikūrė slaptos knygų platinimo kuopelės ir organizacijos.

Stogastulpis Pasvalyje, Kalno gatvėje

Ąžuolo stogastulpį Pasvalio krašto knygnešių atminimui 1995 metais sukūrė Arūnas Grušas. Ąžuolo liemenyje iškalta abėcėlės tvarka net 14 pavardžių: Jonas Avižonis, Jurgis Bielinis, Jonas Burkus, Kazys Cieplinskas, Elzbieta Gliazevičienė, Kazys Gumbelevičius, Simas Gumbelevičius, Antanas Krasinskas, Juozas Morkūnas, Steponas Povilionis, Stanislovas Stakelė, Juozas Steponavičius, Petras Šimbelis, Mykolas Virbickas.

Jurgis Bielinis – žymiausias iš visų 40 knygnešystės metų kovotojų prieš suėmimą. Biržietis nuo Suosto, beveik palatvio, bet nutiesęs draudžiamos spaudos gabenimo traktą Pasvalio krašte. Pagaliau – 1918 metų sausį Pasvalio žemėje, Katinų kaime prie Lėvens, Mitkų sodyboje prie kryžiaus ir miręs.

Dabartiniam mūsų skaitytojui, ypač jaunimui, svarbu ryškiausieji krašto knygnešiai, jų veiklos aplinkybės, įdomybės, netgi nuotykiai.

Žurnalistas Petras Ruseckas dar prieškario Lietuvoje buvo išleidęs dvitomį *Knygnešys*. Jame – kai kur gerokai beletrizuoti knygnešių ir jų talkininkų bei rėmėjų atsiminimai. Abu tomus, sovietmečiu uždarytus „spec. Fonduose" ar net naikintus, 1992 metais pakartojo Valstybinis leidybos centras, o istorikas Vytautas Merkys parengė ir trečiąjį *Knygnešio* tomą – Petro Rusccko parengtasis pasimetė Antrojo pasaulinio karo sūkuriuose. Trečiajame tome įrašyti Petro Avižonio, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Petro ir Jono Vilcišių vardai.

Vertingiausi yra pačių knygnešių ir artimai juos pažinojusių atsiminimai. O jie P. Rusecko *Knygnešio* dvitomyje dažnai sudėlioti geografiškai – pagal tuometines gubernijas.

Ką apie savo kultūrinius žygius pasakoja Pasvalio knygnešiai – ryškiausieji iš tokių?

Petras Šimbelis, gimęs 1870 metais vienkiemyje, žinomam Pagojo vardu, už dabartinio Pasvalio parko, 9 hektarų ūkelyje. Tėvai mėgo skaityti. Petras irgi – nors mokyklos lankyti neteko. Nuo 1890 metų nuošalioje sodyboje, apsuptoje krūmų, lengva pasislėpti. O nuo kiemo nutolusioje daržinėlėje iškasta duobė, toj duobėj – dėžė su knygomis. Viskas užklota lentomis ir pelais užpilta. Spaudos prikimšta ir spinta toje daržinėlėje, viskas apkrauta žabais. Dar kiti spaudiniai – spalių krūvoje, ant pirtelės. Rastų policija

Petro Šimbelio sodybos fragmentas buvusiame Pagojaus kaime (į vakarus už Pasvalio parko)

– kas iš to? Daržinė atokiai nuo sodybos, gali bet kas bet ką įkišti.... Nemažai maldaknygių slėpta Pasvalio bažnyčioje, ant lubų. Suprantama, su kunigų žinia.

1896 m. rudenį P. Šimbelis tapo svarbus Jurgio Bielinio talkininkas. Susitikdavo pas Joną Avižonį Svalios gatvelėje, kur J. Bielinis dažnai apsistodavo su vežimaičiu knygų. Su Avižoniu kartą nuvažiavo į Ustukius pas Joną Ūsą: atidavė laikraščius, gavo rublį, džiovintą sūrį ir palaiminimą kelionėms. Tekstus, skirtus Tilžės spaustuvėms, ne kartą vežė užkišęs už kepurės pamušalo. Sykį J. Bielinis P. Šimbelį net „komandiravo": davė 1.400 rublių spaudai pirkti, 100 rublių kontrabandininkams atsilyginti už sienos perėjimą ir dar 35 rublius kelionės išlaidoms. Tokius didelius pinigus išskirstė kupiūromis ir įsisiuvo keleto drabužių keliose vietose.

Gabentojai eidavę „žąsele" – mindami į vienas kito pėdas, o paskutinysis ilgoka lazda pėdsakus naikindavęs. Kelionėse – sąlygos sunkios, ne kartą apnikdavo „gyviai", bet P. Šimbelis net 34 kartus perėjo sieną. Kito tokio tarp jų nebuvo net visoje Lietuvoje.

Šimbelių sodyba – prabėgusių dešimtmečių gerokai pakeista – išliko. Knygnešio giminės pastatė jam atminimo kryžių ir sudarė giminės genealoginį medį. Jo kopija yra Pasvalio krašto muziejuje.

Kazys Gumbelevičius (1859–1941) kilęs iš Tetirvinų kaimo, tačiau Pasvalyje, Vaškų gatvelėje, įsigijo sklypą ir

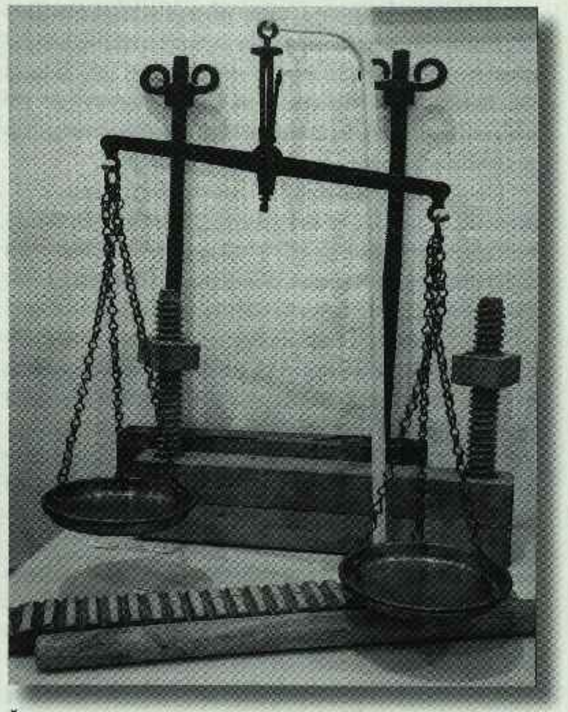

Šimbelio šeimos buities daiktai – kočėlai ir Kazio Gumbelevičiaus knygų įrišimo staklių presas

Kazio Gumbelevičiaus namas Pasvalyje, Vaškų gatvėje, su interjere iškilusiomis spaudos slėptuvėmis. Prie namo – memorialinė lenta

pasistatė namą. Buvo ne tiesioginis knygnešys, o knygrišys, Jurgio Bielinio ir Petro Šimbelio talkininkas (iš prigimties šlubas jis negalėjo „leistis į Prūsus"). Spaudą slėpė daržinėje tarp dviejų (dvigubų) sienų, durų staktose ir langinėse buvo „išgraužos" susuktiems laikraščiams, lapeliams slėpti. Važinėdavo nuosavu arkliu, knygas slėpdamas po ratų sėdyne, šiauduose. Kelionės dažniausiai tik naktinės, o nakvynė – tik pas gerai pažįstamus ir patikimus. 1902 metais buvo sugautas su „įkalčiais" ir mėnesį sėdėjo Panevėžio kalėjime.

Įdomiausia, kad Gumbelevičiaus name buvusios slėptuvės iki šiol išliko, ir ten gyvenanti Dambrauskų šeima besidomintiems gali parodyti slaptavietes troboje. Prie namo prikalta ąžuolinė memorialinė lenta su K. Gumbelevičiaus bareljefu (autorius Leonas Juozonis).

Juozas Steponavičius gimė ir užaugo Deveitonių sodžiuje. Lankė rusišką mokyklą, lenkiškai pramokė vietinė dvarelio savininkė. Daraktoriavo tėvų sodyboje, maldaknygių gaudavo iš Saločių škaplierininkų, o kitokių knygų – iš Pasvalio K. Gumbelevičiaus. *Aušros*, *Apžvalgos* turėjo net komplektus. Dažnai sodybon užsukdavo J. Bielinis ir daržinėje skirstydavo visą vežimą spaudinių. Dalis buvo slepiama Saločių bažnyčios bokšte. Uriadnikai kratydavę net elgetų krepšius. O kad nekratytų – tekdavę tokiems duoti „ant alaus" (t.y. kyšį).

Steponas Povilionis gimė 1862 metais Gripkelių kaime. Sodybėlė tik 4 hektarai, bet tvarkoma pavyzdingai. Su J. Bieliniu ėmė bendrauti nuo 1892 metų, jau tą rudenį kartu su knygomis važinėjo į Joniškėlio, Vaškų, Pumpėnų, Pušaloto apylinkes. Sustodavo kokio nors kaimo viduryje, o nuo jo – į priešingas puses po sodybas, kur patikimi sodiečiai gyveno ir norėjo knygų. Daugiausia knygų pirkta pas Pasvalio K. Gumbelevičių. Povilionių namuose buvo slaptas J. Bielinio atvežamų knygų sandėlis.

1896 metų rudenį J. Bielinis (gal iš Bitėnų Martyno Jankaus) parsivežė rankinę spaustuvėlę ir S. Povilionį išmokė rinkti raides eilutėmis. Pajutę, kad sekami, viską perkėlė prie Joniškėlio – pas valdiško miško sargą Bajoriūną.

Knygnešystės metų ekspozicijos Pasvalio krašto muziejuje fragmentas: kairėje – Petro Vileišio knygelės kaimo žmonių švietimui (įsigytos Kauno antikvariate ir dovanotos Redos Tursaitės)

Vido Dulkės nuotraukos

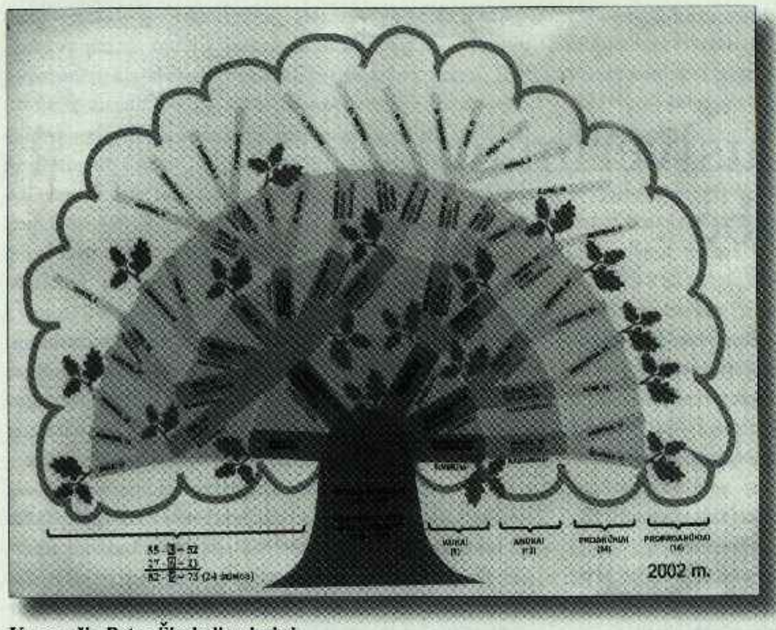

Knygnešio Petro Šimbelio giminė

Ten išėjo laikraštis *Baltasis erelis*, kur tekstai – J. Bielinio, rinkimas – S. Povilionio. Išleido apie 300 egzempliorių. Knygas iš S. Povilionio imdavo Velžių kaimo Jasėnai, iš kito kaimo – Venclovai.

Sugrįžkim prie minėto stogastulpio. Pažvelkime į ūsuotą kaimo žmogų – knygnešį su ryšuliu ant pečių. Kitoje pusėje į jį panašūs sodiečiai, pagarbiai liečią atverstą ant kelių knygą. O paminklo „antrajame aukšte" – žmogus meiliai glaudžia knygą viena ranka, o kita ištiesta, lyg kviečianti žengti, siekti, šviestis...

Kas gi rašė, platino ir mokė?

Maldaknygių tekstais rūpinosi katalikų dvasininkai. Jie žinojo: jei to nedarys – stačiatikybė katalikybę užgoš.

Tačiau reikėjo daraktoriams elementorių, sodiečiams – kalendorių ir ūkiškų patarimų knygelių. Tad visoje Rusijoje jau žinomas geležinkelių ir tiltų inžinierius iš Pasvalio krašto Medinių kaimo Petras Vileišis (1851–1926) puolė pats ir kitus ragino šviesti sodiečius. Pradėjo nuo rankraštinio *Kalvio–melagio*, kurį atsivežtavo per atostogas. Paskui *Iš ko atsirado dirbama žemė*, *Ūkiškos draugystės Lietuvoje*, *Apie savišelpystę*, *Karvės ir pienas*, *Apie dykviečių apmedžiavimą*, *Apie pagerinimą šosėjų ir kitų kelių* ir t.t. Tyrinėtojai sako, kad gal apie pusšimtį parašęs, naudodamasis kitų Europos kraštų pavyzdžiu. Ir vis Svalės, Ramojaus ar kitų upelių slapyvardžiais, ir uždaruose firminiuose vokuose į Tilžę, Ragainę ar Biténus. Vis kišeninio formato, užrašų knygelės ar didelės piniginės pavidalo. Jeigu žandarmerija būtų atplėšusi vokus su P. Vileišio tekstais – kaip su garsaus inžinieriaus karjera? Muziejuje bent keletą tokių knygelių eksponuojame.

Gabrielė Petkevičaitė-Bitė (1861–1943) prisipažino: knygnešiu profesionalu niekada nebuvusi. Bet tėvas, Joniškėlio ligoninės gydytojas, dovanojęs dukrai P. Vileišio knygelių. Ir pirmus *Varpo* numerius gavusi 1889 metais. Kas, kad ne iš Prūsijos, o iš Uralo, kur pažįstamas Juozas Dubikaltis Rytų Rusijoje pas Petrą Vileišį tiltų statyboms talkininkavo. Paskui ji pati tokiame „reide" į Palangą, į Nemirsetą dalyvavo. Joniškėlyje ji slaptai mokė keletą mergaičių. O Joniškėlio vyresnysis mokytojas Steponas Ošaklinskis tik akyse bičiulį vaidinęs: net lietuviškų raštų klastingai prašęs. Mokinių tėvams prasitardavęs: tokią tik į mišką, o miške – jai kulką į kaktą...

Profesoriumi, medicinos daktaru tapęs Petras Avižonis (1875–1939) prisiminė tėvo Jono Avižonio ryšius su Jurgiu Bieliniu, net ilgesnius pastarojo apsilankymus Avižonių sodyboje, jo knygų prikrautą vežimaitį klojime. Septyniolikmetis būdamas kartą žiemą Mintaujoje priėmė Jurgį Bielinį su visu vežimu lietuviškų Tilžės leidinių. Jų net už 100 rublių lietuviai gimnazistai įsigiję – *Kūdikio* draugijos visuomeninei bibliotekėlei.

* * *

Spaudos atgavimo (draudimo panaikinimo, pasiekus pričšingų nei tikėtasi rezultatą) 100-mečio proga dera pamąstyti. Dar Vaižgantas įsakmiai tikino: 40 metų kova buvusi ne kas kita, kaip europinės kultūros kova su azijine. Filosofas Stasys Šalkauskis netgi rašė disertaciją tema: „Ant dviejų pasaulių ribos". Tokia riba – Pabaltijo rytinės pakrantės tautos.

Nuo 1898 metų kovo 1 dienos pasienio sargybiniai iš carinės valdžios gavo teisę šaudyti į nelegaliai pereinančius Vokietijos–Rusijos sieną. Vaizdžiai tariant, ir knyga atsidūrė šautuvo taikiklyje.

Bet lietuvių tautos pasipriešinimas nusikalstamai carizmo politikai nebuvo palaužtas jokiomis priemonėmis.

Dabar kiti laikai. Suvokiame esantys ne azijietiškos struktūros žmonės. Filosofas Arvydas Šliogeris vėlgi teigia: bėgdami nuo rusifikacijos, mes pakliūname į anglifikacijos pinkles ir mėgaujamės tuo... Metas stabdyti šį procesą, nes anglų kalba mums gresia pavirsti tokia pat rykšte kaip „kirilica" caro laikais.

Vitalija Kazilionytė

Šiaurietiški atsivėrimai: idėja ir realybė

Šiandieninė akistata su *Šiaurietiškų atsivėrimų* penkerių egzistencijos metų keliu virsta pernelyg sunkiu, sudėtingu, slegiančiu faktu, kurį visapusiškai išnarplioti neįlindus į subjektyvumo kiautą – neįmanu. Tad tebūnie atlaidžiai priimti šie subjektyvistiniai pamąstymai: kas, kada, kodėl, kaip...

Kas gi tie *Šiaurietiški* – kartu su daugeliu klausiu ir aš. Nelengva rasti vieną tikslią apibrėžties formuluotę.

Atmintin įsirėžusi tebedilgo ištikimojo kraštiečio Mykolo Karčiausko vienuoliktajame *Šiaurietiškų* numeryje pasakytoji tiesa: „Pasigilinę į praeitį mes dar labiau nustebtume: kokie mes turtingi! Kokios didžios galimybės, bet kol kas dėl mūsų pačių kaltės, apsileidimo, nemeilės auginam vargo vaisių". Taigi – vargo vaisius, tiksliau Pasvalio krašto istorijos, kultūros leidinio neįvardysi... vargo vaisius, bandantis liudyti pasauliui Šiaurės provincijos grožį, išvesti kraštą iš uždaro provincialumo į šiokias tokias pažinimo erdves. Ir svajojantis apie tobulėjimą – tapsmą kultūros vaisiumi...

Tebus leista žvilgtelti į *Šiaurietiškų* priešistorę. Kada iškilo būtinybė prabilti spausdintu žodžiu apie savojo krašto istorijos, kultūros raidą, šiandieninę kultūros raišką? Pirmas egzistencinis tos būtinybės pajautimas atėjo kartu su Atgimimo pradžia. Tokia mintis tuomet buvo ne kartą gvildenama prie kultūrininkės Vidos Žilinskienės diskusijų stalo. Tačiau kiekvienai idėjai, tuo labiau sunkiai įgyvendinamai, reikalingas tam tikras subrendimo laikas, sąlygos. O leidiniui leisti – ir piniginiai dalykai. Deja, vilties Atgimimo metais, jog greitai ir mes, pasvališkiai, suvienysim jėgas savo krašto leidinio kūrimui taip ir nesulaukėm – tuomet patiems labai trūko įsisąmoninimo: kas mes esame ir ko turtingi per šimtmečius, reikėjo pirmiausia gilintis į savąsias sovietmečiu nupjautas šaknis, auginti jas iš naujo savyje, kad gebėtume tai perduoti spausdintu žodžiu... Tad teko tik gražiai pavydėti anykštėnams jų jau nuo 1991 m. leidžiamo žurnalo *Anykščiai* ir laukti savojo laiko.

Tas laikas atėjo 1999-ųjų pačioje pradžioje, kada rajono savivaldybės dėka kažkaip netikėtai buvo išspręstos finansinės būsimo leidinio problemos, atsirado tvirtas rajono savivaldybės pritarimas laikraštiniam krašto kultūros leidinio variantui. Ir kadangi M. Katiliškio biblioteka ne kartą savo veiklos planuose buvo iškėlusi žurnalo leidimo idėją, tad toji leidimo teisė jai ir buvo patikėta. Tik su ta teise buvo prisiimtos ir nežmoniškai didžiulės pareigos – leisti neturint jokios patirties, nei spaudos darbus išmanančių žmonių. Be to, labai staigiai reikėjo persiorientuoti nuo žurnalinio sumanymo prie laikraštinio: lig tol visi planai buvo kuriami solidžiam 40–60 puslapių žurnalui. Šiandien apima šiurpus jausmas pagalvojus apie tą pradžią, kai privalėjome iki vasario 16-osios ir redakciją suburti, ir naujo leidinio visus formalumus įteisinti, ir pirmąjį numerį parengti, išleisti... Bet buvome lyg ir pastatyti prieš faktą: bibliotekos direktorė Danguolė Abazoriuvienė, grįžusi iš savivaldybės posėdžio, parnešė ilgai lauktą viltingą žinią: nutarta leisti, suteiktos visos galimybės, privalom likti ištikimi savo idėjai. Tikrai privalėjom – trauktis jau nebuvo nei kur, nei kaip... per daug didelis pasitikėjimas mumis įpareigojo ištverti... Degino ir kaltė savajam kraštui, kurį sovietmečiu taip negailestingai praradinėjom. Forsuodami, per kiauras naktis palinkę prie popieriaus lapų, bandydami savyje susigaudyti, ieškodami rašančiųjų, paskubomis skaitydami Juozo Keliuočio *Žurnalistikos paskaitas*, tais metais pasaulio švieson išleidom devynis numerius *Šiaurietiškų*, mėnraščiu pasivadinusių. Tada buvome gražiai vieningi – dalijomės darbais ir rūpesčiais, į mūsų prašymą pirmojo numerio leidėjų žodyje: „tikimės augti – išmintimi ir gilumu, bet augti tik tuomet, jei Jūs visi ateisit į pagalbą" – iškart buvo atsiliepta – muziejininkai Albinas Kazlauskas, Antanas Stapulionis, žurnalistė Stasė Šeštakauskaitė, mokytojos literatės Margarita Lužytė, Regina Grubinskienė, kraštiečiai Vladas Braziūnas, prof. Jonas Aničas, Albina Saladūnaitė, Antanas Šimkūnas, Paulė Mikelinskaitė, Virginijus Gasiliūnas jau nuo pirmųjų numerių buvo kartu su mumis. Visa tai ir padėjo nepalūžti.

2000–aisiais įsižiebė viltis iki galo įgyvendinti idėją – pavyko pereiti jau prie žurnalinio varianto, tiesa labai skurdžios apimties – vos 36 puslapėliai žymėjo pirmąjį tokį leidinį, antras toks numeris pasaulin atkeliavo,deja, deja, tik po metų ir skirtas buvo vėl visiems ilgiems metams. Tačiau tapom labiau matomi, solidesni, lėšas leidiniui noriai skyrė rajono savivaldybė, o tai reiškė jau daug – reikalingi, pripažįstami, gal net mylimi. O ir talkininkavo gražus būrelis vietinių kultūrininkų bei Vilniuje gyvenančių kraštiečių ir nekraštiečių mokslo žmonių.

2001-aisiais iškilo visu rimtumu nauja problema: suformuoti stiprią redakciją, pajėgiančią leisti solidžiai profesionalų krašto istorijai, kultūrai atstovaujantį leidinį –diletantiškasis laikotarpis, regis, jau turėjo užsibaigti. Pagalbon vėl kvietėmės Vilniuje gyvenančius kraštiečius. Taip tų metų spalį susibūrė nepriklausoma žurnalo redakcija, vienijanti bibliotekininkus, muziejininkus, mokytojus, *Užuovėjos* literatus. Parengtas pirmasis projektas Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondui. Redakcijos prašymas fondo ekspertų buvo išgirstas – gavome 6 tūkstančių litų paramą

2002–ieji žymėjo naujo žurnalo leidimo laikotarpio pradžią: fondo parama suteikė galimybę mokėti straipsnių autoriams honorarus, o tai savo ruožtu lėmė turinio tobulėjimą. Žurnalas išsiplėtė iki 56 puslapių, jį ryškiai gyvino spalvotos įklijos, kasmet jau išleisdavome po du tokius numerius. Prisiviliojom didesnį būrį bendradarbių – savų istorikų, lituanistų ir nekraštiečių tyrinėtojų. Žurnalo spausdinimas persikėlė laikinojon sostinėn – *Morkūno ir Ko* spaustuvėn, tapusion sava mūsų kraštiečio Mykolo Morkūno sugrįžimo įprasminimu. Be to, spaustuvėj mūsų leidinį jaukiai globojo direktorius Tautvydas Majauskas ir maketuotojas (taip pat – *Naujojo lanko* leidyklos vadovas) Vidmantas Zavadskis. Taigi penktieji leidimo metai baigėsi penkioliktuoju – „jubiliejiniu" numeriu. Išvargta – galima būtų ramiau atsikvėpti, tik su tuo išvargimu ir leidybinės krašto jėgos ėmė silpti...

Tokia priešistorė ir penkerių metų istorija.

O dabar – naujas perversmas, prasidėjęs tarp krašto ir vilniškių pasvaliečių. Gal pavyks sujungti bendras pastangas, žurnalo spausdinimą į savo rankas žada perimti kraštiečio Danieliaus Mickevičiaus leidykla, nors, mums, jaukiai įsipatogijusiems kauniškėje Morkūno spaustuvėje, pabėgti iš jos – jokio noro. Tačiau kito kelio lyg ir nėra: paskutiniojo numerio juoduose redagavimo darbuose biblioteka pasijuto vieniša kaip ir pačioj pradžioj, nors tas vienišuojantis ištikimumas leidiniui jį ir išgelbėjo – lėmė tolesnį tęstinumą. Bet po tokio vienišumo ženklu tęsti normalų leidinio kūrimo procesą – jokiu būdu neįmanu.

Praeitį surašyt nesudėtinga.

Tačiau žvelgiant į leidinį klausimų – kodėl, kam, kokiu tikslu, ar reikia, ar priimamas yra-bus, ar atlaiko gyvenimo pervartas – prasme, kalbėjimas sunkėja.

Taigi – tikslas. Šitoj egzistencinėj sausroj, kada kultūra stumiama absurdo situacijon, bandyti išsaugoti Šiaurės Lietuvos, apribotos Pasvalio krašto teritorija, turtingą istorijos, kultūros palikimą, išsaugoti ir dabartinės kultūros raišką. Išsaugoti tam, kad išliktume kultūros (ne civilizacijos) žmonėmis, gerai suvokiančiais savąją krašto istoriją, gebančiais kurti visavertę kultūrą regione. Laikas, skaičiuojantis keturioliktus atkurtos Nepriklausomybės metus, verste verčia tą išsaugojimą tvirtinti dabar, – menkiausias vėlavimas sąlygoja negrįžtamą daugelio kultūros reiškinių praradimą. O mes ir taip vėluojame – Pasvalio kraštas, lyginant su kitais regionais, dar labai menkai tetyrinėtas. Ir to tyrinėjimo erdvės stebina kaip ir Pasvalio lygumos savo beribiškumu. Tai pripažįstama ir už Atlanto. *Šiaurietiški atsivėrimai* porina apie Pasvalio krašto kultūrą, istoriją <...> Po kelių straipsnelių pradeda stebinti Pasvalio krašto kultūrine duokle Lietuvai", – rašo išeivijos kultūrininkas Antanas Dundzila *Darbininke*.

Kalbėjimo būdas ir temos leidinyje. Stengiamės aprėpti savo ištakas: archeologiją, istoriją, etnografiją, literatūrą, tautosaką, dailę, muziką, gamtos savitumus amžių bėgyje, bandome analizuoti šiuolaikinės kultūros procesus, dalį leidinio skiriame jaunųjų kūrybai. Į skaitytoją *Šiaurietiški* prabyla tiek labiau mokslinio pobūdžio, daugiausia istoriniais straipsniais, tiek lengvesnio žurnalistinio stiliaus kraštotyros rašiniais, biografinėmis publicistinėmis apybraižomis, literatūros kritikos kalba, gyvesniu žodžiu – pokalbiais, išsisakymais, jaunųjų kūrybos žodžiu. Tokį kalbėjimą savotiškai gyvina archyvinės, dokumentinės fotografijos, spalvotos meno kūrinių iliustracijos.

Bekeliaujant po *Šiaurietiškų* puslapius, išsiskleidžia gan marga mūsų pracities kelio įžvalgų skraistė: istorikas prof. Antanas Tyla iš užmaršties išplėšia dar vieną datą – išaiškina senosios Pasvalio mokyklos įkūrimo laiką, archeologė dr. Ilona Vaškevičiūtė naujai perstatinėja Žiemgalos ribas, archeologas dr. Romas Jarockis Pasvalio ištakų ieško Pamiškių senkapio paslaptyse, istorikas dr. Valdas Rakutis nukelia į Šiaurės karų laikus, kitas istorikas anykštėnas Gintaras Vaičiūnas keliauja sudėtingais partizanų spaudos keliais ir keleliais, pokario pasipriešinimo laikotarpio tyrinėtoja Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė ir literatūrologas dr. Giedrius Viliūnas pirmieji profesionaliai įtvirtina mūsų kraštiečio Boriaus Krivicko vietą istorijoje ir literatūroje, žurnalistas Vaidotas Žukas ir akademikas Antanas Buračas visapusiškai atveria kito kraštiečio – kun. Česlovo Kavaliausko – asmenybę, gyvenimą, darbus, žymių krašto žmonių Panevėžio J. Balčikonio gimnazijoje įmintas pėdas gražiai rikiuoja buvęs gimnazijos direktorius, muziejaus vedėjas Vytautas Baliūnas, ugniagesybos istoriją analizuoja buvęs muziejaus darbuotojas Gintaras Butkevičius. Aktualiomis įtaigiomis įžvalgomis leidinį nuolat praturtina krašte gyvenantys tyrinėtojai: Krinčino istoriją, kuriai skirta daugiausiai *Šiaurietiškų* puslapių, originaliai ir gyvai lukštena istorikas-lituanistas Algimantas Krinčius, pasvalietiškąją literatūros sričiai profesionaliai atstovauja Joniškėlio Gabrielės Petkevičaitės-Bitės vidurinės mokyklos mokytoja Laima Vaitkevičienė, gyva analitine kalba giliai vagojantį literatūrinį lauką nuo XIX

a. iki Elvyros Pažemeckaitės knygos pristatymo, Toliūnų ir Gegobrastų kaimų istorijas išmintingai pasakoja mokytoja Elena Rutkauskaitė. Įsimintinas kraštiečio vyskupo Jono Kaunecko žodis gimtojo krašto žmonėms, pokalbis su juo apie pogrindžio spaudos laikus. *Šiaurietiški* nebūtų įgiję savo šiaurietiško veido, jei ne mūsų kraštiečių – akad. Broniaus Grigelionio, prof. Jono Aničo, poetų Vlado Braziūno, Mykolo Karčiausko, žurnalistų Kazimiero Pūro, Antano Šimkūno, Paulės Mikelinskaitės – intelektuali parama leidiniui, nuolatinio ryšio palaikymas istorinėmis, kultūrinėmis, tėviškės įegzistencinimo temomis. Atveriame *Šiaurietiškų* puslapiuose bibliotekos rankraštyne ir muziejaus fonduose sukauptus turtus: vartome senuosius archyvinius dokumentus, žymių žmonių rankraščius. Sugrįžta ir pasvalietiškasis egzilis: poeto Bernardo Brazdžionio, rašytojo, žurnalisto Česlovo Senkevičiaus, Mariaus Katiliškio kūrybos gabalėliai, diplomato Stasio Antano Bačkio archyvas, lakūno Simono Mockūno pasakojimai apie Lietuvos aviacijos kelią tarpukario metais, kultūrtechniko Mykolo Tonkūno prisiminimai, Barboros Vileišytės pasakojimai. Šiandieninės krašto kultūros akiratyje – *Užuovėjos* literatai ir jaunieji kūrėjai, po truputį skverbiamasi ir meno pasaulin.

Nuobodus toks vardijamasis kalbėjimas, tačiau tai neišvengiamas penkerių metų veidrodinis atspindys.

Bendradarbiai – toji galia išgyventi pulsuojanti gyvybė, kas gi jie? Jau iš ankstesnių eilučių aiškėja, jog tai gražus junginys pasvaliečių kultūrininkų ir Vilniuje bei Kaune gyvenančių kraštiečių, ir nekraštiečių tyrinėtojų, savo intelektualines jėgas to paties išlikimo vardan skiriančių mums. Esame jiems iš širdies dėkingi. Ir svajojame apie didesnį jų būrį.

Leidinio priėmimas. Reiktų pirmiausia klausti pačių skaitančiųjų – kaip priima. Keblu patiems girtis ar dejuoti... Bet laikomės principo: jei bus laimėtas bent vienas kitas žmogus kultūrai – būsim prasmės kelyje. Juk ir dėl kelių verta dirbti. O kelias atviram priėmimui buvo atidarytas iš pat pradžių: vos tik pasirodžius pirmajam numeriui Vladas Braziūnas autoritetingai jį pristatė *Lietuvos aide*. Esam laukiami už Atlanto – Kanadoje, Vašingtone, Floridoje, Čikagoje. Išeivijos spaudoje pasirodė mūsų leidinio recenzijos – palankios, drąsinančios, linkinčios gyvuoti. Tad gal ir keista, bet pirmas svarbus pripažinimas atkeliavo būtent iš Užjūrio, ir ne vien iš kraštiečių. *Šiaurietiškų* bičiulis Antanas Dundzila išeivijos *Darbininke* atvirai prisipažįsta: „Gi Kaune gimusiam ir augusiam krūtinėn įsimeta gailestis, kad panašaus pobūdžio leidinėlio nėra apie gimtąjį Kauną". Gal teisingas posakis: „Savame krašte pranašu nebūsi". Nors jokio išskirtinumo nesiekiame, tik norime būti priimami kaip savi ir priimami kritikos lygmeniu, suteikiančiu atvirumo kelią tobulėjimui. Bet gal dar neįsimylėjome savojo leidinio taip, kad gebėtume sukurti jam jaukų prieglobstį gimtajame Šiaurės krašte...

Skaudančios vietos. Skausmingiausia – kiekvieno numerio vizijos neatitikimas projekto: daugelį numatytų straipsnių, temų tenka keisti pačiame numerio kūrimo procese, keisti dėl pažadų netesėjimo, dėl mūsų pačių nepajėgumo surasti bendradarbių, idėjų sudėtingumo. Ir toks keitimasis sąlygoja leidinio struktūros blogėjimą, apskritai kartais dingsta bet kokia struktūra, lieka tik vos ne vos sudygsniuotas margaspalvis audinys, nė iš tolo nepanašus į tą mintyse brandintą idėją.

Skaudina ir leidinio maketas, poligrafija – vertinimo skalėj neypatingą vietą užimtų. Žurnalas tikrai nėra dar įvilktas į tokius marškinėlius, kurie būtų tiesiog geidžiami rankosna imti. Ką gi – patirtis labai maža, o ir pinigai dažnai tokius dalykėlius lemia.

Leidėjai. Grupelė keistuolių – kvailų idealistų, tebetikinčių žmonių, šiuo atveju – Pasvalio lygumose užaugusių, tebeaugančių, – dvasios budinimu. Jiems – ir intelektualesnei visuomenei, ir paprastesnei, o ypač mūsų moksleivijai – ir skiriamas šis dar labai netobulas kurinys, vis tebesivadinantis kiek banaloku, senstelėjusiu *Šiaurietiškų atsivėrimų* vardu.

O artimiausi norai? Būti tobulėjant. Kad patys būtume – išliktume – globalizuoto pasaulio europietiškajame kontekste. Kad paliudytume didžiajai Europai mažojo Pasvalio krašto dvasią, paliudytume nesustingusiais, bet gyvais, viliojančiais mūsų istorinės praeities kelio įžvelgimais ir dabarties kultūros raiškos prasmingais faktais.

Ir kad tame buvime patys būtume laisvi. Nes prof. Egidijaus Aleksandravičiaus žodžiai „laisvė leidžia be baimės atsiverti kitam ir kitokiam, ji įprasmina buvimą tarp kitų ir kitokių, neprarandant savęs". Tad penkerių metų trumpame sustojime ir norėtųsi kelti taurę būtent už tokį naują *Šiaurietiškų* atvėrimą!

Ačiū visiems – kad esame!

ŠIAURIETIŠKI ATSIVĖRIMAI

Krašto kultūros, istorijos laikraštis 1999 m. vasaris Nr. 1

Leidėjų žodis

Esam gimę po šiaurės žvaigžde, tėmusia mums šiaurietiškos užčiaurį būdą – suvikiai veriam pasaulio uklmą savosios sielos ir savojo krašto durle. Už jų – penki šimtmečiai praeities, lydimas gilluju genlus loci – vietos dvasios vaisėmis, maitinusių ir tebemaitinančių mūsų asyses medį. Karts nuo karto šiame krašte atsiveria žemės akiveral, smegduobėmis įvardyti, dar dažniau čia atsiveria žmogaus dvasios, istorijos dvasios hlyvsteiėjimai, nuskaidrinantys ir visos Lietuvos dangų. Atsiveria ir lieka pamąstai, skaudžiai, maldaujančiai tylai.

Pasvalio rajono mero žodis

Vido DULKĖS nuot

„Šiaurietiškų atsivėrimų" pirmas numeris

2004 metų vasario 13 d. sukako 110 metų, kai Vaškų valsčiaus Švokštų dvare gimė karininkas Antanas Juozapavičius, palikęs ryškų pėdsaką kovų už Lietuvos nepriklausomybę istorijoje. Tą pačią dieną sukako 85 metai nuo jo didvyriškos mirties ginant Alytų nuo rusų bolševikų kariuomenės.

Nuotraukoje paminklas Antanui Juozapavičiui Kaune, Vytauto Didžiojo karo muziejaus sodelyje. Skulptorius A Vaura, pjedestalo skulptorius Z. Survilas.

Rimanto Žiemio nuotrauka.

Algirdas Grigaravičius

Keletas pastabų apie politinių srovių ir Petro Vileišio, *Vilniaus žinių* leidėjo, santykius

Pirmojo lietuvių dienraščio istorinis vaidmuo politiškai brandinant tautinę sąmonę, išryškinant realios veiklos ribas ir motyvus, nukreipiant žmones konkrečioms akcijoms ir juos morališkai paremiant, yra aptartas tiek istoriografijoje, tiek ir amžininkų atsiminimuose bei proginiuose straipsniuose. Šiuo aspektu jau susiklosčiusi tradicija nuošaliau palieka dienraščio funkcionavimo sąlygas. Derėtų kad ir trumpai aptarti lietuvių politinių srovių pozicijas dienraščio atžvilgiu.

Sąlyginai galime įvardyti keletą fazių. Pirmoji siejasi su LDP ir LSDP atstovų redakcijoje – Povilo Višinskio, Jono Jablonskio, Jurgio Šlapelio ir kitų – veiksmais perimti laikraštį demokratų ir socialdemokratų kontrolėn, paverčiant jį partinės koalicijos leidiniu („visuomenės organu")[1]. Tai vyko pirmaisiais dienraščio gyvavimo mėnesiais. Nemažos įtakos turėjo redakcijos vyresnybės pasitarimus lankę demokratai Jonas Vileišis ir Antanas Smetona. Būta aštraus nepasitenkinimo nuosaikia dienraščio laikysena didėjančio politinio visuomenės aktyvumo fone, prilyginama prisitaikėliškumui carinei valdžiai. Partiniams veikėjams didelį ir netikėtą įspūdį padarė tiražas, viršijęs 6 000 egzempliorių. Tai garantavo galimą nepriklausomybę ateityje nuo Petro Vileišio piniginės. 1905 metų vasario mėnesio pradžioje redakcinė opozicija, matyt, Smetonai inicijavus, surašo kolektyvinį pareiškimą, kuriame kaltina leidėją kolegialumo nepaisymu, pažymi nesėkmingą bandymą susitarti, siūlant kiek įmanoma cenzūros sąlygomis radikalizuoti dienraštį, akcentuojant orientaciją į ūkininkus, kaip pagrindinę nacionalinio judėjimo jėgą, priartinant tekstus iki potencialių skaitytojų lygio[2]. Tai vėliau būdingas sroviniams leidiniams siekis patraukti žmones ne informuojant, o juos reformuojant, kas liudytų, pasak istoriko Raimundo Lopatos, pasaulėžiūrinį mūsų partijų pobūdį amžiaus pradžioje. Šią fazę užbaigtų paties leidėjo straipsnis „Ar tai gerai?", paskelbtas 1905 04 30 kuriame, ginant nuosavybės šventumą, pasisakoma prieš dvarų deginimą, valdiško miško kirtimą ir panašius revoliucinius ekscesus. Publikacija ypač sukėlė socialdemokratų pasipiktinimą ir jie išėjo iš redakcijos. Prasideda būsimų tautinių demokratų vyravimas (Jono Kriaučiūno, Prano Klimaičio, Jono Kauno). Pastebėtina, kad Višinskis pasitraukė daugiau dėl asmeninio konflikto su aiškiu antipolonofilu, ką pabrėžia Julius Būtėnas[3], Kriaučiūnu. Kazys Grinius yra rašęs, kad demokratų lyderis redakciją apleido dėl asmeninių ir programinių nesutikimų[4]. Pats Višinskis 1905 metų sausio 11-os laiške iš Šilo Pavėžupio Gabrielę Petkevičaitę informavo, jog pasitraukė to mėnesio 2 dieną, o paprašytas Vileišio likti bendradarbiu atsakė: „... jeigu tas laikraštis eis taip, kaip prie manęs mėgino eiti, tai aš ne tik neprijausiu, bet kiek įmanydamas kovosiu"[5]. Ir Jablonskis pasitraukė ne vien dėl nesutarimų kalbos atžvilgiu, o smerkdamas, jo nuomone, antilenkiškas atskirų publikacijų tendencijas[6]. Vėliau demokratai priekaištavo, kad dienraštis neturi aiškios pozicijos, o jo talkininkai konservatyvūs, neužsipelnantys vadintis liberalais[7].

Klimaitis 1933 metais išleistame rašinyje apie lietuvių spaudą[8] savo versijoje dėl dienraščio sužlugdymo kaltina kairiuosius ir katalikų dvasinikiją.

Čia pravartu įterpti Mykolo Biržiškos pastebėjimą, kad Joną Basanavičių traukė nerevoliucinė, pozityvaus darbo krašte ieškojusi kultūrininkų grupė, bet per didelis Vileišio ir Vinco Pietario pozityvizmas jam buvo svetimas, tačiau su jais galėjęs dirbti. Dar vienas štrichas – *Aušros* veteranas, remdamasis bulgariškąja patirtimi, iš aukšto žiūrėjęs į vietines partines kovas kaip vaikų žaidimus[9]. Rengiantis dienraštį leisti, 1904 metų rugsėjo mėnesį, Vileišis rašo pratarmę brošiūrai, kurioje skelbiamas 1892 metais parašytas Basanavičiaus straipsnis „Priedėlis prie Lietuviško klausimo". Jis manė, kad „Lietuvos lietuviškumui" pasiekti politinės to straipsnio gairės tebėra aktualios, kovojant su carine valdžia, sulenkėjusia bajorija ir lenkiškąja Lietuvos Bažnyčia[10]. Taigi, tautinės vienybės ir kultūros pagrindų formavimo klausimais pažiūros sutampa, aniem artimas ir legalios veiklos kelias.

Tačiau po Didžiojo Vilniaus seimo lietuvių politinėje atmosferoje įvyko pokyčių. Išskirtini keli. Situaciją atspindėtų kunigo Antano Uoginto atsiminimų mintys apie Seimo poveikį katalikų dvasininkijai: „Iki 1905 metų dauguma kunigų, ypač senesnieji, manė, kad Lietuva šventa ir liaudis niekada nepasiduos bedievybei.

Revoliucija parodė ką kita. Didysis Vilniaus seimas, kuriame dalyvavo nemaža ūkininkų ir darbininkų, parodė tikrąjį Lietuvos veidą. [...] Negailėta šiurkščių žodžių kunigų adresu. Nemažas skaičius atstovų iš kaimų ir miestelių ėjo su kairiaisiais (vadinamaisiais pirmeiviais). Kun. Būčys ir kun. Tumas, uoliai dalyvavęs seimo darbuose, pastebėjo (iš seimo apsireiškimų), kad Lietuva nėra toli gražu šventa. Tuomet kun. Būčys sušuko: „Hanibal ante portes!", Hanibalas prie vartų, vadinasi, priešas čia pat. Kunigai sukruto."[11]. Istorikė Regina Laukaitytė straipsnyje apie Lietuvos katalikų dvasininkiją per 1905–1906 metų revoliuciją konstatuoja ją sukėlus Bažnyčios autoriteto krizę ir paskatinus kunigus plačiai veikti[12]. Taigi, modernėti ir lietuvėti. Daug priklausė nuo vyskupų pozicijos. Štai Mečislovas Paliulionis turėjo aiškų siekį kontroliuoti permainas visuomeninėje veikloje, kai pareikalavo iš „Saulės" draugijos pakeisti įstatus, kad jos nariais galėtų tapti tik katalikai, ką ir nubalsavo visuotinis susirinkimas 1906 metų lapkričio 23[13].

Kitas įtampos faktorius – lenkų–lietuvių santykių paaštrėjimas, susipynęs su kova už lietuvių kalbą bažnyčiose ir Suvalkų gubernijos problema. Jeigu 1905 metais *Vilniaus žinių* dvylikto numerio vedamajame yra sugyvenimo gaida, teigiant, kad dienraštis visuomenės neskaldo („...kas Lietuvą pripažįsta per savo tėvynę, Lietuvos istoriją per savo, kas nuo senų senovės šiame krašte gyvena – tas lietuvis, ar jis gerai moka lietuviškai, ar visai nesupranta"), tai kovo mėnesį pasirodžius Kazimiero Prapuolenio straipsniui „Reikia mums vyskupo lietuvio"[14], kur papasakota apie lenkų žygius Romoje, užkertant kelią kandidatams lietuviams į 1902 metais mirusio vyskupo Antano Baranausko vietą Seinuose, prasidėjo karšta polemika lenkų spaudoje. Daliai dvasininkijos tokia reikalų tėkmė netiko. Pažymėtinas ir vyskupijų dvasininkijos noras turėti Vilniuje lietuvišką katalikišką laikraštį, ką rodė pastangos „prirašyti" Vilniuje *Šaltinį*, kuris dėl seimiškių kunigų partikuliarizmo čia nebuvo pradėtas leisti. Suinteresuotumą liudytų ir Pranciškaus Būčio patcikta žinia, jog 1904 metų birželio mėnesį Ropas jį siuntė pas Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos vedėją Charuziną dėl lietuviško katalikiško laikraščio steigimo. Pastarajam atsakius, vyskupas likęs labai nepatenkintas". Klimaičio teigiama, jog redakcija, būdama 1905 metų rugpjūčio pabaigoje grįžusio Basanavičiaus įtakoje, nekeitė aktyvios gynybos taktikos ir toliau griovė politikuojančių kurijų ir vyskupų autoritetą. Seiniškiai kunigai bandė perkalbėti patį leidėją, siųsdami delegatais Juozą Laukaitį, Grajauską (Grajaucką) ir kitus atstovus. Šis nesidavė, tada pradėta grasinti dienraščio boikotu. Trijulė redaktorių buvo įtariama esant principiniais Bažnyčios priešininkais, pareikalauta juos pašalinti ir priimti bent vieną kunigą, gąsdinant pradėti viešą agitaciją prieš *Vilniaus žinias* Seinų ir Žemaičių vyskupysčių bažnyčiose[16]. Tai sietina su Vilniaus vyskupo Fridricho Ropo politine veikla kuriant konstitucinę Lietuvos ir Baltarusijos katalikų partiją. Jos veikėjais tuomet pora mėnesių pabuvo Vladas Mironas (Vilniaus vyskupija) ir Konstantinas Olšauskas (Žemaičių vyskupija). Bet bendradarbiavimo tendencija ilgai neišsilaikė, nes įsibėgėjus tautiniam apsisprendimui, viršų pradėjo imti tautinės realijos. Padėčiai įtakos turėjo ir platesnių visuomenės sluoksnių įtraukimas į rinkimines peripetijas, viltingai siejant permainas su kad ir riboto atstovavimo organu – Dūma. Kitų metų vasario mėnesį pasirodžiusiame Lenkų tautinių demokratų Lietuvoje partijos rinkiminiame atsišaukime skelbiama, kad tai autonominė organizacija, laikanti save lenkų tautos dalimi, su atgyjančiais lietuviais sieks sutarimo ir politinio suartėjimo, tarpusavio pripažinimo laisvai vystytis abiem kultūroms[17].

Iš tikrųjų 1905 metų gruodyje Seinuose pasirodžiusiame krikščionių demokratų atsišaukime „Gerieji darbai socialistų", tiek *Vilniaus žinios*, tiek ir LDP *Lietuvos ūkininkas* nurodomi kaip parsidavę žydams ir jų pinigais leidžiami. Pranas Kriaučiūnas (slapyvarde „Zuzana") korespondencijoje iš Šakių (*Vilniaus žinios*, 1906 m., Nr. 168) pranešė, jog šio valsčiaus kunigai liovėsi prenumeravę dienraštį ir draudė tai daryti parapijiečiams, o agitavo už *Šaltinį*[18]. Klimaičiui ir Kriaučiūnui 1906 metų sausio 9-ą teko pasitraukti[19]. Tiesos dėlei pridurtina, kad Klimaitis vasario 9 d. kreipėsi į Basanavičių, prašydamas panaudoti asmeninę įtaka leidėjui ir grąžinti redakcijon dėl nelengvos materialinės padėties"[20].

Tautiniams demokratams artima Peterburgo lietuvių grupė (Dvasinės akademijos profesoriai Maironis, Dambrauskas–Jakštas ir kiti) po rinkiniu į I Dūmą susidūrė su *Lietuvių laikraščio* leidėjo Jono Smilgos sudaryta redakcine komisija. Jai vadovauti ėmėsi patekę į Dūmą dvarininkas Boleslovas Jaloveckis ir generolas Babianskis, abu lenkų–lietuvių bendradarbiavimo šalininkai[21]. Spalio 17-osios caro manifestas laikraštyje buvo sutiktas, „labai išviršiniu būdu". Konfliktas tautiniu pagrindu galutinai sužlugdė Karolio Vairo–Račkausko redaguojamą laikraštį. Be to, jie neprisidėjo prie leidybos finansavimo. Tautiniai demokratai neteko dar vienos tribūnos, bet kartu tai reiškė rūstesnius laikus santykiuose su lenkais.

1905 metų gruodžio 10-ą įvyko steigiamasis Tautiškosios lietuvių demokratų partijos susirinkimas. Pasak Liudo Giros, iniciatyvą ją kurti rodė Basanavičius, Kriaučiūnas, Donatas Malinauskas, Ambraziejus. Dalyvavo ir Vileišis, išrinktas kaip ir Klimaitis partijos vicepirmininku[22]. Tą pačią dieną *Vilniaus žinių* leidėjas pasiūlė jas redaguoti Basanavičiui. Abiejų pasirašytame kreipimesi į skaitytojus nurodoma, kad redakcija pereina į kitas rankas, didžiausiu rūpesčiu ir ateityje liks „tautiškojo darbo varymas pirmyn ir švietimas mūsų tautos", dienraštis pirmiausia bus ne luomų ar partijų, o lietuvių organu, kuriame vyraus objektyvus svarstymas[23]. Gira kaip partijos kūrimo šalininkus dar mini Mečislovą Dovoina–Silvestravičių, Petrą Kriaučiūną ir vėliau Vilniun atvykusį generolą Augustiną Paškevičių. Pastarieji susirinkime nedalyvavo. Būsimasis viltininkas pažymi, kad tarp inteligentijos partija platesnio pritarimo nesulaukė, nes tais demokratizmo laikais tautininkų vardas tapatinosi su juodašimtiška „Rusų liaudies sąjunga", viešinti tokias pažiūras bijota[24]. Nesėkmė nugręžė Basanavičių į Lietuvių mokslo draugijos kūrimą, bet jis dar pabandė pratęsti veiklą įsteigdamas Sąjungą lietuvių kalbai grąžinti į Rymo katalikų bažnyčias Lietuvoje. Andrius Bulota yra pažymėjęs, kad vienu pagrindinių tikslų tautiniai demokratai pasirinko lietuvių kalbos teisių gynimą[25]. 1905 metų gegužės 24-ą Ambraziejaus bute susirinko Malinauskas, Kriaučiūnas, Klimaitis, Kazimieras Strazdas, kunigas Ignas Šopara, Gira. Konstatuota, kad Vilniaus vyskupai naudojasi savo dvasiniu autoritetu Lietuvai lenkinti, o Romoje turi globėjus, todėl reikia turėti lietuviams tiesioginius ryšius su Vatikanu, sudaryti iždą kontrpropagandai. Iš vilniečių išrinktas Laikinasis komitetas (pirmininkas – Malinauskas, iždininkas – Ambraziejus, narys – Strazdas) iki liepos 1 d. buvo įpareigotas sukviesti platesnį pasitarimą. Birželio 29 dienos susirinkime dalyvavo Jonas ir Felicija Bortkevičiai, Emilija Vileišienė. Stanislovas Stakelė, Gira, Petras Kriaučiūnas ir kiti. Tartasi dėl *Lietuvio*. Tą pačią dieną vienbalsiai pritarta Sąjungos įstatams, išrinkta valdyba (pirmininkas –Basanavičius, sekretorius – J. Kriaučiūnas, iždininkas – Ambraziejus, nariai –Bartkevičius ir Jonas Mašiotas). Šįkart, be išrinktųjų, dalyvavo Vileišienė. P. Kriaučiūnas. Stakelė [26]. Vileišio veikla daugiau apsiribojo svariu prisidėjimu. Pavyzdžiui, tarp keturiolikos kitų jo parašas yra po 1906 metų liepos l-os prašymu Vilniaus gubernatoriui leisti įsteigti minėtą sąjungą[27]. Jos nuostatuose, patvirtintuose kitų metų rugpjūtyje, veiklos teritorija įrašyta etnografinė Lietuva.

Basanavičius autobiografijoje 1906 metų rugsėjo 28-ą fiksavo, kad Vileišis antrąkart (pirmą 1905 m. gruodžio 10) pasiūlė redaguoti dienraštį. Programinius dalykus turėjo surašyti Klimaitis. Tačiau spalio 2 dieną įrašo, jog leidėjas nepriėmęs Basanavičiaus sąlygų. *Aušros* veteraną apėmė „baisi denervacija" [28]. Kodėl taip nutiko? Manyta me, kad Vileišiui buvo negeidautinos finansinės sąlygos, jis norėjo nekeisti bendratautinio dienraščio pobūdžio, ir netroško paversti *Vilniaus žinias* radikalios sąjungos organu, apie kurios veikimo būdus formavosi neigiama visuomenės opinija, linkęs prie nuosaikių pažiūrų ir veiklos būdų. Sprendimą diktavo ir galimybė susitarti su abiejų vyskupysčių dvasininkija, kaip finansiškai pajėgia paremti tolimesnę leidyba. Spalio 17 dieną Kaune, atidarant pirmą viešąjį lietuvių knygyną ir *Draugijos* žurnalo redakciją, dalyvavo vyskupas Ropas, vietinis vyskupas sufraganas Felicijonas Cirtautas bei apie 30 kunigų. Vileišis kreipėsi į susirinkusius, prašydamas Žemaičių vyskupijos kunigus palaikyti dienraštį ir atsiųsti redakcijon savo žmogų. Pritariant ir Vilniaus vyskupui. *Vilniaus žiniose* atsirado Vaižgantas[29], o „apsisaugoti" nuo per didelių klerikalizmo tendencijų Vileišis pasikvietė tuomet demokratų atstovą Antaną Smetoną. Būčys lapkrityje laiške įspėjo Tumą dėl blogo dienraščio apsiėjimo su kunigais, palygindamas jį su Europos radikalų spauda. Tumo buvimas redakcijoje sunkins kovą[30]. Tuometinis redaktorius Kazys Puida spalio 29 dienos laiške Vaižgantui pareiškė: „vargu by būtumėm mes sandarbininkai ant kito sutikę" [31]. Tačiau tai laikraščio neišgelbėjo, o davė impulsą viltininkų užuomazgai. Basanavičius šiems siūlęs dėtis prie Sąjungos, bet atsakyta neigiamai. Jis pats turėjo šlietis prie *Vilties*. Pasak Tumo, ultranacionalistų siekis gauti rusų valdžios protekciją, kovojant su lenkomanais, jiems buvo svetimas. Viltininkai daugiau pasikliovė tautiniu susipratimu, leisiančiu laimėti pilietines ir kultūrines teises.

1906 metų pabaigoje Juozapas Ambraziejus rašė, kad nuo naujųjų metų jo redaguojama *Šviesa* bus ne tik ūkinis, bet ir tautiškai politinis leidinys, kuris gins lietuvius nuo nevidonų lenkomanų[32]. Kitame vedamajame pabrėžtas jo „neprigulmingumas", nes niekam netarnaus ir niekieno idėjų neplatins, o vien tik rūpinsis tautos reikalais[34]. Tautiniai demokratai 1906 metus baigė, išleisdami *Lietuvį*. Ji manyta skirti dzūkams šviesti, bet carinės valdžios leidimą gavęs Basanavičius nerado pakankamai lėšų ir kooperavosi su Lietuvos mokytojų sąjunga, kuriai tuomet vadovavęs bendraminti Pranas Klimaitis tapo redaktoriumi[35]. Devizo „Per šviesą į laisvę" dvasia parašytame pirmojo numerio vedamajame teigta: „Laisva, apsišvietusi, lietuviškoji Lietuva – tai mūsų idealas, mūsų keliavedys". Spėta išleisti ir Vlado Pauliukonio parengtą brošiūrą apie bajorų ir lietuvių judėjimo santykius, kur *Lietuvis* pristatomas kaip „pirmeiviškai – demokratiškosios" pakraipos plataus turinio, ypač besirūpinąs mokytojų ir švietimo reikalais laikraštis. Apie bajorus pasakyta, kad jie – tamsios nakties liekana[36]. Laikraščio reikalus tvarkęs Klimaitis 1907 metų balandžio 13-os laiške prancūzė Basanavičiui, jog redakcinės skolos siekia 70 rublių[37]. Paskutinį numerį, leistą skolon, įpykęs spaustuvininkas Martynas Kukta surinktą liepė išbarstyti[38]. Reikalą gelbėti manyta kunigo Stakelės pagalba. Pasklido žinia, kad *Lietuvis* pereina į jo rankas ir bus skirtas kovai su lenkais[39].

Taigi, tautiniai demokratai liko be savo partijos nario Vileišio paramos, o jo sudėtos aukos puoselėtai tautinei linkmei bevaisės nenunyko. Pati tautininkų srovė pasuko ramesne vaga.

---

[1] P. Klimaitis. 1930. *Vilniaus žinių* pirmieji žingsniai// Židinys. Nr. 1. P. 50.

[2] Kolektyvinis *Vilniaus žinių* bendradarbių 1905 m. vasario mėnesio pareiškimas Petrui Vileišiui. In: *Mūsų praeitis*. 1998. 5/ V. P. 145–150.

[3] J. Būtėnas. 1993. *Vinco Kudirkos bendražygiai*. V. P. 45.

[4] K. Grinius. *Povilas Višinskis* (1906–1916). // Žvaigždė (Filadelfija) 1916 06 02. Nr. 22. P. 5.

[5] P. Višinskis, 1964. *Raštai*. V. P. 541–542.

[6] J. Jablonskis. 1935. *Raštai*. I. / K., P. 103.

[7] *Iš literatūros ir gyvenimo*. 1905. // Varpas. Nr. 7–8. P. 78.

[8] Pr. Klimaitis, J. Pronskus. 1933. *Lietuvių spauda namie ir svetur*. [Žurnalistikos kursai namie]. / K., P. 22–26.

[9] M. Biržiška. 1927. *Dr. Jonas Basanavičius* 1851.XI. 22. – 1927.II.16. // Mūsų žinynas. kovas–balandis. Nr. 35. P. 135.

[10] J. Sapalius. *Priedėlis prie Lietuviško klausimo*. // Chicago. 1905. P. 4.

[11] Cit. In: A. Patackas. 1993. *Motiejus Gustaitis*. V., P. 31.

[12] R. Laukaitytė. *Lietuvos katalikų dvasininkija per 1905–1906 metų revoliuciją*. 1995. / In: Lietuvos istorijos metraštis. 1994 metai. V. P. 49.

[13] Kun. Antano Bajorino 1906 11 19 laiškas Tumui. / In: Vaižgantas. 1999. *Raštai*. 11. Publicistika. 1920–1924. V., 1999. P. 411.

[14] Kun. Byla. 1905. *Reikia mums vyskupo lietuvio*. // Vilniaus žinios. kovo 19 (bal. 1). Nr. 72. [15] P. Būčys. 1928 . *Keletas smulkmenų iš d-ro J. Basanavičiaus gyvenimo*. / Rytas. vas. 18. Nr. 39.

[16] Pr. Klimaitis, J. Proskus. Min. veik. P. 24–25.

[17] Polskie stronnictwo demokratyczno – narodowe na Litwie Odezwa. / Wilno. 1906 r.

[18] Pr. Kriaučiūnas. 1937. *Mano atsiminimai iš spaudos draudimo laikų ir laiškai iš Zanavykijos*. K., P. 85.

[19] J. Kriaučiūnas, Pr. Klimaitis. 1906. *Pranešimas*. // Vilniaus žinios . sausio 10 (23). Nr. 7.

[20] Pr. Klimaičio 1906 02 09 laiškas Basanavičiui. / LLIRS. F. 2. S. V. 1100. L. 1 a. p.

[21] K. Vairas–Račkauskas. 1944. *Lietuvių laikraštis* Peterburge. Straipsnis. / LNMBRS. F. 47. S. V. 101. L. 12, 15.

[22] Tautiškosios lietuvių demokratų partijos steigiamojo susirinkimo 1905 12 10 protokolas. / In: Lietuvių atgimimo istorijos studijos, 1. / V. 1990. P 181.

[23] „Prie *Vilniaus žinių* programos". / LLIR. F. 20. S. V. 760. L. 3.

[24] L. Gira. 1927. *Žiupsnelis atsiminimų apie D-rą J. Basanavičių*. // Rytas. vasario 19 d. Nr. 40. [25] A. Bulat. 1909. *Litovcy*. S. Peterburg. S. 16.

[26] 1906 m. gegužės 24, birželio 29 d, susirinkimų protokolai. / MABRS. F. 255. S. V. 1167. L. 1–3.

[27] Žr. MABRS. F. 255. s. v. 1165, 1. 1.

[28] J. Basanavičius. 1997. *Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija*. 1851–1922 m. V., P. 187.

[29] Kun. J. Tumas. 1910. *Už save* // Viltis. gruodžio 10. Nr. 142.

[30] Žr. LCVA. f. 1874, ap. 1. b. 31, l.9–11.

[31] VUBRS, f. 1, s. V. F16, 1. 2.

[32] J. Tumas. 1932. *Vilties fonai* / Vairas. Nr. 11. P. 156

[33] Nuo *Šviesos* redakcijos // Šviesa. 1906 m. lapkr. Nr. 11. P. 101–103

[34] Nuo redakcijos. / Ten pat. 1907 m. sausis. Nr. l. P. 3.

[35] J. Kirlys. *Senesnioji pedagoginė spauda*. 1965 m. LMBRS. F. 46. S. V. 54. L. 2.

[36] Elžikonis. 1907. *Mūsų bajorai ir lietuvystė*. V., P. 10.

[37] LLIRS. F>2. S. V. 1100. L. 3.

[38] L. Gira. *Žiupsnelis atsiminimu apie D-rą J. Basanavičių* // Rytas. 1927 02 24. Nr. 44.

[39] *Ką rašo Lietuvos laikraščiai?* // Kova. 1907 m. geg. 24. Nr. 20. P. 303.

Vladas Braziūnas

Kalbos ir kalbančio stiprybė šiandieninė

Ką man primena, ką gal pirmiausia turėtų priminti šiemetė gegužės 7-oji, Spaudos atgavimo, kalbos ir knygos diena? Ne vien tik iš archyvų iškeltą simbolinės reikšmės faktą, jog prieš šimtą metų panaikintas spaudos „lietuvių ir žemaičių kalbomis lotyniškai-lenkiškomis raidėmis" draudimas, jog baigėsi konspiracinio ir ezopinio, o prasidėjo legalaus lietuvių kultūrinio veikimo laikas. Ta diena, be kita ko, man turėtų priminti, jog mano gimtosios kalbos gyvybė, jos gyvastingumas ir sveikata, jos klausa, gebanti (?) girdėti protėvių sielas ir netrinkanti (?) nuo šiandienybės, – tai kasdien aktualūs, visąlaik su pačia kalba, joje ir šalia jos, pulsuosiantys klausimai. Lig paskutinio kalbos tvinksnio. Kalba yra žmogaus kultūros laukas, būtinas tad kultivuoti. Šitas kultūros laukas, nedirbamas ir nepuoselėjamas, labai greitai gali užeiti natūros velėna ir karklais – natūraliai pasimirti. Mirusios kalbos dirvonas pasaulio vėjų, žinoma, būtų užsėtas kita kalba, gajesne.

***

Tvirtas yra žmogus, kai jaučia gyvenimą, jaučia pasaulio būtį kaip savosios pagrindą, o ne atvirkščiai. Kai jaučiasi susijęs begalybe tvirčiausių priedermės, dėkingumo, gerumo ryšių su visu kuo, kas tik duota patirti, pažinti, pripažinti sava: žmonės saviškiai, kraštas savasis, tarmė ir kalba prigimtoji: „Kalba ir supratimas siejasi, tarmės gal tam ir yra, kad suteiktų galimybes daiktams, reiškiniams praturtėti. Žodis, žymintis kokį daiktą, skirtingose tarmėse gali būti skirtingas, o vieną ar kitą jo skiemenį pabrėžiant, jis kiek kita briauna atsiveria" (Gintaras Beresnevičius). Gal Dievas ir davė žmogui jo prigimtą kalbą, ar, kaip anksčiau būdavo vadinama, liežuvį, kad galėtų žmogus skonėtis garsais kaip pasaulio daiktais, kad galėtų lytėti juos – vis savaip vardydamas?

Kartais smarkiai maga atsidurti tarp senų kaimo žmonių, per gyvenimą iš savo gimtų vietų nelabai ir tepajudėjusių. Jie šneka tos vietos, taigi savo tarmc. Šneka taip, kad klausaisi ir nejučia skoniesi. Jauti, kaip lūpos žodį kiekvieną myluoja. Tu žmonių nekankina mintys ar nuojautos, kad gal mano kalba kokia nors ne tokia. Žinoma, tai tik XIX amžiaus Lietuvos kaimo kalbinės idilės atšvaitas. Formuojantis lietuvių nacijai, turėjo rastis ir bendrinė lietuvių kalba, ji radosi, galiausiai įgijo neabejotiną prestižą. Vis dėlto bendrinė kalba daugeliui nėra lengvai įveikiama.

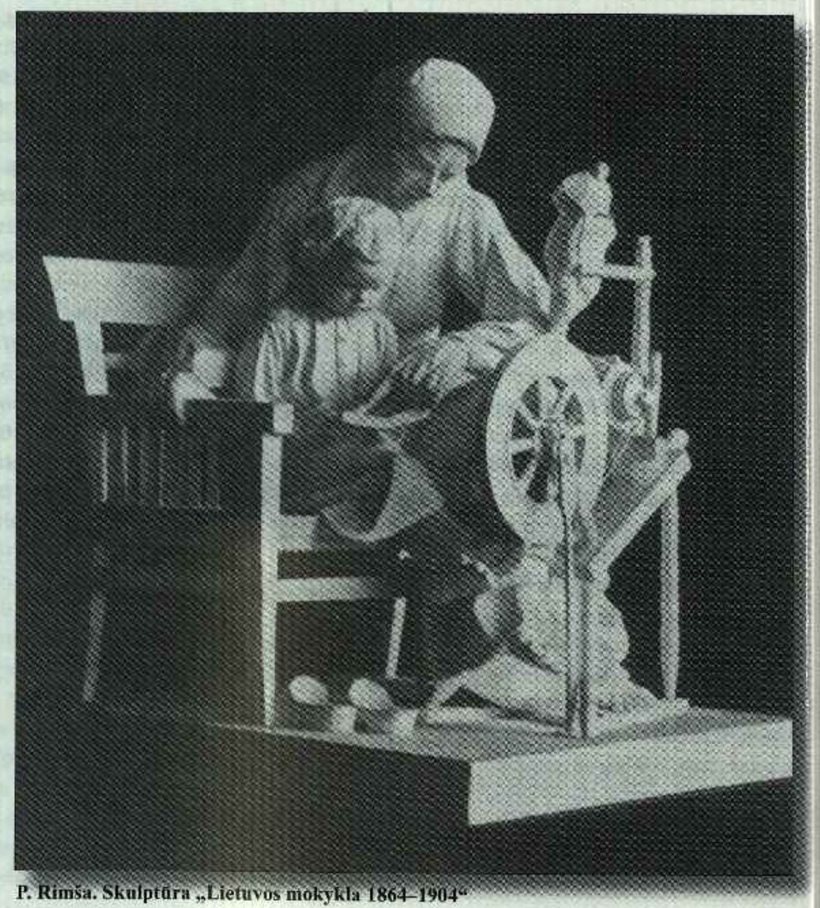

P. Rimša. Skulptūra „Lietuvos mokykla 1864–1904"

O iš tikrųjų neįveikiama pirmiausia kaip tik todėl, kad vaikas iš mažumės nėra patyręs tikros kalbos (natūraliausia būtų – tėvų, motinos tarmės), nepersiėmęs ja kaip savo mąstysenos, net jausenos pamatine struktūra. Užauga žmogus, visąlaik tegirdėjęs tiktai šiek tiek tarmės, šiek tiek radijinės bei mokyklinės „literatūrinės", šiek tiek „miestiško" tarpuvarčių bei „grupių" žargono, šiek tiek angliškos sintaksės, šiek tiek rusiškų jaustukų bei ištiktukų. Ir visa – plūduriuoja pasklidai kaip aketėj...

Nesueina, net ir funkciškai nesukimba į vieną tokia kalba, jos kokteilio ingredientai. Lygiai taip nesueina į vieną nei kalbančio mintys, nei jausmai. Pagaliau nei darbai. Pagaliau nei gyvenimas. Pasklidas. Be struktūros. Kadangi be pamato. Be tarmės. Ar – be tvirtos, visą struktūrinę pasaulėvokos hierarchiją pajėgios grįsti ir sistemiškai reikšti bendrinės lietuvių kalbos, jei šeimoje šnekamaja; vis dėlto šis dažnesnis atvejis – ir nepalyginamai sunkesnis.

Visai kas kita – nuo savo tarmės, kaip giluminės asmenybės raiškos struktūros, eiti prie kitos aiškios struktūros: išmokti bendrinę kalbą, kitą tarmę (jei tokion gyvenant tenka atsikliūti), pagaliau – išmokti kitą kalbą.

Tarmė – tvirtas tavo išeities taškas. Tavo tvirtybės taškas.

***

Gera skaityti laiško žodžius: „Turbūt esu sakiusi, kad šiek tiek įsisukau ir į naujos šakos – ekolingvistikos – darbus. Niekas dar netyrė, kaip Lietuvoj funkcionuoja visa kalbų ir tarmių, sakykim, ekosistema. Kaip ir kiek bendrinė kalba veikia tarmes, lietuvių kalba – mūsų mažumų kalbas, kas pasidaro, vienam ekosistemos elementui išnykus. Čiagi kaip gamtoj. Tik dėl išnykusio drugelio ar viksvelės garsiai verkiam, o išnykusi kalba nelabai kam terūpi..."

Taigi. Ką jau tada kalbėt apie kokias paskiras kalbos formas, tarkim, mūsų dviskaitą (Daukanto: *Su girtu dvi kalbi, su durnu du turgų)?*

Esu ekologas – plačiąja prasme. Suprantu, jog žemėj nyksta ne tik augalų ir gyvūnų rūšys, skursta jų įvairovė. Skursta, nyksta ir kalbos. Bet kiekviena tendencija kuria ir savo priešpriešą. Kaip atoveiksmį, reikalingą jos gyvybės pusiausvyrai. Užtat gali taip atsitikti, jog ir, tarkim, žemaičių tarmės, turinčios savo raštą, kada nors visai tvirtai susiglaus. Tegul ir ne į kalbą, tegul bent į aiškiai apibrėžtą lietuvių kalbos pokalbę. Pavydėčiau, žinoma, bet sveikinčiau.

***

Kai prieš keletą metų Panevėžy paskaičiau eilėraščių savo, taigi šiaurės *panevėžiškių* tarme, paskiau vienas klausytojas išreiškė nusistebėjimą (kaip tik *išreiškė,* ne nusistebėjo): kaip čia yr, kad tarmiškai skaitau, na, rimtus (meilės, mirties...) eilėraščius, o ne kokius feljetoninius eiliavimus? Ne pajuokavimus, pašmaikštavimus.

Ir šiandien nesuprantu, iš kur toks požiūris į savo motinų, savo senelių kalbą? Iš kadaisinio Štepselio ir Tarapunkos ukrainiečiavimo?

Savo kraštiečius, tiesa, prie savo tarminės šnekos po truputį... gal jau kiek būsiu ir pripratinęs. Nepratardamas žodžio kitoniškai. Nors, šiaip ar taip, esu lituanistas, tad pašnekėt „iš gramatiško" irgi įstengčiau. Jau vien todėl, kad puikiai esu dresuotas Aldono Pupkio pačiais jo klestėjimo, entuziastingiausio priekabumo metais. Ir ačiū jam. O labiausiai – pačiai savo tarmei: kaip tik ji (jos, tarmės) yra tvirčiausias ir literatūrinės kalbos, ir apskritai žmogaus pasaulėvokos, jo raiškos pamatas. Sisteminis, iš po kojų neišspiriamas.

Kalbėkim tarmiškai!
Kaimo vaikai,
nekalbėkim kaip radijas!
Baisiai pilkai:
savo tarmę praradęs jis.

Net nepraradęs,
nes neturėjo
vargšelis radijas
motinos, tėvo.

Mes turim dėdę,
mamą, seneli –
tik jie kalbėti
gražiai dar gali.

Viską smagiai jie
savaip vadina,
nė vieno daikto,
nė vieno žodžio
kalba senobiška
nepagadina!

Jų lūpos žodį
kiekvieną myluoja.
Žmogų parodo
tarmė jo gimtoji.

Radau parašyta, jog šiuomet pasaulyje esama apie šešis tūkstančius kalbų. Tačiau kas dvi savaites viena kalba išnykstanti. Kasmet šitaip – dvidešimt penkios.

Lietuvoje po truputį nyksta tarmės, taigi lingvistiniai turtai, savitas ir unikalus pasaulėvokos būdas. Saugodami

savo mažą *tautos* kalbą, turėtumėm neužmiršti dar mažesnių, tarsi *gentinių* kalbų. Taigi tarmių, neatsilaikančių prieš turinčią valdžią, prieš prestižinę bendrinę kalbą. Juk tarmei lemta gyvuoti ankštesnėje, paprastai vien buities erdvėje, o literatūrinei skirtas viešosios kalbos rangas. Dar beveik vienatarmiuose kaimuose, bažnytkaimiuose, miesteliuose – ir tenai net tarpusavio bendraviman vis smarkiau smelkiasi toji bendrinė – per kad ir mažiausius oficialius darbo ar mokyklos susirinkimus, pagaliau per bažnyčios sakyklą (radiją ir televiziją palikim sau: jie ir skirti rėpti – įvairiopą plačią visuomenę). Nebūtų taip nejauku, jei tam tikroje, sakysim, auditorijoje vieną gryną kalbą (tarmę) ištisai pakeistų kita. (literatūrinė). Bet ta antroji paprastai temokama šiaip sau, užtat pirmojon (tarmėn) nuolat skverbiasi tik atskiri jos elementai, šie jungiasi su tarminiais, ir žmogus prabyla sumišai – nei tarme, nei dora literatūrine kalba. Ir juo smarkiau toks tarmės žmogus stengiasi kalbėti „taisyklingai", „gramatiškai", juo nesmagiau jo klausytis.

Kad ir kaip atjaustumėm kokias Indijos ar Afrikos kalbas, gožiamas kolonijinių arba ir didesnių, prestižinių savųjų *svahili, hausos* ar *volof,* – konkrečiai joms vargu ar pagelbėsim. Savajai – ir savosioms – galime ir privalom. Regis, visiems daugmaž buvo aišku, jog turim spirtis prieš kolonijinę rusų, kai kam jau aišku, jog ir prieš kolonijinę anglų turime spirtis. Deja, labai miglotai kol kas dar tenuvokiama, jog ir savo gražiaja bendrine, ja vieną tematydami ir tepopindami, – ir lietuvių kalba galim pavojingai kolonizuoti savo tarmes. Ir visai ne paradoksas, jog šitaip pirmiausia silpninsim pačią bendrinę: ją ištisai užlieję tarmes. Šitaip išplausim – maitinamąjį jos podirvį.

***

Kita yra tarmės estetika. Kita etika. Bent etiketas. Bendrine (ar literatūrine) kalba, tarkime, eilėraščio ciliutėje ištariu *myliu.* Poezijos nuvalkiotas, aišku, žodis, vis dėlto – bendrine kalba parašytas – jis ne visada baisus svetimkūnis. Natūraliai tariama: *myliu, meilė.* Tarmiškai linksniuoti *meila, meilės...* atrodo, nebūtų labai skoninga. Mūsų tarmės žmogus švelnumą, prieraišumą, atsidavimą dažniau parodo netiesiogiai – lyg ir kiek ezopiniu veiksmu ar žodžiu. Taigi iš esmės poetiniu, nors iš pažiūros viskas gali atrodyti kasdieniškiau, net grubiau, šiurkščiau. Mažiau tiesmuko išsiliejimo, rankų grąžymo melodramatikos. Užtat daugiau reiškia santūrus pustonis, intonacija. Kartais dingojasi užtat, jog kaip tik čia galėtum rasti tą magiškąjį *vos vos,* iš kurio, kaip žinoma, ir imasi, literatūriškai patetiškai tariant, menas.

Sapnuoju tarmiškai. Su savo artimiausiais žmonėm, gyvais ir mirusiais, kalbuosi tarmiškai. Su savimi kalbuosi tarmiškai. Kartais taip – intymiai – ir rašau. Kartais tokį eilėraštį išverčiu ir bendrinėn kalbon. Kartais pajuntu, kaip jis priešinasi. Ir suprantu – teisingai daro.

Tarmė – mūsų, kurie ją dar turim, tikroji savastis, tikroji tapatybė. Bendrinė kalba – lyg koks „bendriniam" žmogui skirtas valgyklinis maistas, jei palygintum su... namine Pasvalio *bundela* prie alaus.

Ar tarme rašau, ar ne, – ją vis tiek jaučiu. Kaip, manau, jaučia mano kraštietis Henrikas Algis Čigriejus ar žemaičiai Romualdas Granauskas, Justinas Kubilius.

Žemaičiai, atrodo, stipriau įsirėmę savan kitoniškuman. O ką vadinam aukštaičiais? Visi lietuviai, išskyrus žemaičius. Taigi ta bendrinė kalba iš dalies jau ir būtų jų (mūsų) visų. Negi zanavykai dabar ims plėšytis dėl kokio nors savo keistai nurangomo *ė(e)* įteisinimo? Bendrinė kalba – jų tarmės pagrindu, taigi beveik jų. Kitų aukštaičių tarmės – vienos skiriasi kiek mažiau, kitos labiau, bet galų gale vis tiek žmonės jaučiasi iš to paties maišo. Vienintelė čia stipriau išsiskiria mano tarmė, vadinamoji šiaurės panevėžiškių, – su visais trumpais, ilgais ir pusilgiais balsiais, dažniausiai priklausomais nuo kirčio, su galūnių redukcija ir garseliais, įprastais rašmenim neužrašomais. Sava tvirta sistema, galinga ir turtinga, bet pašalietis jos nesimokys, o pačių tos tarmės žmonių – per mažai, kad kiek tvirčiau tarmė pasilaikytų.

tarmė nukirstom galūnėm

pasakyk savo šaknį išgirsiu kamieną kirsiu

galūnę dirbdinsiu lopšį lai ošia
net atsilošdamos viržių

kerokšlių medijos iš vieno
dirbdinsiu laivę leisiu į laisvę

kiškio jauniklį vaikšto vaikiščias
perplėštom kiškom keikias

kaip didelis gimęs Ubagyno
kiemo dilgynėj paėmęs už priesagą

pasakos volungę velnio tarpuragy
sukusią priedurnių prieglaudą

pamestinukių priebalsių priedermę
pilnavidurio vidurdienio

veriasi durys į rudenį šventintos
dulkės nugula spurdantį

jau tik spurdėjusį kraują šaknim
ir kamienu jau rauja kelmą

nuo kalno rita skaldo pjausto
jau neria plaustą per upę kelia jau plauks

Ko netektų tarme parašyti literatūros kūriniai, jei jų vaizdai, mintys ar jausmai būtų išreikšti vadinamaja bendrine kalba? Tarkim, senybinė dūdmaišio ar kokia sutartiniška lumzdelių melodija būtų pagrota fortepijonu, sudalyta į europietiškus taktus. Ar šitaip būtų pagrotas koks tirolietiškas jodleris. Arba tuvių gerklinė giesmė.

Gerai, ne taip toli. Netektų tos savasties kaip ir, tarkim, žemaičių, mano šiaurės krašto ar dzūkų dainos, perdainuotos *bendrybiška.*

Kalbu ne apie tarmės, kaip kokio praeities paveldo, egzotinį senybiškumą. Konstatuoju jos kitoniškumą. *Bendrinė* kalba, nori nenori, yra ir *bendrinanti* sistema. Taip, teikianti ne menkesnių ir jau išpuoselėtų literatūrinių galimybių, bet vis dėlto ir šiek tiek vienodinanti, niveliuojanti, tarkim, mano individualumą.

Gimiau su tais motinos žodžiais, kuriems užrašyti bendrinės mūsų kalbos rašmenų dažnai nepakanka. Mėginčiau parašyt *arkėls'* (arklys), bet kaip pažymėt, kad *a* čia trumpa, kad kirčiuota *r,* kad *ė* čia – ne *ė,* tik toks į ją panašus kietas ir trumpučiukas redukcinis garselis? Galėčiau prisimint kadaise gerai įvaldytą specialią fonetinę transkripciją, – bet kas iš to? Vis tiek mane Lietuvoje teperskaitytų – keli dialektologai. Turiu tad savo tarmiškus eilėraščius skaityti – savo paties balsu... Tiek to, čia kita tema.

***

Kas yra kalba ir kas yra tarmė – lemta ne vien jų pačių vidinės kokybės, o ir istorinių aplinkybių, tiesiog politinio žmonių susitarimo. Kai kurios, sakysim, slavų kalbos viena nuo kitos skiriasi kur kas mažiau nei mūsų tarmės. Vis dėlto ukrainiečiai ir net gudai (turiu galvoje pirmiausia rašytojus), apie kitus jau nekalbant, į rusų kalbos glėbį neskuba. Būna istorijos tarpų, kai atrodo, jog išsilaikyti – bergždžios pastangos. Bet ar kada nors pastangos išlaikyti kultūrinę įvairovę neatrodė – tik bergždžios marginalų užmačios?

Po *Miegančiosios gražuolės* Bratislavoj, Slovakijos nacionaliniame (jie gražiai rašo – *autos, tautiniame)* teatre, buvom pakviesti tavernon *Velki Františkani.* Paršiukai kepami ne tik per Poezijos pavasarį Baisogaloj. Tik čia paršiuką, prieš jį patiekiant, keturi rimti virėjai atnešė ant stamantrių neštuvų prie mūsų stalo, ceremoningai pasigręžiojo, o jau tada išnešė jo pjaustyt ir gausingai krauti mums į lėkštes. Ir vaikščiojo apie stalus griežikai, ir neįmanomai smulkiai griežė pirmasis smuikas čigonas, *Bohémien,* ilgas ir sudžiūvęs, tesvertų gal 40 kg, –griežė ir grįžė, skvarbė kiekvieną paeiliui tokiomis didelėmis alyvuogėmis, drėgnomis ir lemtingomis, kad stebuklas, kaip aš jų dar nesusapnavau; ko gera, būsiu tas akis pasilikęs – smagiausiam savo gyvenimo košmarui.

– Kiauliena buvo puiki, – pareiškia impozantiškas bulgaras Kirilas, – duokdie jai sveikatos! Santé!.. Norit? Aš esu makedonas, rašantis bulgariškai. Radovanas su Eftimu – bulgarai, rašantys makedoniškai.

Čia jau lauk karštų protestų: Radovanas su Eftimu – išdidūs makedonai. Tik ne šitoje užstalėj. Čia smagu. Čia ir aš galiu būt bulgaras. Arba makedonas. Koks skirtumas?

O žinot, sakau jiem, – kas yra Bažnyčia? Sekta, kuriai pasisekė. Žinot, sakau, kas yra kalba? Tarmė, kuriai pasisekė.

Poetas Vladas Braziūnas su Pasvalio krašto muziejaus direktore Vitutė Povilioniene (kairėje) ir Pasvalio M. Katiliškio bibliotekos direktorė Danguole Abazoriuviene šnekasi tik tarmiškai

Vido Dulkės nuotrauka

Ai, kaip jiem tinka patinka. Visi jie, slavai, be vargo vien slaviškai, kad ir kiekvienas sava kalba, išsiaiškina.

- Lepa bila svinja, – neatsidžiaugia Kirilas. – Na zdrave! Santé! – kelia antpirštėlį *Borovičkos.*

Užgeriam *Santovka,* tokiu mineraliniu.

Negalim viso paršelio įveikti. Neša vis ir neša salotom raudonžalėm apkrautą.

Plėšia Kirilas lapą pusiau:

– Čia yra Bulgarija, – sako, – Čia yr Makedonija.

Antonija, ne iš kelmo spirta, narsiai smeigia kiaulienos gabalą:

– O čia Slovakija!

***

Neišdildomai likęs sovietinės kariuomenės įspūdis: aidus skambesys, kai aš, vienas tenai lietuvis, su baisiai jau dainingais rytų ukrainiečiais dainuoju ir negaliu atsidainuoti, mat dainuoju – savo mylimas daugiabalses... dzūkų liaudies dainas! Tik žodžiai ukrainietiški. Bet žodžius gali juk nutaikyt. O melodijos, jų dermės – gangreit visiškai tokios pat. Man tai buvo pirma akivaizdi pamoka, jog dainos tautybė nebūtinai turi sutapti su jos žodžių kalba. Vėliau ir garbius etnomuzikologus girdėjau kalbant apie šitas nesutampančias ribas, kad tai atskiro labai rimto tyrimo besiprašantis dalykas. Melodikos ribos, arba, dialektologų terminais šnekant, muzikinių kalbų, tarmių izoglosės yra visai kitos, Europos žemynu jos eina visai ne valstybių sienomis ir net ne atskirų tautų bent dabar gyvenamomis teritorijomis. Taigi melodika man pirmąkart pasidingojo ne tik kaip giluminė kalbos intonacija, bet ir kaip tam tikros žmonių bendrijos jausenos, kalbėsenos, gyvensenos pamatas, šimtmečiu, tūkstantmečių gyly slūgsantis tos bendrijos savitumo substratas. Vienur jis dar tvirtas ir gerai juntamas, net paviršiuj, kitur užklotas storesniu pilku šiandienybės smulkožemiu, bet jis yra. Galiu nenugirsti žodžio, bet vien iš intonacijos neklystamai žinau – savas žmogus, mano krašto, mano tarmės.

Vieno ne Lietuvos lietuvių žurnalo buvau klaustas, „kodėl Lietuvoje tiek daug žmonių laiko savo Europos piliečiais, patriotiniai jausmai ir nuostatos jau seniai nugyventos ir nemadingos?“ Nemanau, kad būtų dėl ko aimanuoti. Lietuvio (ar kieno nors kito) ir europiečio, „pasaulio piliečio“ dialektika man regisi labai paprasta. Esu lietuvis. Maža to, esu lietuvis su savo tarme, su proistorę siekiančiomis etninėmis regioninėmis šaknimis, su tokia savimone. Taigi esu tikras europietis. Viena europietiškumo sąvoka be sąmoningos etninės kultūrinės priklausomybės žymens yra pernelyg abstrakti ir miglota, kad būtų tikra. Koks galėtų būti skiriamasis tikro europiečio bruožas? Gal pirmiausia – savo parapijos, savo kalbos patriotas.

Kiekvienas atminties nepraradęs žmogus visada jaučiasi skolingas savo šeimai, giminei, savo namams, o plačiau paėmus – namai yra gimtinė, visas tas kadaise tave auginęs ir ugdęs kraštas. Šitokia pasąmoninga ir sąmoninga dvasios nuostata pirmiausia, matyt, ir sieja mus su savo kraštu, su Pasvaliu ir jo žmonėmis. Būdami nuo jų atokiau, nostalgijos akimis kartais geriau regim, kuo šitie žmonės yra kitokie, saviti, kuo jie gražūs ir brangūs. Savita kalbėsena, sāvitos tarmės intonacijos, o, vadinasi, ir mąstysena, savitas požiūris į gamtą, aplinką ir į svarbiausią šią aplinką žmoginantį veiksnį – darbą.

tai tu pridžiaustei
drobių ant langų?

nuo Lėvenio tekančio tako
latvėjančio vėjo
ko teko neteko
ėjo nuvėjo

gomurio dangun
liežuvio paukštė

Mykolas Karčiauskas

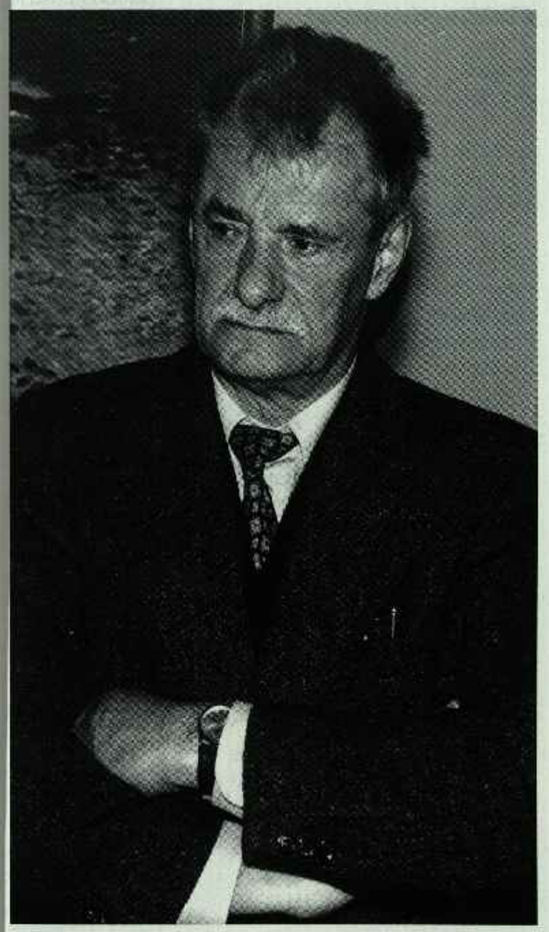

Vido Dulkės nuotrauka

65–asis pavasaris ir kraštiečiai nuoširdžiai sveikina šiaurės krašto kultūros puoselėtoją poetą Mykolą Karčiauską.

Berklainių ratadaila

šutina ratadaila
ratlankius

glįsta aslos
molis

šneka
kaip nuo tilto
vandenin

– kai išeisiu
per velėną dūdą pūst
padainuokit mano dainą:
upės vanduo ištekės,
šiaudų kuls sužydės...

molkastėj
švendrai šnabždasi
vampija šuo

geria ratadaila
klehonišką
su kunigėliu Vienažindžiu
grįžtančiu iš Motiejūnų
kopyčios

įsipila po antrą
už gražiai sumeistruotus ratus

lydi kunigėlį iki kryželio
akimis nulydi pro pamiškes
šnekina grįždamas
sodžiaus jaunamartę
(medis o medis visa):
– kiek paukštelių čiulba
ant širdies šakelių

būčiau jaunystėlėj savo
nesulenkiamoj
prigesinčiau
tuosius angliukus...

o laikas artinas
per velėną dūdą pūst...

Vakaras stovyklavietėje prie Kuršių kaimo

Prietema
užkuria ugniai laužą

liepsnoj
susiaugoja su dangum
auksiniai angelų sparnai

Šakos
dūmais paėję
plazda kaip miruolių
vėliavos
kelias gaili
dūmakėlė

ūkauja vaikai pašalčiuos
ulbinas kiemuose
tarsitais skaito
Silvestro Gimžausko eilėraščius
užrašytus ant daržinės durų:
visi tą degtinę
kaip pragarai laka...

kvan kvan kvan
perkelia karvę
toliau už Brastos
senvagėj nujunga
viksvos ajerai

šiugždėjimas
lyg plikinėjanti moteris
susirango Šalčioj tarp akmenų
vilkdalgiais užsikloja
ir minga

tirštėja sutemos
vieškrančių dvasios
šmėžuoja veidrodžiuos
tarp medžių.

Pabučiuok jam į skambalą skamarakuos

Užušilių prisiminimui

sniguoja virš Berklainių
Jutiškių pašonėj

kryžkelės Motinytė kuplioji
žiūri iš susivėlusių
karklojų atogalių

keliaverkėm
sopančiai skubinas
Užušilių dėdė
prisiliuntavęs
ligi dantų

darda vežėčiose
vartos kaip šventintas paršas
riaugsi pasigardžiuodamas

o kas jam?
o kas jam?
pabučiuok jam
į skambalą
skamarakuos

darda vežėčiose
kelnių miestelį
su turgum visu
atlapojęs
šaukia visiems
kaip išalijo
Peteliškių Barborytę
senuos kapeliuos

sauja
jos kvicės
jam vis dar
pilna

rausta kryžkelės Motinytė
aikčioja Jutiškių moterys
baisisi Aukštuolių mergiščios
susiėmusios

o jam kas?
o jam kas?
pabučiuok jam
į skambalą
skamarakuos

nurairuoja
apžergai keliaverkėm
nuūtaroja pašilėm
prasmegdamas

Motiejūnuos
pasigirsta graudus
Mickeliūno smuikelis.

Platelių vasaros prisiminimai

I
moterys prie židinio

1
esu
kaip minioj
vakare ežere
ajeruos

švendrų sutemos
slepia mane

ugnis
veiduos
kaip žara
ir malonė

moterys
šypsosi
skęsdamos
savyje

joms taip gera
žinoti ir laukti
jog nieko daugiau
nebus

dulksna
ant erškėčių
nužydi

miestelis
jau miręs

ant sienos
paveikslas
pradžios

smilkiniuos
įsidegusios malkos
kaip šlaunys

prisimena nuovargis salsvas
pakrantės miškuos

vėlai vakare
ežere ajeruos
vos vos matomos
nuodėmės mūsų

2
išeinu iš minios
veržiuos iš ruplėto dangaus
blyškios mėnesienos

stoviu lange
vienas vienintelis matantis
ežere raibuliuojančias
moteris

pakursto židinį
nušvinta kambary

sausžalės malkos
džiaugias savimi
skaitydamos mano mintis
pelenuos

baudžiuos
ar niekas nemato
išsirengusių moterų
kurioms taip gera
žinoti ir laukti
jog nieko
daugiau nebus

tik jos

ginkmedžio
tylios vėduoklės

grįžkelė

širdies gelmė
kurios pradžia
jau prarasta

prisiminimai

vaikystės mano medžiai
klausosi kaip dygsta
saulėtekio tyla
iš pelenų

prieblanda

ąžuolai
užsilaumoję
angelai
laukymėj
laukinėje

nuo Laukaičių piliakalnio

aštuonių bažnyčių bonios
aštuonios varpinės
susiginę užvėjoj

esatis

rupūžė
kapaž kapaž
iš kurčios dienos
į aklą

Vembutuos

ant delno
palengvios ugnies
rausta atkasti
kuragaliai

gimimas

akmenys sukūrė
juos auginančius
piliakalnius

likimas

supykdyk šarką
įsilaukėjusią –
maurais žaliais
šulinys užeis

atminimas

kapušilėj
žodžiai aukojasi
sudėdami
atimdami

rudenėjant

rudenį gamta
karščiuodama
ant gruodo
išsirengs

siela

mato save
jau nuėjusią
o niekaip negali išeiti

kryžkelė

žinojimas sunkus
bet pažinimas slegia
laukimu

meilė

šypsosi
visa širdimi
išsiskleidusios krūtys

pakelė

alabauja
lyg švenčia
paukšteliai maži
ir sulytos iš Viešvilės
grįžtančios moterys

mauduolės

brenda iš ežero
sunkėdamos
laisvę atleisti
pažinę

griūvantis Salanto skardis

ašaros
nuošliaužom
lėtina
diena

Krinčino galusodės

Veškrantės
paukštelių pilnos
varstakiuoja pievose
verdenės

<

..
laukinės obelys
tėviškę lanko
iš atminties

<

sveria vėjas
motinos plaukus
žilus

užžėlę paupiai
kalbasi apie nieką
kaip esmę

Iš Pasvalio P. Vileišio gimnazijos paveikslų galerijos

A. Zdanavičius. „Livonijos" ordino magistras Pasvalyje atsiprašo Žygimanto Augusto., 1997 m., drobė, aliejus

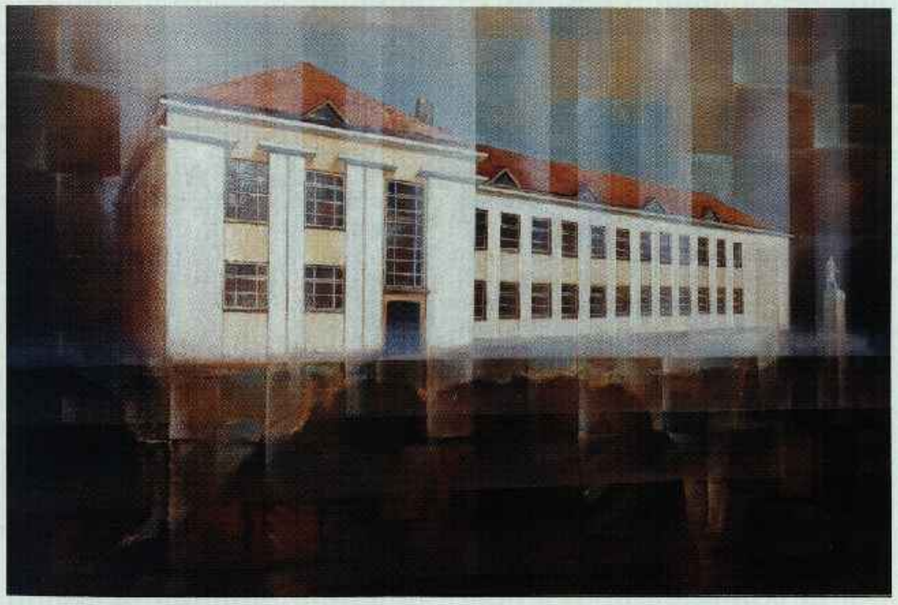

B. Tuskėnas. „Mokykla", 1999 m., drobė, aliejus

Vido Dulkės nuotraukos

Romualdas Alekna
Dailėtyrininkas

Dailės galerija Pasvalyje

Šių metų kovo mėnesio 16 dieną Lietuvos dailininkų sąjungos parodų salėje iškilmingai buvo atidaryta Pasvalio Petro Vileišio gimnazijos Mažosios dailės galerijos kūrinių paroda. Tos parodos iniciatorius poetas M. Karčiauskas su gimnazijos direktoriumi V. Rimša, dailės mokytoja E. Stravinskiene trumpais, bet jaudinančiais epizodais papasakojo gausiai susirinkusiems žiūrovams, kaip kūrėsi ši galerija. Tai turbūt unikalus fenomenas visoje Lietuvoje, kai vidurinėje mokykloje veikia profesionalios tapybos, grafikos, skulptūros ir kitų dailės šakų daugiau kaip 150 kūrinių kolekcija. Oficialus galerijos atidarymas įvyko 1975 metais, bet iškilmingas jos 15-mečio jubiliejus šventas – 2000 metais, kuriame dalyvavo gausus būrys dailininkų iš Vilniaus ir Kauno. Dailės galerijos organizatoriai buvo lietuvių kalbos mokytojas Romualdas Paškevičius ir poetas Mykolas Karčiauskas. Jie suprato dailės kūrinių svarbą, ugdant plačių pažiūrų, dvasiškai turtingą, suvokiančią meno esmę, asmenybę. Įdomi ir nuosekli yra galerijos kūrimo istorija. Ji man primena Pasvalio krašto žmonių meilę savo žemei, kai materialūs dalykai derinami su rūpinimusi dvasiniu žmonių pasauliu, puoselėjant jį poezija, daina, daile. Dar 1927 metais birželio mėnesio jaunimo žurnale *Pavasaris* Juozas Keliuotis, tuomet studijuodamas Sorbonos universitete literatūrą, dailę ir filosofiją, straipsnyje „Muzika ir dailė" iškeldamas lietuvių liaudies skulptūros ir kitų tautodailės rūšių svarbą rašė: „Jų grožiu (skulptūrų) negali atsigėrėti kultūringoji Europa..." Toliau jis rašo: „Tie taurūs sesučių kūriniai (apie audinius) papasakoja, jog yra kitas pasaulis..." Straipsnio pabaigoje J. Keliuotis sako: „Įėjęs į dailės parodą, pasijunti patekęs į taurios sielos ir mylinčios širdies rūmus, į didingą dievų šventovę". Šiandien tokia šventovė yra gimnazijoje. Mokiniai ir mokytojai kiekvieną rytą susitinka su paveikslais – grožio draugais. Atidarant parodą mokyklos direktorius papasakojo, paėmus iš ekspozicijos paveikslus, skirtus parodai Vilniuje, liko tuščios vietos. Mokiniai susijaudinę ėmė klausinėti: „Kur dingo paveikslai, kur jie išvežti..."

Grįžkime prie mokyklos ir mažosios dailės galerijos istorinių ištakų. Mokykla įkurta 1922 metais ir jos atidarymo proga pirmasis įsigytas paveikslas buvo A. Žmuidzinavičiaus peizažas „Nemunas ties Jurbarku". 1935 metais buvo atidaryti naujieji gimnazijos rūmai. Tais pačiais metais, kaip rašo L. Stravinskienė buklete apie Pasvalio gimnaziją, gimnazistų tėvai nupirko ir padovanojo žymaus lietuvių peizažisto P. Kalpoko, kilusio iš Biržų apskrities, paveikslą „Vakaras". Atidarant naujųjų rūmų duris, buvo atidengtas paminklas Petrui Vileišiui. Sovietmečiu buvo išsaugotas paminklas, taip pat mokytojas J. Velžys išsaugojo V. Grybo sukurtą P. Vileišio bareljefą. Kiek vėliau mokytojų ir mokinių lėšomis buvo įsigytas įžymaus lietuvių tapytojo ir pedagogo J. Šileikos peizažas su figūromis „Kauno Linksmakalnis" (1938). Per 25 metus gauta dovanų pirktą paveikslų, galerija plėtėsi, atsirado didelės meninės vertės kūrinių. Reikėtų priminti, jog daugelis šios mokyklos auklėtinių savo gyvenimą skyrė dailei. Tai Juozas Jankus, Romas Paškevičius, Vytautas Raudonis, Algirdas Pakeliūnas ir kiti. Galerijos kolekcijoje yra taip pat Vitulio Trušio, Vytauto Kutkausko, Aldonos Vaišvilienės, Leonoros Stravinskienės ir kitų kūriniai. Galerijos vertę sudaro ir tai, jog jos kūrinių kolekcija apima didelį meno istorijos laikotarpį, pradedant A. Žmuidzinavičium ir baigiant L. Gutausku bei kitais dailininkais. Mokydamasis dailės dalykų, mokiniai susipažįsta su vienu ar kitu laikotarpiu vyravusiais stiliais ir kryptimis, tematika, žanrais ir meninės raiškos priemonėmis – kompozicija, koloritu, faktūra ir t.t. Tai praturtina dailės mokytojo pamokas, suteikia emocinio žavesio.

Pasvalio gimnazijoje paveikslų tema kartais rašomi lietuvių kalbos rašiniai, o jaunieji literatai, veikiami dailės kūrinių, kuria eilėraščius, vaizdelius. Taigi galerijos esmę sudaro ne vienkartinis jos aplankymas, o kasdienis inspiruojantis veiksnys.

Kelios pastabos apie Dailininkų sąjungos parodos atvežtą kolekciją. Vertingiausi meno istorijos požiūriu yra dailės klasikų kūriniai. A. Žmuidzinavičiaus peizažas „Nemunas ties Jurbarku" išsiskiria iš kitų jo sukurtų peizažų – jis lakoniškas, nesistengiama detalizuoti kompozicijos. P. Kalpokas lietuvių dailės istorijoje plačiausiai žinomas kaip peizažistas, nors yra sukūręs ne vieną įtaigų realistinį portretą. Lietuviško kaimo vaizdai jo peizažinėje tapyboje yra epinio charakterio. Jaunystėje P. Kalpokas privačiai mokėsi pas latvių impresionistinės krypties tapytoją V. Purvitį, kuris turėjo įtakos P. Kalpoko kūrybai. Drąsus potėpis, aiškios ir ryškios spalvos būdingos jo drobėms. Parodoje eksponuotas kaimo peizažas „Vakaras" skiriasi nuo kitų darbų – sidabrinis koloritas, minkšti piešinio kontūrai sukelia vakaro ramybės nuotaiką. J. Šileikos paveikslas „Kauno Linksmakalnis" – tai priešingybė P. Kalpoko „Vakarui". Skambios ir ryškios spalvos, platus potėpis – įprasmina dekoratyvumo bruožus, išreiškiančius optimistinę, giedrią nuotaiką. J. Šilcika žinomas kaip puikus portretistas, sukūręs daugelį lietuvių kultūros ir meno veikėjų portretų. Šis dekoratyvumas ir kitos jam būdingos meninės išraiškos priemonės, manoma, įgytos mokantis JAV Čikagos dailės institute, kurį jis baigė 1910 metais. Verta paminėti įtaigų vyresniosios kartos tapytojo L. Kazoko peizažą „Girstupis" (1970). Gausiausia ekspozicijoje peizažų, sukurtų XX amžiaus 6-8 dešimtmetyje. Tai A. Krištopaičio monumentalus „Kėdainių senamiesčio", paremtas vertikalių linijų žaismu „Kauno senamiesčio", peizažas. Šiam laikotarpiui būdinga tematikos, naujų meninės raiškos priemonių plėtotė ir meninės individualybės išryškinimas. Šalia monumentaliai ekspresyvios A. Martinaičio „Lazdynų apylinkės" drobės, matome ramią simetrinės kompozicijos K. Naruševičiaus „Alėją" (1983). Liaudiškos stilizacijos poveikyje nutapytą V. Ostrauskienės paveikslą „Poilsis darže" (1971) ir groteskišką, frontalią L. Gutausko kompoziciją „Juokdarys". Parodoje eksponuojama vienintelė akvarelė – tai A. Lukšo „Peizažas". Pasvaliečiai didžiuojasi šia kilnia dailininko ir pedagogo asmenybe. Jo akvarelės skaidrumas, jautrus gamtos niuansavimas tarytum kalba apie šio žmogaus optimistinį požiūrį į gamtą ir gyvenimą. Galerijos globėja J. Miežianskienė ir mokyklos vadovybė, suruošusi šią parodą, supažindino Vilniaus žiūrovus su turtu, kuris dvasinėmis pastangomis kuriamas toli nuo sostinės.

Antanas Apynis

Jaunimo ugdymo baruose

Pagrindinė paskata kopti į mokslo aukštumas yra žinių troškulys, o atpildas už dedamas pastangas – pažinimo džiaugsmas

Bronius Grigelionis

Per kelerius bendradarbiavimo metus su gimtojo Pasvalio krašto mokyklomis – daugiausia su Petro Vileišio gimnazija – jau susikaupė storas paskaitų moksleiviams konspektų ir uždavinių rinkinys, – vien paskaitų dalyvių sąrašų per keturias dešimtis lapų. Atmintyje – smalsios klausytojų akys, šviesūs veidai, rami darbšti auditorija, su kuria tiesiog miela bendrauti.

Atskirame segtuve, papuoštame Pasvalio herbu, yra profesoriaus Broniaus Grigelionio taurės matematikos komandinių olimpiadų uždaviniai, jų sprendimai, rezultatų lentelės, nuotraukos, laikraščių straipsniai. Pasklaidęs juos, prisimeni, pamąstai... Istorija tai neilga, – gal kokių septynerių metų, gal dešimties. Yra ir tikslių datų – pirmoji olimpiada įvyko 1999 metų lapkričio 26 dieną, o penktoji, – jau tarsi jubiliejinė – 2003 metų lapkričio 21 dieną.

Labai branginu Pasvalio Petro Vileišio gimnazijos moksleivių atsiųstus savarankiškus darbus, jų laiškus. Nedažnai gaunu, bet viltingai nuteikia. Štai Jonas Jankauskas iš Pajiešmenių (dabar jis jau Vilniaus universiteto studentas matematikas) pernai net visą sąsiuvinį paties sugalvotų įdomių uždavinių sprendimų atsiuntė. Išsamūs ir aiškūs įrodymai, sklandi kalba. Labai nuoširdūs ir paprasti laiško žodžiai: „Taip persiunčiu įdomų savo sugalvotą būdą, kaip galima spręsti kubinę lygtį trigonometrinių formulių pagalba. Man jį išėjo sugalvoti pačiam, visai netyčia.

Profesorius Vilijandas Bagdanavičius (P. Vileišio gimn. auklėtinis), profesorius Bronius Grigelionis ir dr. Antanas Apynis 2002 m., IV olimpiada

Matematikos ir informatikos fakulteto prof. Zigmo Žemaičio auditorijoje. Čia gimnazistai klausėsi matematikos paskaitų

Tiesa, internete vėliau suradau, kad toks būdas taip pat jau seniai žinomas, bet dėl to nė kiek nenusimenu".

Pasvalio krašto jaunųjų matematikų klubui jau eina tretieji metai. Pernai, gegužės mėnesį, net pirmasis uždavinių sprendimo konkursas – individualios varžytuvės įvyko. Manyčiau, kad graži pradžia padaryta. Vienoje grupėje uždavinius sprendė septintokai ir aštuntokai, o kitoje – devintokai ir dešimtokai. Kas žino, gal ir šis renginys taps tradiciniu?

Sunku net pasakyti, kas buvo pirmasis, garsiai ištaręs mintį, kuri diena buvo pati pirmoji, nuo kurios būtų galima skaičiuoti Vilniaus matematikų (daugiausia kilusių iš Pasvalio krašto) ir Pasvalio krašto matematikos mokytojų bendrą darbą mūsų gimtajame krašte. Bet tikrai neapsiriksiu paminėdamas mokytoją Ritą Minkevičienę. Užsiminus apie galimybę skaityti moksleiviams paskaitas, ji iš karto pasakė, kad tos paskaitos turėtų būti ne proginės, o labai dalykiškos ir jungtųsi į vientisą sistemą. Taip ir gimė pirmasis dvejų metų paskaitų ciklas. Vieną tokių paskaitų dieną 2001–ųjų metų pavasarį Pasvalio jaunųjų matematikų grupė praleido Vilniaus universiteto Matematikos ir informatikos fakulteto auditorijose. Universiteto dėstytojų paskaitų klausėsi net tuometinis Petro Vileišio gimnazijos direktorius istorikas Gediminas Žardeckas. Ir nuotrauka išliko, ir gražūs prisiminimai.

Argi ne gražu, kad kiekvieną rudenį, kai dienos visai sutrumpėja, o pilkas dangus tarsi prisiglaudžia prie pilkos žemės, į Pasvalį, Petro Vileišio gimnaziją, suvažiuoja gausus būrys matematikų ir visos Panevėžio apskrities ir iš Vilniaus. Jaunieji varžosi dėl profesoriaus Broniaus Grigelionio (priminsiu, jis į didįjį matematikos pasaulį atėjo iš Iciūnų) taurės, o vyresnieji, jaunųjų mokytojai, klausosi rimtų paskaitų, diskutuoja, svarsto, tariasi. Dangus virš Pasvalio tada sušyla, nušvinta, o kartais net nusigiedrija...

Ne visos sėklos sudygsta per vieną dieną, ne per metus užauga ąžuolai ir liepos, bet sėkime su viltimi, ugdykime ir būkime kantrūs...

Antanas Šimkūnas

Daujėnams – 450 metų

Šių metų vasarą (birželio 19–20 dienomis) Daujėnai pažymės gražų jubiliejų – 450 metines, kai Daujėnų pavadinimas pirmą kartą paminėtas istorijos šaltiniuose. 1554 metais didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto revizorius Jonas Gradovskis pradėjo valakų matavimą Upytės valsčiuje (paviete). Jam teko matuoti valakus 56 vaitystėse, 359 kaimuose, taigi ir Daujonuose. Iš 22 pavietų Upytės valsčius tuometinėje valstybėje užėmė ypatingą vietą, jis buvo vienas seniausių ir didžiausių. Seniausia žinia apie Upytę siekia Mindaugo laikus – 1254 metus. Upytės pavieto vardas išsilaikė iki 1843 metų, kai valsčiaus būstinė buvo perkelta į sparčiai augantį Panevėžį.

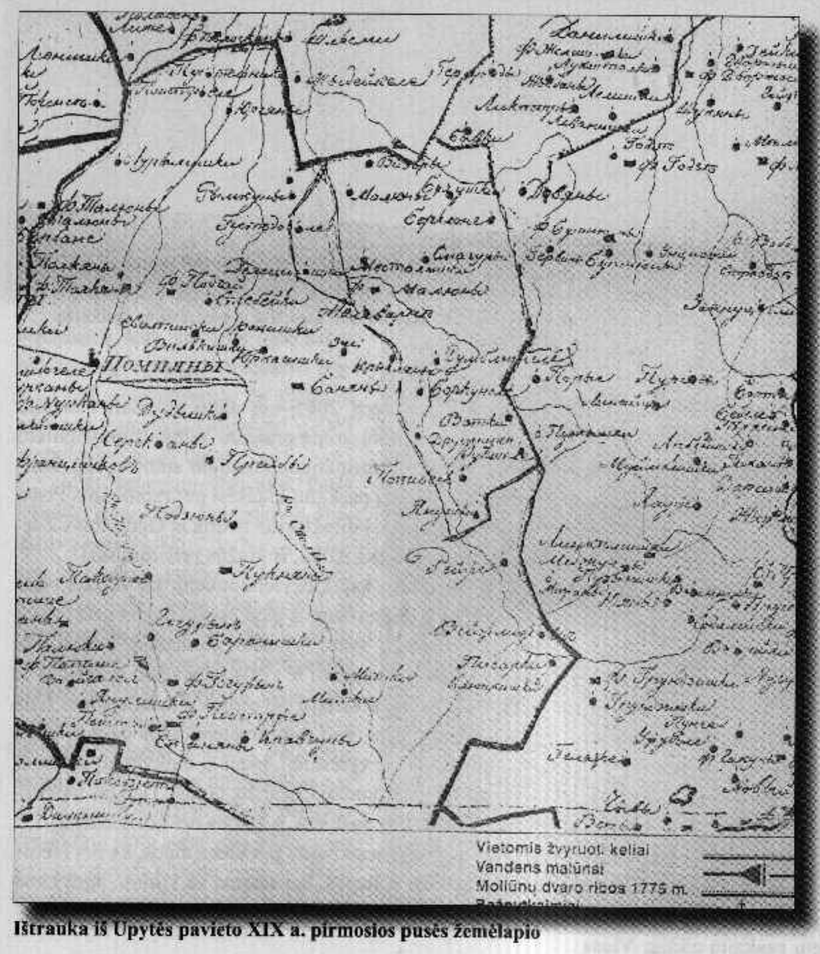

Ištrauka iš Upytės pavieto XIX a. pirmosios pusės žemėlapio

Upytės valsčiuje buvo paimta 4 000 valakų, nepaimtų 3 000. Daujėnų kaimas paėmė 23 valakus. Vienas valakas – apie 22 ha. Taigi Daujėnų valstiečiai po šios reformos gavo daugiau kaip 500 ha žemės, kuriose kūrė naujas savo sodybas.

Be abejo, ir iki šios reformos daujėniečiai čia gyveno ir dirbo žemę, ėjo lažą dvaruose. Kaip teigia profesorius Mykolas Michelbertas, tyrinėjęs Daujėnų pilkapius, šiose apylinkėse ryškesni žmonių gyvenimo pėdsakai pastebimi nuo senojo geležies amžiaus, taigi nuo pirmųjų šimtmečių po Kristaus. Tačiau kada jie savo kaimą pavadino Daujėnais, kokie kiti kaimai čia buvo – nežinome. Juoba kad Upytės valsčius labai mažai išsaugojo savo istorinių archyvų, daugumą jų, kaip tvirtina istorikė O. Maksimaitienė, yra žuvę. Kol kas remiamės tik kunigaikščio revizoriaus Jono Gradovskio inventoriaus aprašymo nuorašu, darytu 1624 metais. I pasaulinio karo metais iš Vilniaus jis buvo išvežtas į Rusiją, grąžintas 1946 metais. Šis dokumentas 1870 metais buvo išspausdintas Vilniuje išleistame „1554 m. archeografijos dokumentų rinkinyje". Šiame rinkinyje ir randame pirmą kartą minimą Daujėnų kaimo pavadinimą – *Dovkgiany (Dowtkany)*. Vėliau kituose dokumentuose bei pirmuosiuose žemėlapiuose Daujėnų pavadinimas rašomas taip: *Doviani, Douiani*. Daujėnai priklausė Balinių (Baluškių) vaitijai. Vaitas buvo Daško Nevmonevič. Šiai vaitijai, kaip rašoma 1963 metais išleistame „Feodalinių žemės valdų Lietuvoje inventorių aprašyme", priklausė tokie kaimai: Balų, Daugėnų, Barklėnų, Radminavičių, Pagiružių, Tarupio, Pašilės. Kaip matome, rusiškas pavadinimas *Dovkgiany* tampa *Daugėnais*, o vėliau *Daujėnais*. *Daugėnai* yra arčiau legendos, esą Daujėnų pavadinimas yra kilęs iš dviejų žodžių: daug ienų. Mat čia nuo seno į turgus ar atlaidus suvažiavę valstiečiai mėgdavę pririšti arklius prie karietų ar vežimų su iškeltomis ienomis.

Remdamasis šia legenda Dailės akademijos profesorius Juozas Galdikas sukūrė Daujėnų herbą. Jo projektas net keturis kartus buvo svarstomas Heraldikos komisijos posėdyje Prezidentūroje. Juose dalyvavome drauge su Daujėnų seniūnu Stasiu Mackevičiumi. Pasak komisijos pirmininko docento Eugenijaus Rimšos, tai originalus, iki šiol nematytas pasirinkimas. Tačiau prireikė dar kelių posėdžių, kol projektas buvo tobulinamas. Reikėjo kažkuo papuošti plikas karietos ienas. Aludarių kraštui geriausiai tiko apyniai. Po tokio papuošimo seniūnas iškėlė klausimą: kodėl matome 5 apynių žiedus–spurgus. Gal reikėtų 7, vis arčiau Sekminių. Kai tai buvo padaryta, teko toliau ryškinti pačius žiedus. Tik ketvirtame posėdyje herbas buvo galutinai patvirtintas: raudoname fone balta karieta su iškeltomis ienomis, papuoštomis auksiniais žydinčiais apyniais. Savo jubiliejų Daujėnai pasitinka ir su savo vėliava, paženklinta šiuo herbu. Jubiliejinių iškilmių dalyviai sulauks ir naujos knygos apie Daujėnus.

Daujėnai garsėja Sekminių atlaidais

Autoriaus nuotrauka

Susitikimas su Prezidentu Valdu Adamkumi V. Stankevičienės įmonėje „Saimeta"

Džojos Gundos Barysaitės nuotrauka

Kazimieras Pūras

P. Rimkūno knygos *Kiemėnų kaimas* genezė

Šiemet 450 metų sukaktį pažymintys Kiemėnai, atrodo, niekuo neišsiskiria iš daugybės kitų Lietuvos kaimų, nebent tuo, ką iškilusis keliautojas, antropologas, esperantininkas Antanas Poška memuarų knygoje *Mano gyvenimo pasaka*, prisimindamas vaikystės mokslus Kiemėnų pradinėje ir piemenuko vasaras, praleistas pas kiemėnietę tetulę Mickienę, Kiemėnus charakterizuoja kaip vieną didžiausių Saločių parapijos kaimų, savitu gyvenimo būdu, turtingomis tradicijomis. Jam ypač įstrigusios į atmintį piemenavimo apeigos su skerdžiaus raliavimais, su vainikais papuoštomis karvutėmis, kurias kaimas išgindavo į ganyklas Sekminių rytą. Tie Kiemėnų vaizdai išliko iškilaus keliautojo atmintyje ir sudėlioti į knygą šalia Atėnų Akropolio, Egipto piramidžių, Indijos Tadž Machalo vaizdų. Kur kas plačiau išgarsino šį sodžių rašytojas Petras Rimkūnas, 1943-iaisiais, kraupiais karo metais, išleidęs beletristikos knygą *Kiemėnų kaimas* su grafiko A.Kučo iliustracijomis. Jau pati pratarmė-dedikacija *Broliams kiemėniečiams* intriguoja skaitytoją: „Garsus kaimas buvo tie Kiemėnai, baudžiauniečiais išstatyti šiaurės Lietuvoje. Nuo seno žmonės apie juos plačiai žinojo. Ne vien didumu Kiemėnai pagarsėjo, ne vien sodybų plotais, o buvo jie garsesni savo žmonėmis, pamėgusiais savo laisvę, pilnais įvairumo, sykiu dainuojančiais ir verkiančiais...“ Petras Rimkūnas yra kilęs iš stambaus ūkininko šeimos, įsikūrusios Ušvilinės vienkiemyje, netoli Kiemėnų. Baigęs Linkuvos gimnaziją, VDU studijavo techniką, akademiniam jaunimui leido žurnalą *Studentų dienos*. Prieš karą metus studijavo žurnalistiką Paryžiuje. Aktyviai bendradarbiavo katalikiškoje spaudoje. Karo metais pasirodė keturi šio autoriaus leidiniai, iš kurių svarbiausia – beletristikos knyga *Kiemėnų kaimas*. 1944 metų vasarą, šeimą palikęs žmonos tėviškėje Kvedarų kaime Pakruojo rajone, pasitraukė į Vakarus. Žuvo Vienoje sąjungininkų aviacijos bombardavimo metu... P. Rimkūnas – vienintelis kiemėnietis, tarpukario metais sugebėjęs įveikti atokiausio šiaurės Lietuvos kampelio tradicinį gyvenimo būdą ir išeiti į žmones. Atostogaudamas tėviškėje, jis akylai stebėjo gyvenimą. Kaimo temomis, ūkių ekonomikos problemomis nemaža straipsnių išspausdino dienraštyje *XX amžius*, ku-

Pet. Rimkūnas

riame dirbo. Kasmet po vasaros atostogų iš tėviškės studentas išsiveždavo nemažai įspūdžių, kurie jau nebetilpo į žurnalisto straipsnius, prašyte prašėsi rašytojo plunksnos. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje iškiliausiuose to meto mūsų literatūros žurnaluose – *Židiny, Naujojoje Romuvoje, Dienovidyje* šalia įžymių, jau į klasikus besilygiuojančių mūsų rašytojų darbų, spausdinami dar tik per dvidešimt penkerius perkopusio Petro Rimkūno apsakymai, kuriuose autorius skaitytojui atveria gyvą, spalvingą nepriklausomybės laikų šiaurės Lietuvos kaimą (konkrečiu pavadinimu dar neįvardytą), jau gerokai pasikeitusį, tačiau išsaugojusį tarmę, tradicijas, senesnes ir naujesnes visuomenines pažiūras, vaizduoja žmones, kurių likimai neatsiejamai susiję su gimtąja žeme, aplaistyta ne tik prakaitu, bet ir krauju. Tik 1939 m. *Dienovidžio* penktame numery išspausdinto apsakymo „Audra griauna Kiemėnuose“ pavadinimas atskleidžia konkrečią autoriaus „įkvėpimo žemę“. Spaudoje taip pat pasirodo žinutė, informuojanti, jog Petras Rimkūnas ruošiąs knygą apie kaimą. Tačiau visuomeninių lūžių metais šiuos planus teko nukelti ateičiai... Ypač intensyviai P. Rimkūnas kūrybinį darbą dirbo karo metais, suspėjęs išleisti keturias knygas, iš kurių didžiausia – mūsų aptariamoji. Karo metais grožinės, ypač originaliosios literatūros, leidybą naciai buvo griežtai suvaržę. Įveikusios įvairias kliūtis, popieriaus stygių, dideliais tiražais pasirodė dvi B. Brazdžionio poezijos knygos, Putino eilėraščiai, Maironio *Pavasario balsai*, Vaižganto *Pragiedruliai*, St. Zobarsko novelių rinkinys *Stogų dengėjas*, J. Povilionio *Nereikalingi žmonės*. Nelengvai kelią pas skaitytoją skynėsi ir kiemėniečio autoriaus knyga. 1943 m. nacių cenzoriai jau reikalavo pateikti leidžiamo originalaus kūrinio aprašą vokiečių kalba. P.Rimkūno knygos išleidimą pagreitino vienas faktorius – autorius jau tarpukario žurnaluose išspausdintus kūrinius šiek tiek pataisė, suaktualino, apysaką „Ant prakaituotos žemės“, (spausdinta 1938 m. *Židinio* dešimtajame numeryje) papildydamas kraupiais 1941 m. birželio realijų, – trėmimų ir partizaninės kovos, prasidėjus karui, motyvais. Tai suteikė knygai gyvenamojo metų aktualijų, siužetinį pasakojimą įvedė į dramatišką lietuvių tautos išgyvenimo kontekstą. Knygoje atsiradęs kovos prieš bolševikus akcentas to meto oficialiosios ideologijos sąlygomis palengvino jos kelią į skaitytoją. Beje, pakoreguota apysaka „Ant prakaituotos žemės“, kuria užbaigiamas Kiemėnų kaimo naratyvas, atskira knygute buvo išleista 1941 m. birželio 29 d., t.y. praėjus vos savaitei nuo karo pradžios, kai dar šiaurės rytų Lietuvoje aidėjo kautynių šūviai. Sprendžiant pagal minėtoje apysakoje padarytas korekcijas, – punktyriškais štrichais akcentuojamus trėmimus, partizanų kovą prieš raudongvardiečius, – Petras Rimkūnas apysakon jas galėjo įrašyti tik po dramatiškų birželio 23–24 d. įvykių Kaune. Autorius, tautos istorinio lūžio dienomis suspėjęs parašyti aktualijomis paremtą literatūrinį kūrinį, padirbėjo tikrai dienraščio žurnalisto tempais. Tai mūsų literatūros istorijoje precedento neturintis faktas. Žurnaliniuose variantuose apysakos „Onos sūnus“ ir „Ant prakaituotos žemės“ yra du nesusiję kūriniai su skirtingais pagrindinių veikėjų vardais. Pirmojoje apysakoje pavaizduojama grįžtanti į tėviškę su „kraičiu“ iš darbų pas Latvijos ūkininkus samdinė Ona. Įsidėmėkime – muitinės tarnautojas įtariai nužvelgęs samdinę ir jos ryšulėlį, be jokio kvotimo praleidžia ją per sieną, net nepasiteiraudamas, iš kur jinai kilusi, kokia jos pavardė. Skursta sodžiuje Ona su pavainikiu Jonuku. Paaugliai jį pravardžiuoja Oniuku... Išaugęs į vyrus tarnauja pas ūkininkus. Apysaka baigiasi motinos mirtimi... Tuo tarpu knygoje samdinė su įtartina kraitele muitinės darbuotojo apklausiama prisistato esanti Ona Balandaitė. Yra konkrečių vietovių akcentų – netoli rašytojo tėviškės esantis Ūsiškių muitinės poskyris, ji grįžta jau į sukonkretintą kaimą – į Kiemėnus. Gimtajame sodžiuje Ona varge augina jau ne žurnalinio varianto Jonuką, o Mykoliuką. Išaugo Mykolas Balanda į stuomeningą vyrą. (Beje, realius Onos Balandaitės ir jos pavainikio sūnaus tipažus kiemėniečiai greit atpažino savo kaime.) Knygoje Mykolo Balandos gyvenimo istorija nesibaigia su motinos mirtimi. Ji pratęsiama antroje apysakoje – „Ant prakaituotos žemės“. Šios apysakos žurnalinio varianto fabula paskutiniuose epizoduose rutuliojasi lyg ir menamo, istoriškai nulemto karo, partizanų pasipriešinimo atėjūnams kontekste, kuris skaitytojo sąmonėje asocijuojasi su 1918–1919 metų kovomis už nepriklausomybę. Mykolas Balanda, jau vedęs, dirba su savo Morta pas ūkininką Ušvilą, stengdamiesi iš susitaupytų lėšų nusipirkti kąsnelį žemės. Tačiau Lietuvą užgriūva priešų kariuomenė. Palikęs besilaukiančią Mortą, su trimis Ušvilos sūnumis jis išeina ginti tėvynės, ir visi žūsta... Lygindami apysakos žurnalinį variantą su karo metų publikacijomis (1941 06 29 ir 1943), pastebėsime, kad jose menamo karo vaizdai jau transformuoti į konkrečius 1941 metų birželio įvykius. Štai pakoreguotas epizodas, aktualizuojantis ne tik pačią apysaką, bet ir visą knygą: „Užliejo Pleišaties girią *raudonasis* siaubas. Spaudė artojus, kalėjimus pripildė. Plėšė darbščių rankų užpluktą turtą ir vežė jį nesibaigiančiai ešelonais į tolimus rytus. Vežė duoną, *išvežė žmones*, nuo neatmenamų amžių gyvenusius Pleišaties pagiriuose, Kiemėnuose“. Nepamiršo autorius pakoreguoti ir veiksmo laiko, – jį atkėlė į prasidėjusią vasarą, birželio pabaigą, tuo tarpu žurnaliniame variante partizanų susirėmimas su okupantais vyksta ankstyvą pavasarį. Konkretizuota ir priešo kariuomenė – *raudongvardiečiai* (kursyvai K.P.). Po tokių korekcijų Mykolo Balandos ir Ušvilios sūnų žūtis kovojant su raudongvardiečiais, jau įgauna naują prasmę. Suprantama, kad toks apysakos suaktualinimas jaudino skaitytojus, – juk ne vienam dar nebuvo nudžiūvusios ašaros, verkiant ištremtųjų, prisimenant Kaune ir atokiausiuose Lietuvos kampeliuose supiltus žuvusių sukilėlių kapus. Visi skaitė, prisimindami savo išgyvenimus. Ir kiekvienas galvojo, kad tai okupacijos ir karo meto refleksijų padiktuota beletristika, kaip J. Povilionio novelės, išspausdintos rinkinyje *Nereikalingi žmonės*... Matyt, taip galvojo ir to meto recenzentai, Kauno dienraštyje *At-*

Kiemėnų peizažas nuo Kiemėnų kryžkelės *Vido Dulkės nuotrauka*

eitis, šiauliečių almanache *Varpai* gana palankiai, gal kiek ir su avansu, vertinę P. Rimkūno prozos debiutą, prognozavę jaunam rašytojui reikšmingą vietą lietuvių literatūroje. Tik Pulgis Andriušis įtakingiausiame to meto literatūriniame žurnale – *Kūryboje* (1944 metų sausis) paskelbė kritišką recenziją *Kiemelių kaime nieko naujo*. Recenzento žodžiais, nors autorius dedikacijoje *Broliams kiemėniečiams* Kiemėnus išgarsina, tačiau knygoje nerandama nieko, kas juos išskirtų iš daugybės kitų Lietuvos sodžių. „Kartais užeina audra, jaunikaičiai su piršliais važiuoja pirštis, gimsta pavainikis, jam sunku gyventi šiame pasaulyje, kartais per sodybas pereina elgeta su pasakomis, maži vaikai dirba vėjo malūnėlius... Kuo gi tie Kiemėnai skiriasi nuo mano gimtojo Gaidžių kaimo?" – ironizuoja recenzentas. Analizuodamas kiekvieną apsakymą, jis ypač įdomius pastebėjimus daro apie paskutinę knygos apysaką: „Neapsieina autorius ir be aktualijų. Apysakoje „Ant prakaituotos žemės" bernas Mykolas išeina į mišką bolševikų varyti. Dėl ko jis eina? Autorius pradžioje nuo savęs pasako daug karčių žodžių raudoniesiems okupantams. Ir apysakos veikėjas Mykolas, atrodo, ne būtinybės, bet savo autoriaus suagituotas, eina vyti raudonojo maro iš Kiemėnų kaimo". Pulgis Andriušis šiuo požiūriu teisus – bandydamas keliais sakiniais herojaus veiksmų motyvaciją perkelti iš vieno laikotarpio į kitą, ypač į tokį, kuriam būdingi visuomeniniai ir dvasiniai sukrėtimai, autorius visada rizikuoja menine tiesa... Ir vis tiek šią knygą visi skaitė. Ji išgarsino Kiemėnų kaimą po visą Lietuvą. Gal net Pulgio Andriušio aštrokas žodis pasitarnavo kiemėniečio knygos reklamai... 1994 m. pakartotinai išleistas Kiemėnų kaimas jau nesusilaukė tokio dėmesio. Iš laiko distancijos viskas atrodo kitaip. A.Nyka-Niliūnas *Dienoraščių fragmentuose* keliais sakiniais aptardamas Petro Rimkūno knygą ir Marius Katiliškio romaną *Miškais ateina ruduo*, vertybinių požiūriu iškelia Katiliškio kūrinį. Literatūrologas Vytautas Kubilius studijoje *Nepaklupdyta mūza: lietuvių literatūros vokietmečiu* šalia kitų mūsų rašytojų kūrinių, sunkiai prasiskynusių kelius pas skaitytoją, jau žvelgdamas iš distancijos aptaria ir kiemėniečio karo metų debiutą. Jis pabrėžia, jog autorius siekia išreikšti gimtojo kaimo stiprybę, bevelk simboliškai šėlstančios audros vaizdais, teigiamai vertina liaudiškomis oracijomis ir humoru persunktą apsakymą „Žmonos beieškant", tačiau, anot kritiko, Kiemėnų kaime siaučiančios audros ir išskirtiniai gyvenimo įvykiai užgožia realų žmogų. Prof. V. Kubilius pasigenda knygoje tipiškesnių kasdienio gyvenimo vaizdų: kaip kaimiečiai steigė pienines, kaip augino bekonus, kaip sutiko žemės reformą ir skirstėsi į vienkiemius... Jeigu ne karo metu žuvę rašytojo kūriniai – novelių rinkinys, įpusėta rašyti pjesė, sumanyto romano apmatai – būtume susilaukę ir brandesnių Petro Rimkūno kūrinių, kuriuose tikriausiai nauju rakursu galėjo atsiskleisti žemės ir žmogaus tema. O dabar, pažymint solidžią Kiemėnų kaimo sukaktį, ir ši knyga bus gyvas dokumentas, papildantis šventės programą. Juk ne veltui ąžuoliniame paminkle iškalti žemiečių žodžiai. Rašytojui Petrui Rimkūnui (1913-1944) atminti – kiemėniečiai.

Romualdas Ozolas

Laiškai į ateitį

Kiekvienas žmogus turi savo slaptažodį: pasakei jį – ir atsirakina.

Bitės žmogiškoji esmė – tai jos širdies šviesa.

Radau tuos du žodžius 1926 metų spalio 16 dienos laiške Felicijai Bortkevičienei – ir Bitė iš savo fragmentų ir skaidulų sudėjo į vieną – kažką permatoma, kaip pats Lietuvos atbudimo rytmetis, taip daiktiškai fiksuotas Čiurlionio žvaigždynuose, Šimonio vizijose, Žmuidzinavičiaus smėlėtuose pušynuose, kur viešpatauja gerumas, galintis kilti tik iš širdies ir augališkai skaidrios išminties.

Ar neidealizuoju to meto?

Įsitikinęs: ne.

Geras dalykas buvo laiškai. Sakau buvo, nes laiškų gadynė baigėsi, laiškus pakeitė mobiliųjų telefonų pokalbiai, geriausiu atveju – jų žinutės, kurios, kaip ir pokalbiai, tuoj pat dingsta be pėdsako. Laiškas – tai dokumentas, netgi autorizuotas dokumentas, stipresnis ir vertingesnis už dienoraštį. Dienoraštyje žmogus kalbasi pats su savimi, paprastai – protingiausiu pokalbininku pasauly, ir jam pasiaiškinti dėl savo nesėkmių – jokių problemų, o laiško adresatui viską reikia įrodyti, nurodyti, informuoti. Laiške žmogus priverstas būti autentiškas, dienoraštyje – nebūtinai, telefono pokalbyje – būtinai neautentiškas.

Bitė savo laiškuose tikrai daugiabriaunė: ir švelni, ir įpykusi, ir dėkinga, ir nelaiminga, ištikima, draugiška, prieštaraujanti, įrodinėjanti, pasitikinti ir tikinti, nenuolaidi ir rezignuojanti, kovojanti, prašanti, netgi gudraujanti, besibylinėjanti, dejuojanti. Kaip pati rašo 1926 metais Tumui: „Aš ne avinėlis – spyriaus, kiek įmanydama ir sugebėdama". Ne avinėlis, bet ir ne vilkas, dėl rublio ar lito pasirengęs perkąsti gerklę (kaip visą gyvenimą ją kankinę giminaičiai dėl Puziniškio), ne tinginys dirbti ne tik galva, bet ir rankom (darbų, plušėjimų aprašymas pagal Bitės laiškus galėtų duoti atskirą puikų jos portretą), ne išdavikas nei draugams, nei priešams (pakanka prisiminti, kaip ji rūpinasi knygnešiu Bataičiu, Bulotom po atentato prieš Voldemarą, sodiečiais, nekalbant apie savo mokinius arba augintinius, ypač Bronelį, tą jos angelą sargą; kaip diplomatiškai vengia sukelti ginčus su politiniais oponentais). Bitė savo laiškuose – nei juoda, nei balta, o žmogumi norintis būti žmogus, kurio gyvenimas, kaip sako ji pati, „tai darbas ir kova su žudančiomis gyvenimo aplinkybėmis".

Tokių žmonių, tiesa, buvo visais laikais. Kas Bitę darė išskirtinę asmenybę netgi tarp humanistų? Trys jos dvasios savybės: liaudiškas gyvenimo būdas, demokratinė mąstysena ir tautinė orientacija.

„Gal kitų akyse atsveria storos gramatikos motinų ašaras! Aš lig to dar neišcivilizavau!" – sako ji skaudžiai savo vos ne dievinam Višinskiui 1901 metų gruodžio 18 dieną, nuo Petro Avižonio, 1898 metų *Lietuviškos gramatikėlės* autoriaus, skriaudų gindama jaunesnį jo brolį Juozą Avižonį. Toks santykis su žmonėmis – visą gyvenimą: liga nuo pervargimo trinant sodiečiams žoleles tėvo vaistinėje, steigiant „Žiburėlį" ir remiant per vargus į šviesą bandančius prasimušti lietuvių varguolius, gydant žmones karo metu, mokant rašto po karo, organizuojant moterų judėjimus, mokant gimnazijoje, pagaliau dalyvaujant visuomenės ir politikos gyvenime.

62 metų Bitė rašo: „Mano būdo svarbiausioji yda yra per daug didelis jautrumas, svetimų vargų atjautimas... ir tas traukte atitraukdavo nuo plunksnos, o neturėdama laiko atsidėjus ir netrukdoma rašyti, nieko dailės atžvilgiu ypatingo nepagaminau iki šiol... Tiek to! Vis tik turėjau gražų gyvenimą, kurio neatstotų man asmeniniai joks dailės veikalas".

1908 metų laiškas Sofijai Kymantaitei – tai demokratijos pagrindų tekstas, kuris turėtų būti ištisai skelbiamas politologijos chrestomatijose: „Ar mes jungiamės ypatiškumus viena kitai rodyti, ar visuomenės darbą rimtai atlikti? Nesuprantu, kodėl mano nepasitikėjimas, ar gerai atliksi darbą, gali tamstą užgauti! Jei kas nors nepasitiki, kad aš kokį viešą darbą gerai atliksiu, ir pasisiūlo man šį tą paaiškinti, pakritikuoti, aš tik džiaugiuos, nes viešas darbas nuo to tik laimėti gali. Jog toks nepasitikėjimas mano ypatos neužgauna, nes nelaikau save nė už patį visažinantį, nė be suklydimų. /.../ Nuosekliai galvodamos, galime sakomajame atsitikime prieiti prie to – kad Tamsta mums visiems nepasitiki, nes pati viena buvai paskirsčius temas ir dabar rašai: „tą pasiėmiau, nes nebuvo kam pasiimti..." Ar tai tiesa? Ar klausei manęs, ar paimsiu, ar ne?" Ir t.t. – smulkiai ir aiškiai išdėstytas visas tarimosi mechanizmas, pabrėžiant, kad nepripažinsianti jokios diktatūros, bet nusilenksianti „prieš nutarimus, įvykintus daugumo balsų". O pabaigoj sako: „Tikiu, kad susitikusios lygiai širdingai sveikinsimės..."

Tautinės orientacijos požiūriu labai įdomus 1926 metų balandžio 11 dienos laiškas Tumui: „Laikau jus 1) geru tautiečiu ir 2) geros valios žmogumi, taigi pasiryžau..." ir t.t. Ne geros valios žmogumi ir geru tautiečiu, o geru tautiečiu ir tik paskui geros valios žmogumi. Tai uždaros visuomenės žmogaus sąmonės ženklas, pasakytų mūsų šiandienos liberalai, atsilikimo, konservatyvumo ženklas. Tai žmogaus idealisto pirmoji pakopa, pasakykime mes, nes tik apsisprendimas gyventi toje ar kitoje tautoje yra kultūros idealų, taigi – ir žmogaus aukštesnių siekių, pamatas, visų jo visuomeniškai reikšmingų ir naudingu darbų variklis. Bitė ne tik iki išsekimo vardan tautos triūsė, „/.../ vis knisaus, vis ieškojau gilesnio turinio", – rašo Tumui 1925 metais. Tuo pat metu jos idealai buvo labai konkretizuoti: „Pavargo mano akys, žiūrėdamos į žmones, pavargo ir širdis. Ilgiuos Višinskių, Jablonskių ir kitų tokios pat rūšies", – rašo 1925 metų pavasarį. Vargu bau šiandieniniai išsivaikščiojimo iš Lietuvos ideologai supras, koks sugrįžimo į Lietuvą virsmas vyko XX amžiaus pradžioje, kurį apibūdindama Bitė Tumui sakė, kad

apsisprendimo lietuvybei problemą jai išsprendė gyvenimas su lietuviškai kalbančiais sodiečiais, liaudimi: išeiti iš lenkiško dvarelio namų į žmones – reiškė natūraliai įžengti į Lietuvą, mylėti tuos žmones – reiškė mylėti Lietuvą. O kultūriškai atviresnį žmogų už Bitę sunkiai ir rastum to meto Lietuvoj: suprantanti lenkiškai, prancūziškai, vokiškai, rusiškai, ji gyvena lietuviškai, visų pirma visą gyvenimą ištikimai kalbėdama ta kalba, ją nuolat studijuodama, jos mokydama, ja kurdama ir ją kurdama. Todėl ir josios demokratijos supratimas buvo ne sprukimas į krūmus tolerancijos vardan, o kova už principus – aiški, bekompromisė ir garbinga.

Apie 1926–1927 metus Bitės laiškai keičiasi, rodydami gilumines jos dvasios slinktis.

Pirmąkart nevilties šūkis išsprūsta 1924 metais laiške Juškytei: „Jadvyga, ar mes to tikėjomės?!" 1927 metų sausį Felicijai Bortkevičienei prasiveržia: „Rašykite nerašę, o faktas faktu liks; šalis paversta ubagais. /.../ Pačių žmonių paklausykite: visi nori žemės, o gavę – dauguma keikia. /.../ Arkliai sulig kate, karvės sulig vovere... /.../". Kitoj to paties laiško vietoj: „/.../ tas tiek pavogė, tas tiek... O vagys laisvi... /.../ Į žmones vis tas veikė demoralizuojamai. Vieni sako: „Pavogsi kelis litus – pasodins kalėjiman, pavogsi tūkstančius – būsi ponu ir ramiai ponausi". Kiti žiūrėjo į tuos kaltinimus kaip partinį šmeižtą..." Juzefai Višinskienei 1926 metų balandį rašo: „Turiu tvirtą įsitikinimą, kad visi seimiečiai ir apskritai kauniečiai nelaiko rankos ant tautos pulso". Felicijai Bortkevičienei: „Sodžiuje dabartiniais laikais didžiausias nepasitenkinimas, bet kokį žodį tars tas mūsų sfinksas, sunku pasakyti. /.../ Aš tik jaučiu, jog smunkame. Visa okupacijos laiką išbuvau. Mačiau daug vargstančių ir vargo, bet buvo noro spirtis, priešintis... o dabar visi lyg žemę pardavę, be vilties, kad galėtų sulaukti geresnį rytojų.. /.../ Jaunuomenės idėjinės tik lašas karjeristų jūroje. /.../ Išėmimų yra, aišku... Viltis nors jūs nepameskite!"

Nepameta ir pati. 1927 metais laiške Juozui Lindei cituoja Petro Leono laišką apie jo statomą namą: „Visi skundžiamės, kad maža litų ir kad sunku gyventi, tačiau statomės ir tvarkomės nesulyginamai greičiau ir daugiau, nei prieš karą". O pati apibendrina: „Iš tikrųjų problema, apie kurią dažnai galvoju, ir ji mane ramina. Tvarkomės, nes jaučiamės namie, pas save, o ne kažin kieno įnamiais". Tai – apie nepriklausomybę. Nepriklausomybę ji akcentuoja ne viename laiške, ji tokia svarbi, kad Bitė linkusi taikytis ir su 1926 metų perversmu: „Tik kad apvaizda gelbėtų nuo panašių eksperimentų politikoje, kokius teko pergyventi. Mano nuomone, ar kam tinka eksperimentas, ar ne – turime skaitytis su įvykusiu faktu, kitaip ruošime sau kilpą. Užsieniui mūsų laisvė nebrangi. Godžiomis akimis žiūrima ne nuo šios dienos į mūsų šalį ir tykojama progos mus praryti. Suglaustomis eilėmis turime laikytis ir tvarkos sergėtinumo ir teisėtumo. Bet ar daug kas tą supranta? Ir ar visiems mūsų rėksniams tėvynė brangi?.." 1929 metų balandžio 9 dienos laiškas Bortkevičienei – ištisas teisingos politikos traktatas, pradedamas nuo Jogailos išėjimo užkuriu į Krokuvą kritikos, akcentuojantis niokojantį žemės reformos poveikį („.../ tai naujos sunkios tragedijos pradžia, kurios vaisiai jau aklųjų matomi: tai mūsų šių dienų emigracijos statistika. O kiek tuo laiku turto sunaikinta visokiais būdais?! Jokia statistika aikštėn nesugebės iškelti tų materialinių nuostolių, kokius mūsų valstybė pakėlė".). Labiausiai Bitę skaudina „moralė, kuri, lyg limpamoji, užkrečiamoji liga, ėmė mūsų tarpe siausti".

Vis labiau senstanti, besiligojanti, nepriteklių spaudžiama, užgauliojama, vienatvėn, kaip ir jaunystėj, tik su nuovargio gramzda, nyranti moteris vis dažniau nesusilaiko: „Gyvenu, kaip visuomet, gera viltimi, rankų nenulcisdama. Nors kasdien šalčiau darosi šiame pasauly. Trūksta idėjos draugų" (1931 metų kovo 30 d. laiškas J. Juškytei). Ta savijauta varijuojama dešimtis kartų.

Ir vis dėlto Bitė lieka savimi: „Laike, kur žmonės virtę puslaukiniais ir ryžtasi vienas kitą suėsti, sunaikinti /...", „/.../ būtinai turi išaušti žmoniškesnių laikų aušra, kur žmogus /.../ stengsis kiekviename išvysti daug kentėjusį brolį... ir išties jam brolišką ranką." (1934 metų vasario 28 d. laiškas F. Bortkevičienei). Atsidūrusi tarp trisdešimtmečių, Bitė jaučiasi „ypatingai, lyg pakliuvusi svetimųjų tarpe" – taip jie „nesuvokia nei tų kovų, /.../ nei tų siekimų, kurie dar šiandien neduoda mums ramiai akių užmerkti..." (1934 m liepos 20 d. laiškas J. Lindei). Tačiau Lietuva kuria, gyvena, ir Bitė savo geriausiai draugei J. Juškytei 1934 metų gruodžio 27 dieną rašo: „/.../ šviesesnė ateitis išaušo, kada mūsų žilos galvos nulinko... Kad ir šitaip jau darbuotis neįstengiame, kaip kadaise, bet džiaugtis mūsų tautos laimėjimu dar sugebame ir branginti viena kitos neužmiršome".

Septyniasdešimt penkerių sulaukusi Bitė kolegoms mokytojams prasitaria, kad jos ir „šiaipjau ne per daug vikrus kūnas tiek suvaržytas", jog jokia kelionė neįmanoma, tačiau „minčių lakumas išliko". Ir skaidrumas, pridursim: „Europa, kuri per amžius buvo lyg žemės rutulio šviesėja, – kuo pavirto šiandien?.." – rašo 1938 metų gruodžio 28 dieną A. Viskantui, tęsdama apie pasiryžimą „sukurti tėvynę": „Nors maža tautelė, vis dėlto pakilome. Kiek dabar mokyklų?! Analfabetų veik neliko. Tikėkime visi, kad audra neįstengs mus nušluoti ir dabar..." O pati kliedi Vilniumi: „Jei užtektų man sveikatos ir pagyvensiu iki vasaros, būtinai keliausiu į Vilnių" (1939 m. lapkričio 17 d. laiškas F. Bortkevičienei), gyvena viltimi „seną sostinę išvysti". Paskutiniame savo laiške 1940 metų birželio 26 dieną rašo F. Bortkevičienei: „Gyvenimas man nelengvas, bet kas daryti, senatvę sulaukus?.. Jau einu jau 80-tus metus. Tik dėkoju Dievui ir geriems žmonėms, kad dar galiu gimtąja kalba pasidžiaugti ir tvirtai tikėti, kad, iš kentėdama, ir vargdama, mūsų tauta nežlugs..."

Dabar, kai jau žinai istoriją, kuri Bitei buvo dar tik nujaučiama ateitis, negali nematyti, kaip josios ir „to sfinkso", ir „gobšaus užsienio", ir „karjeristų kartos" jutimuose tiksliai įžvelgiamos svarbiausios mūsų istorijos traukos kryptys, kurios ne taip jau ir svarbios vagiantiesiems ir lobstantiesiems, žudantiems ir kariaujantiems, bet esminės – norintiems gyventi Lietuvoje kaip savo žemėje. Dviejų kartų netapatumo motyvas, Bitės gyvenimu iškentėtas motyvas, yra tarp eilučių besiplaikstantis dar vienas laiškas ateičiai, kuri mums – jau dabartis ir kurioje jau mes privalom liudyti Bitės tragiškojo optimizmo teisumą: buvo vis dėlto idealistų, jos kartos idėjų tęsėjų, netgi laisva valia pasirenkama mirtim laisvę gynusių kare po karo. Kokiu šypsniu sfinksas nusišypsos vėl? Ar vėl per kokį miškų karą ar dar žiauresnį miestų karą eis mūsų laikų idealistai, Višinskio, Bitės, Kudirkos, Basanavičiaus ugdyti, Žemaičio, Ramanausko, Krivicko, Lelešiaus grūdinti? Ar gal pamažėle mutuos kartu su konjunktūrine visuomene ir lauks progos suorganizuoti kokį nors naują Atgimimo sąjūdį?

Bet kuriuo atveju Bitės laiškai yra laiškai mums, jeigu mes norime gyventi atsakingai ir garbingai. O tai reiškia – gyventi apskritai.

Antanas Šimkūnas

Kaimo įvairovę galime išgelbėti tik mes patys

Koks likimas laukia dainose apdainuotų senovinių mūsų, kaimo sodybų? Su rymančia šulinio svirtimi prie gryčios, su kryžiumi prie darželio, su svirneliu prie sodo, su pirtele už sodo...

Kiek tokių mūsų kaimo simbolių sugriovė praėjęs audringas amžius. Negailestingai vienkiemius nuo žemės paviršiaus šlavė kolektyvizacija, melioracija, deportacija. O kaip su jais, dar likusiais, pasielgs globalizacija? Kai kas sako, kad Europos Sąjungoje maži ūkiai su vienkiemiais nyks dar sparčiau, kad mes dar greičiau prarasime etnokultūrą, mūsų kaimo tradicijas ir papročius. Bet argi mūsų kaimo paveldo išsaugojimas nepriklauso nuo mūsų pačių? Argi besivienijančiai Europai nerūpi kaimo įvairovė, praeitis, tradicijos, papročiai? Rūpi. Tai remiama ir skatinama išsaugoti. Be pirmiausia tai turi rūpėti mums patiems. Jei taip bus, mūsų kaime išliks praeitį, papročius, tradicijas primenančių židinių, kurie vilios turistus ir pakeleivius, kaip dabar vilioja Rumšiškės. Tuo turėjau progą praeitą vasarą įsitikinti Vaškų seniūnijoje.

„Širdžių puotos" Kalneliškiuose pas Simonaičius

Į šį gražų vienkiemį per Simonaičių pusbrolio, žinomo tiltų statytojo Vytauto Jankausko, malonę su žurnalistu Danieliumi Mickevičiumi užklydome netikėtai, kai čia buvo suvažiavusi visa Simonaičių giminė. Buvo įspūdingai švenčiamos Agotos Simonaitytės ir Jono Belozarevičiaus auksinės vestuvės. Visada čia būna taip, kai pažymimas kieno nors jubiliejus, kai rengiamos krikštynos, vardynos ar kitokia giminės šventė. Atgyja, atkunta tąsyk senoji Agotos ir Juozapo Simonaičių kurta sodyba, išleidusi į gyvenimą 8 vaikus, nors nuolatinių gyventojų ji jau nebeturi. Juos išblaškė po visą kraštą audringas praėjęs amžius. Tačiau vaikai neskubėjo užkalti langų ar parduoti sodybą, prarasdami savo tėviškę. Tėvų meilė jai, nuoširdus šeimos tradicijų ir papročių puoselėjimas jiems taip įaugo į kraują, kad jie kur buvę kur nebuvę vis susibėga į savo namus įvairių švenčių švęsti, pailsėti nuo visokių modernizacijų ir globalizacijų. Kalneliškių sodyba tuomet keletą dienų dunda nuo dainų, muzikos, vaikų krykštavimo ir juoko.

Smagu padainuoti prie tėviškės žiburėlio „Oi žiba žiburėlis" tradicinę dainą

Šventė prasideda iškilmingu vėliavos pakėlimu *Nuotraukos iš P. Simonaičio archyvo*

Jau daugiau kaip 20 metų šitaip. 6 seserys ir 2 broliai yra pasiskirstę, kas už ką yra atsakingas rengiant giminės susitikimą. Joniškėlyje gyvenantis Julius tvarko ūkio reikalus, augina miežius, daro alų, rengia apynių raškymo, sodo tvarkymo talkas. Nepailstantis švenčių organizatorius Petras kiekvienai šventei rašo scenarijų, išdalija jį dalyviams, kad visi žinotų, ką veikti susirinkus, kad susiėjimas taptų „širdžių, o no skrandžio puota", kaip sakė monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas. Prisimenami tėviškės papročiai, jaunystės dainos, šokiai. Visi Simonaičiai yra balsingi, muzikalūs, nes ir jų tėvelis Juozapas buvo plačiai žinomas kaimo muzikantas. Visi šventės dalyviai, ypač jaunimas, mėgsta pasipuošti tautiniais drabužiais, austais Agotos, siūtais Angelės. Vaikai yra visų švenčių aktyvūs dalyviai: rengia sportines varžybas, parodas, stato palapines, kūrenasi senovinę dūminę pirtį, senelio kalvėje susipažįsta su senais įrankiais ir rakandais. Bepigu tėvams priminti savo vaikams, kaip anksčiau čia gyventa ir dirbta, nes viskas sodyboje išliko taip, kaip savo rankomis sukūrė darbštuolis senelis Juozapas Simonaitis, teturėjęs tik 4 ha žemės, bet buvo plačiai žinomas kaip puikus kalvis, susikūręs vilnų karšimo mašiną, susiremontavęs seną dvaro kuliamąją, nusipirkęs garo katilą, vėliau traktorių ir važiuodavęs pas ūkininkus javų kulti.

Vaikai su meile prisimena tai, ką tėvai sukūrė, kaip čia prabėgo jų vaikystė ir jaunystė. Apie tai pasakojama jų parengtoje ir išleistoje knygelėje *Simonaičių genealogija*. Vaikų vaikams čia viskas įdomu: seni padargai ir eksponatai, kurių kiekvieno įdomi istorija. Štai susiranda jie senelio Juozapo prieš 70 metų sumeistruotą medinį vaikišką vežimėlį. Tempia į atšlaimą, sodina į jį linksmuolį Petrą Simonaitį ir veža kvatodami. Dabar ir patys jauniausi vaikaičiai sužinos gražią šio vežimėlio atsiradimo istoriją.

Agotai ir Juozapui Simonaičiams viena po kitos gimė 6 mergaitės. Kalvėje ar prie kuliamosios suėję vyrai pasišaipydavo iš Juozapo, vadindavo jį „padegėliu". Ir štai septintasis kartas nemelavo. Atėjo balsingasis Petriukas. Iš džiaugsmo tėvas padarė jam gražius medinius ratukus, kuriais jis visą vaikystę džiaugėsi. Džiaugiasi ir dabar, kad tie ratukai išliko, kad jį vaikaičiai taip linksmai pavežioja.

Sodyboj kone viskas išsaugota. Taip norėjo tėvai, taip elgiasi ir jų palikuonys. Kai 1941 metais iš Lietuvos bėgdami bolševikai subombardavo pusę namo, klėtį, kitus pastatus, viskas buvo atstatyta kaip buvę. Tvarkingai prižiūrimas sodas. Čia dūzgia Juliaus prižiūrimos bitelės. Užtenka vietos čia svečių automobiliams, kurių išsirikiuoja iki 30, dešimtims palapinių. Daržinėje kvepia šienas. Rūsyje po klėtimi išrikiuotos kelių rūšių alaus statinės. Antrame trobos aukšte visada laukia atvykstančiųjų dešimtys tvarkingai paklotų patalų. Visur ideali tvarka. Ir vaikai nuo mažumės prie jos pratinami. Jiems net darbotvarkė iškabinta ant sienos: kada gulti, kada keltis, ką atvažiavus daryti.

Vladas Vitkauskas: „Aš nebūčiau sukęs lizdo Pasvalyje, jeigu dramatiški laikai nebūtų sugriovę mano tėviškės Pulciniškyje" *Autoriaus nuotrauka*

Sodyba primena muziejų. Senuosius eksponatus nuolat papildo nauji. Giminėj daug gabių menininkų, keramikų, audėjų. Jie čia rengia savo parodas, puošia sodybą savo darbais. Ir savo dramos teatrą Kalneliškių vienkiemis turi. Ne kartą buvo vaidinamas klojimo spektaklis „Amerika pirtyje". Kiekvienos šventės metu rengiamos linksmos improvizacijos, dainininkų, skaitovų varžytuvės, skaitoma sava kūryba. Nepriklausomybės metais giminės susiėjimai pasipildė naujais patriotiniais akcentais: pradedant šventę prie namo iškilmingai iškeliamos Lietuvos valstybinė ir karaliaus Mindaugo vėliavos. Kieme uždegamas tėviškės žiburėlis. Bet štai šventė baigiasi. Liūdna, nors ir laikinai, skirtis su tėvų namais. Užtai kiek bus prisiminimų, kalbų, kiek naujų nuotraukų atsiras šeimos albume. Greit bus naujų švenčių. Viskas aptarta, apšnekėta, kada vėl bus susibėgimas. Išsiskirstydami visi pasiima gėlių ir užsuka į Kriaušiškių kapinaites, pas tėvelius ir senelius.

Liūdna, kai vertingos sodybos patenka į vertelgų rankas

Grįždami iš Kalneliškių Pasvaly užsukome pas Vaškų seniūną Vladą Vitkauską. Magėjo pratęsti pokalbį apie tai, ką pamatėme ir patyrėme Simonaičių tėviškėje. Seniūnas papasakojo, kad Vaškų seniūnijoje yra apie tūkstantis sodybų. Tačiau niekur nėra tokių gražių tradicijų kaip Simonaičių. Tai puiki sodyba. Tai šventa vieta Simonaičiams ir visai plačiai jų giminei.

– Ar seniūnijoje nėra daugiau panašių gražių pavyzdžių? – klausiu seniūną.

– Yra. Antai žurnalistas Kazimieras Pūras, nors ir gyvena Vilniuje, labai gražiai prižiūri savo tėviškę, čia praleidžia vasaras, tvarko aplinką, didelį sodą, dirba dalį žemės, auginasi daržoves, talkose dalyvauja vaikai, anūkai. Svarbiausia – Kazimieras Pūras savo sodyboje įkūrė tikrą muziejų, surinkęs iš nykstančių kaimų ir sodybų daug vertingų eksponatų – įrankių, žemės ūkio padargų. Čia apsilankę turi ką pamatyti. Gaila tik, kad kone kasmet vagys išdrasko išverčia viską, ką vertingo radę išsineša. Sunku apsaugoti sodybą, kai šalia negyvena kaimynai.

Seniūnijoje vis daugiau žmonių parduoda sodybas ir žemę. Dabar įsigali stambieji žemvaldžiai. Grūžių parapijoje įsikūrė lietuvių–anglų įmonė „Pasvagra", kuri nuomoja arba supirkinėja žemę ir intensyviai ją dirba. Nėra gerai, kad žemė išnuomojama ne 5–10 metų o 25 metams. Taip ji pasmerkiama, nualinama. Grūžiuose yra bendra lietuvių–danų įmonė, nupirkusi pusę šio kaimo komplekso. Pasvalio agrochemija dar įsigijo nemažai žemės. Tačiau stambių ūkininkų, kaip Daujėnuose Petras Karoblis, kuris dirba 1000 hektarų, Vaškų seniūnijoje nėra. Čia neatsirado stiprių gaspadorių, – sako Vladas Vitkauskas. Antra vertus, čia ir anksčiau stambių ūkių nebuvo.

– Su nykstančiom sodybom nyksta ir mūsų kaimo tradicijos, papročiai. Ką apie tai galvoja seniūnija, rajonas, Vilnius? – klausiu.

– Tai labai aktualus klausimas, – sako seniūnas Vladas Vitkauskas. – Kas būtų Lietuvos valstybė be tradicijų, kurios perduodamos iš kartos į kartą? Koks būtų mūsų krašto įvaizdis be namų, kurie atspindi žmogaus dvasią, jo kultūrą? Sakykim, turiu 40 hektarų žemės. Ką tai pasako, ką juose gali pamatyti, rasti įdomaus? Sodyba, namai – viskas. Ne taip lengva puoselėti meilę savo kraštui, jeigu vaikai, anūkai tos meiles negavo tėvų namuose, savo tėviškėje.

– Netoli Simonaičių sodybos, – tęsia seniūnas, – matome kitą pavyzdį, kaip prarandamas, tiesiog naikinamas turtingas mūsų krašto paveldas. Tai buvęs Poželų dvaras, turėjęs gražias, senas tradicijas. Sovietmečiu čia buvo biblioteka, po to bendrovės kontora. Kai jos išsikėlė, čia nieko neliko. Vilniuje gyvenantys Poželos, buvę tremtiniai, atsiėmę nuosavybę, dvarvietę pardavė. Na ir pradėjo tuomet kažkokie vertelgos čia viską griauti, naikinti. Ardomi unikalūs židiniai, matyt, norima tą senovę perkelti kažkur į savo statomus namus. Man širdis verkia, – dūsauja Vladas Vitkauskas, – kai aš matau tą griaunamą dvaro pastatą. O juk buvo galima viską išsaugoti, pritaikyti kaimo turizmui. Čia viskas buvo išlikę. Tebėra arklidės, geri rūsiai, puikus kiemas. Jeigu dvaro šeimininkai būtų pasitarę, būčiau padėjęs jiems rasti protinga išeitį. Kaip radome su Kauno technologijos universiteto profesoriumi Jonu Dulevičiumi, kurio sodybą nupirko seniūnija ir įkurdino ten 3 šeimas. Galėjome taip pasielgti ir su Poželų dvaru.

Sandra Kisieliūtė

Mylinti skaičius ir poeziją

– Esi Petro Vileišio gimnazijos abiturientė. Būsimoji ekonomistė, rašanti eilėraščius? Kaip sugyvena tavyje tokie skirtingi dalykai – skaičiai ir poezija? Nejaugi abu potraukiai yra vienodai stiprūs?

– Poezija ir skaičiai iš tiesų yra vienodai svarbūs, todėl ir manyje jie sugyvena. Nė vieno negaliu atsisakyti. Kad to ir nereiktų daryti, norėčiau būti ekonomiste, rašančia eilėraščius...

– Tavo eilėraščiai labai lyriški, kupini gamtos motyvų. Gal todėl, kad tavo kūrybinė erdvė – kaimas? Ar labai myli savąjį kaimą – Raubonis? Gal čia yra ypatingų vietelių, kurios įkvepia tave kūrybai?

– Dabar gyvenu Raubonyse, tačiau jie man nėra labai artimi, nes gimtasis kaimas – tai Juodžionys. Būtent šio kaimo gamta – Tatula, obelys, eglės – dažnai minimos mano eilėraščiuose. Raubonys yra šalia „Via Baltica" kelio, nuolatinis mašinų dūzgimas nustelbia paukščių balsus. Čia nerandu nė vienos vietos, kuri įkvėptų kūrybai, o Juodžionyse jų ypač daug: obelis sodo pakraštyje, beržas prie Tatulos, tiltas...

– Ar norėtum po studijų sugrįžti į savąjį kraštą – į Pasvalį? O gal ir tu, kaip daugelis jaunų žmonių, savo ateitį regi net ne Lietuvoje?

– Ne, savo ateities su užsieniu nesieju, tačiau į Pasvalį grįžti nenorėčiau. Vilioja didesni miestai.

– Grįžkime prie poezijos. Kokia buvo tavo kūrybinio kelio pradžia?

– 1994–ųjų metų žiemos vakarą sėdėjau savo kambaryje, kankinama klausimo: „Kaip tie poetai parašo eilėraščius?" Rodos, kažkas į ausį pašnibždėjo, kad reiktų ir man pabandyti...Parašiau ketureilį, tačiau po kelių dienų jis atsidūrė šiukšliadėžėje. Į ją pateko ir daugiau mano pirmųjų kūrinėlių. Paskui pamaniau, kad reikia juos užsirašyti ir saugoti.

– Ar įdomus tavo kūrybinis kelias? Papasakok apie įsimintiniausius momentus. O gal galėtum išvardyti visus savo literatūrinės veiklos laimėjimus?

– Kol mokiausi Raubonių pradinėje mokykloje, savo eilėraščių niekam nerodžiau. Tik atėjusi į Petro Vileišio gimnaziją (tuomet – vidurinę mokyklą) išdrįsau prisipažinti, kad rašau. Rajoniniame jaunųjų filologų konkurse dalyvauju ir laimiu prizines vietas nuo devintosios klasės. Antrąsias vietas laimėjau Mariaus Katiliškio viešosios bibliotekos literatūriniame konkurse ir 2002, ir 2003 metais. Mano kūryba neblogai buvo vertinama „Poezijos pavasario" moksleivių skaitymuose, Aukštaitijos jaunųjų poetų dienose Zarasuose, respublikos gimnazijų jaunųjų kūrėjų konkurse Kaune.

Vido Dūkės nuotrauka

Įsimintiniausias buvo rašinių konkursas, skirtas poeto Eugenijaus Matuzevičiaus 85-osioms gimimo metinėms. Visi dalyviai rašė kūrinių interpretacijas – rašinius, o aš sugalvojau rašyti eilėraščius. Paskui ėmiau bijoti, kad būsiu nesuprasta... Net buvau nusprendusi neiti į šventę, kurioje skelbė rezultatus. Vis dėlto nuėjau, radusi paskutinę kruopelytę drąsos...Ir sėdėjau ten, baimės sukaustyta, – vis dėlto nesinorėjo likti paskutinei. Kai paskelbė, jog laimėjau pirmąją vietą, negalėjau patikėti...

– Stebiu tavo kūrybinį kelią jau keletą metų, pastaruosius trejus – šiek tiek ir įsikišdama...

Kaip manai, ar jaunam literatui reikalinga mokytojo globa, ar vis dėlto ji varžo?

– Mano manymu, jaunam literatui mokytojo globa yra labai reikalinga. Patarimai, pastabos manęs nevaržo, priešingai, padeda išvengti klaidų. Be mokytojos pagalbos kažin ar būčiau tiek pasiekusi.

– Papasakok apie tau artimiausius žmones: ar daug tokių žmonių tavo gyvenime? Kaip jie vertina tavo kūrybą?

- Artimiausi žmonės – tai tėveliai ir brolis. Dar yra trys geros draugės. Manau, kad labai artimų žmonių negali būti daug, tik pažįstamų galime daug turėti. Bet mano poezija artimieji nesidomi, paskaitę tepasako: gražu...Kitokio vertinimo iš jų neteko išgirsti.

– Pafantazuok: „Prieš 20 metų baigiau Pasvalio Petro Vileišio gimnaziją, dabar..."

– ...sėduosi prie rašomojo stalo, nors ką tik grįžau iš darbo, ir rašau eilėraštį...Žiūriu pro savo nedidelio namuko, kuris yra nedideliame kaimelyje, bet netoli didelio miesto, langą ir stebiu, kaip paskutiniai saulės spinduliai slepiasi už debesies...Rytoj vėl į skaičių pasaulį...

– Ką gi, tegu tave džiugina toji skaičių ir poezijos bendrystė...

Kalbėjosi Regina Grubinskienė

Vasara

Pusnyse neįklimdama,
Purvynus išbrisdama
Atsiplaikstо,
Atplasnoja,
Atklegena
Žaismingoji,
Žydraakė,
Žaliaskarė
Vasara tavoji.
Šypsosi žemuogės,
Dar nenuskintos,
Supasi svajonės
Ant smilgų,
Vėjo bučinių nestinga...
Žaismingoji,
Žydraakė,
Žaliaskarė.
Ar sugavai
Vasaros mestą
Padūkusių dienų saują?

Diptikas

1. Rytas

Motina verda uogienę.
Pasirėmęs į palangę
Stypso mano žvilgsnis.
Stikle pražiūrėta skylė –
Žāvi dobilų jūra.
Įamžinsiu ją vakare.

2. Vakaras

Valgau uogienę.
Žvilgsnis užtraukia
Užuolaidą,
Guli lėkštėje.
Per pietus
Mašina išsėmė
Dobilų jūrą.
Nespėjau.

Pavasario varpas

Varpo gaudimas
Drebina žemę...
Saulė pasigardžiuodama
Laižo sniegą,
Pirmas pumpuras
Seka pasaką šalčiui,
Tave, prisigėrusį
Žiemos melancholijos,
Pavasaris pakabina
Ant skalbinių virvės –
Kad vėjai išpūstų.
Varpo gaudimas
Drebina žmogų...

Diena – naktis

Saulė riedėjo
Namų stogais,
Ant vinies
Persipjovė pilvą –
Krauju nudažiusi dangų
Pasislėpė miške.

Žvaigždžių jūra
Plaukusi pilnatis
Pasiklydo ąžuolo šakose
Ir ją ryto pirštai sudraskė.

Žmogus nakties laivu
Plaukia į aušrą...

* * *

Ištroškę saulės spinduliai
Išgeria visas balas...
Išsidraikęs vėjas
Atsiremia į medžio kamieną,
Užsisvajoja ir švelniai alsuoja
Į pumpurą...
Drugeliai skraido
Nuo mano blakstienų
Ant tavo...
Boružė ropoja per širdį...

***

Parke,
Ant suoliuko,
Atsisėda naktis.
Į skrendančią
Pelėdą
Paleido strėlę.
Ji pervėrė
Sparną.
Sužeistas
Paukštis
Plasnoja,
Plasnoja
Ir jo akyse
Išsiskleidžia
Ryto gėlė.

Vaikystės kruopos

Prie krosnies susirenka
Vaikystėj rinktos žemuogės
Ir iškvepina dabartį.

Atsiplaikstо mėlynėmis išteplioti
Skalbiniai, sukeldami
Kvaitulingą juoką.

Prisėlina smuikuojantys žiogai
Iš pievų išmindžiotų
Ir suskamba ši akimirka.

Privažiuoja triratukas
Atveždamas nubrozdintus kelius...
Verdu košę iš vaikystės kruopų.

Ąžuolas

Audra.
Man baugu.
Bėgu priglusti
Prie ąžuolo šakų.
Jos man galvą paglosto,
Įvelia gilę į plaukus.
Pasėju šią sėklą savy.
Auginu ąžuolą...
Tvirtomis šakomis
Audras atlaikau.

Genys

Jis stuksena
Į medį
Į medį
Į tave
Ištraukia
Kirminą
Graužiantį
Tavo širdį.

Žodžiai

Saldainių popierėliais
Aprengti žodžiai.
Kaip šokoladas burnoje,
Taip jie ausyse tirpsta.

Ištirpo...

Pabyra
Pipirų kartumas –
Apnuoginti žodžiai.

Kasdienybė

Rytas prasideda arbata.
Kasdienybės garai kyla,
Nulekia užmarštin...
Arbatą ir dieną
Pagardini šaukšteliu cukraus.
Kasdienybės akimirka
Saldi bus.

Justina Vaitkevičiūtė

Kūrėjai ir kūrikai

Žmonės kuria. Vieni meną. Kiti krosnį. Pastarieji vadinami kūrikais. Kuriantys meną skirstomi į dvi grupes. Kūrėjus ir kūrikus. Kūrėjai kuria meną. Tikrą meną. Kūrikai irgi kuria. Meną (?). Tačiau savo prigimtimi yra artimesni tiems, kurie kuria krosnį. Su kūrėjais juos sieja tik pavadinimo šaknis.

Kūrėjai kuria iš įkvėpimo. O įkvėpimą gauna iš aukščiau. Iš Kūrėjo. Nes kūrėjai bendradarbiauja su Kūrėju. Kūrikai kuria tada, kai nėra kas veikti. Dažniausiai nuo pavakarių ligi vakarienės. Nes kūrikų niekas neįkvepia. Jie kvėpuoja smalkėmis. Nuodija save ir savo kūrybą. Tada pikti ir ligoti kreipiasi į Kūrėją. Šaukštu daužo į radiatorių ir laukia apsireiškimo. Apsireiškia kaimynai. Kūrikai nusispjauna. Nueina kurt krosnies. Dar porą kartų šaukštu trenkia per vamzdį. Tyla. Kūrėjas už ryšio zonos ribų. Kūrikai nenusimena. Toliau bando užmegzti kontaktą. Nesiseka. Kūrėjas neatsako. Tolimiausiu draugu taip ir lieka pusbrolis Bauskėje. Kūrikai netampa kūrėjais.

Aš esu Justė. Pažiūrėjus į mane drąsiai galima teigti, kad esu Justė. Iš mano darbų tai matyti. Iš skylės kojinėje... Justė. Kopūstė. Kūrikė. Iš tiesų mano vardas Justina. Tačiau Justina – ne kūrikė. Justina dėvi rožinį megztinį. Lakuoja nagus rožinės spalvos laku. Skaito Hesse. Siekia geresnio gyvenimo. Justina – kūrėja. Justė – kūrikė. Būtent todėl jos ir nekenčia viena kitos. Beje, pamiršau pasakyti: mano horoskopo ženklas – Dvyniai.

Justė eina į mokyklą. Joniškėlyje. Kiekvieną rytą keliasi, valo dantis ir vėluoja į autobusą. Justina pyksta. Tačiau Justei tai atleistina. Ji – kūrikė. Justei patinka jos mokykla. Ten geri mokiniai. Geri mokytojai. Gera Justė. Justina šiek tiek blogesnė, bet irgi gera. Valgykla gera, nes ten:

a) kabo Justinos piešinys;
b) duoda skanius „Čičinsko" kepsnius;
c) galima nusirašyti geografiją;
d) leidžiama grožėtis valgančiais pedagogais.

Justei mokykla patinka. Justinai – nelabai. Sako, kad varžo kūrybą. Trukdo susisiekti su Kūrėju. Justę iš to ima juokas. Justina supyksta. Trenkia antausį Justei. Justė pargriauna Justiną. Gerai aptalžo. Pradaro plastikinį klasės langą. Šviečia Justiną lauk. Nusivalo delnus. Pamerkia akį pasibaisėjusiam Kūrėjui. Gerai, kad Justė buvo stipresnė už Justiną.

Justė – kūrikė. Užsiima kūrimu, ne kūryba. Gali užkurti per mažai, bet niekad neužkurs per daug. Kūrikai žino kūrimo limitą. Ir ne tik jį. Štai, pavyzdžiui, Justė žino, kur Pasvalyje galima sutikti baltą katiną dryžuota uodega. Justė bijo kūrėjų. Vengia su jais sėsti prie vieno stalo, nes kūrėjai valgo oriai, o ji šaukštu nepataiko į burną. Apsipila kava. Kvailai kalba. O kūrėjai atlaidžiai šypsosi. Kūrėjai, kas baisiausia, myli visus žmones. Netgi kūrikus. O šie myli tik save. Justė staltiesę apipila sultimis.

Aš esu Justė. Dabar netgi nebe Justina. Bent jau sau. Man patinka aromatinės žvakės. Atvirukai su drambliais. Mano katinas. Ir dar kažkoks valkata katinas, kuris tikrai būtų labai gražus, jei jį kas globotų. Aš labai nemėgstu virtų morkų. Žmonių, kurie visąlaik jaučiasi stebimi. Knygų apie indėnus. Mano batų dydis – 38. Dėviu tik pilkas kojines. Akys geltonos. Mintys nerišlios. Angelas sargas ligotas. Neturiu laikrodžio. Džiaugiuosi, kad rašydama esė išmokau greit spausdinti. Būsiu sekretorė. Viskas.

Oi, vos nepamiršau... Kūriku būti gera.

Vesternas

Sučirškia žadintuvas. Herojus apsiverčia ant kito šono. Galvą užsikloja antklode. Žadintuvas čirškia toliau. Herojus nusikeikia ir jį išjungia. Toliau miega.

Po penkiolikos minučių į kambarį įeina herojaus motina. Maždaug keturiasdešimties metų moteris. Plaukus besikerpanti pas tą pačią kirpėją kiekvieno mėnesio pirmą šeštadienį. Skaitanti „Moterį". Nagus lakuojanti tamsiai rudai. Kasdien su geriausiom draugėm gerianti kavą ir žiūrinti „Nomedą". Dievinanti amerikiečių melodramas ir Džeką Nikolsoną. Kartais ir savo vyrą. Besiaukojanti dėl šeimos. Perkanti tik šeimyninį tualetinį popierių. Ir tik iš „Maximos".

Ji kritiškai nužvelgia herojaus kambarį. Liepia keltis. Herojus nekruta. Ji paklausia, ar šis blogai jaučiasi. Herojus atsako: „Ne, mam" ir lėtai rangosi iš lovos. Rąžosi. Motina liepia paskubėti. Pusryčiai atšals. Herojus palinguoja galvą. Sako: „Gerai, mam" ir nuslenka į vonią. Motina susiraukia. Paklausia: „Ar tu lovą kada pasiklosi?". Herojus tyli. Motina nueina į virtuvę.

Herojus nusiprausia. Susiranda švarias kojines. Pageidautina, juodas. Arba tamsiai pilkas. Apsirengia. Nueina į virtuvę ir atsisėda prie stalo. Ten jau sėdi tėvas. Žilstelėjęs ponas, besidomintis politika. Nekenčiantis šampano ir kaimyno dukters. Dievinantis bokserius ir anekdotus.

Jis griežtai nužvelgia sūnų. Tada pasisuka į žmoną. Sako, kad paduotų kavą. Žmona paklausia, ar reikia pieno. Tėvas papurto galvą. Pasiima paduotą puodelį. Skaito *Lietuvos rytą*. Motina paduoda herojui pusryčius. Šis šakute gnaibo maistą. Tėvas pažiūri į sūnų. Atsistoja. Motina pasitraukia nuo viryklės. Palydi tėvą ligi durų. Pakšteli į skruostą. Atsistojusi tarpdury pašluoste valosi rankas. Palaukia, kol vyras įlips į automobilį. Grįžta virtuvėn. Paklausia herojaus, ko šis norėsiąs pietų. Jis gūžteli pečiais ir paprašo duoti tris litus. Ne, geriau keturis. Motina išsitraukia piniginę. Paduoda pinigus. Palinki sėkmės. Eina plauti indų. Herojus pasiima kuprinę ir mobilųjį telefoną. Eina į mokyklą.

Namų durys. Septyni laipteliai žemyn. Laiptinės durys. Kiemo takelis. Vejos kampas. Vėl takelis. Herojus skaičiuoja. Vienas žingsnis. Du. Trys. Keturi. Gretimo namo kampas. Dar trys žingsniai. Herojus sustoja. Atsisuka. Namų langų nebesimato. Herojus šypteli.

Laukiniai vakarai. Gelsvai dulkėtas laikas. Nedidelis miestelis. Abejingas vyras balnoja dar abejingesnį žirgą. Ramios moterys eina į bakalėjos krautuvę. Derasi su prekybininkais. Sveikinasi su ramiomis kaimynėmis. Perka vaikams ledinukus. Šie ištraukia iš burnų pirštus. Griebia iš rankų saldainius. Seilėtais pirštais lupa čežančius popierėlius. Brukasi ledinukus į burnas. Išplečia mėlynas akis. Porą kartų sumirksi gelsvomis blakstienomis ir seilėjasi. Seilės tikšta ant žemės. Po kojomis susidaro balutės.

Staiga vaikai suklūsta. Išsitraukia iš burnų ledinukus. Pasuka šviesias galveles durų pusėn. Sučeža sijonai. Motinos griebia vaikus už rankų. Pasitvarko plaukus. Bakalėjininkas prieina prie durų. Žvilgteli pro apmusijusį stiklą. Linkteli galvą. Moterys eina lauk. Paklusnūs mažiai seka iš paskos. Bakalėjininkas atsistoja krautuvės tarpdury.

Tolumoje ryškėja raitelio siluetas. Visi pagarbiai žiūri ton pusėn. Raitelis artėja. Damos intensyviau tvarkosi plaukus. Ryškėja platūs raitelio pečiai. Moterys net sukaitusios purena plaukus. Ima lėkti žiežirbos. Svyla sijonai. Vaikai nepatenkinti zyzia. Damos nekreipia dėmesio. Vaikai timpteli už svylančių sijonų. Damos atsipeikėja. Nurimsta. Raitelis jau čia. Visi užgniaužia kvapą.

Šis kaubojus šauniausias Vakaruose. Jo pečiai plačiausi. Barzda šiurkščiausia. Žvilgsnis paslaptingiausias. Keiksmažodžiai riebiausi. Tabakas stipriausias. Žirgas eikliausias. Visi Vakarai tai žino. Žino ir jis pats.

Kaubojus linkteli damoms. Pristabdo žirgą. Lėtai joja miestelio gatve. Leidžiasi grožėtis jo stotu. Damos atsisuka. Žiūri išplėtusios akis. Pražiojusios burnas. Nutįsta seilės. Tikšta ant žemės. Po kojomis susidaro balutės. Vyrai palinguoja galvom. Nusispjauna. Paima nuobodžiaujančius vaikus už rankų ir vedasi namo. Ten, kur nėra kitų kaubojų, tik jie – šeimų galvos. Moterų seilės ir vyrų seilės lėtai geriasi į Laukinių Vakarų žemę. Žemę, iš kurios išaugs tūkstančiai šaunių kaubojų.

Kaubojus prijoja saliūną. Pririša žirgą prie stulpo. Linkteli abejingiems vyrams. Įeina į vidų. Sustoja prie durų. Įremia rankas į šonus. Lėtai nužvelgia kitus kaubojus. Šie akimirką sustingsta. Nebekvėpuoja. Įsivyrauja mirtina tyla. Staiga vienam kaubojui ima gurgti pilvas. Mūsų kaubojus suraukia antakius. Pažvelgia į tą, kuriam gurgia pilvas. Gurgimas netyla. Kaubojus supyksta. Staigiu judesiu išsitraukia pistoletą. Paleidžia kulką nelaimėliui į kaktą. Papučia į pistoleto vamzdį. Staigiai paslepia ginklą. Linkteli galvą. Sukiša nykščius į kelnių kilpas. Žingsniuoja baro link. Kiti kaubojai atsidūsta. Pagarbiai žvelgia jam pavymui. Kaubojus atsisėda prie baro. Pamerkia akį padavėjai. Ši paklausia: „Kaip visada?" Kaubojus linkteli galvą.

Mūsų herojus švilpteli draugui. Šis iškiša galvą pro langą ir pamoja ranka. Herojus linkteli galvą. Palaukia, kol draugas išeis į kiemą. Lėtai ištraukia ranką iš džinsų kišenės. Tvirtai paspaudžia bičiuliui ranką. Reikšmingai pažiūri į bičiulio batus. „Nauji kedai?". Bičiulis linkteli galvą. „Visai nieko," - ir lėtai įkiša ranką į kišenę.

Kaubojus užsirūko cigarą. Tirštų dūmų apskritimai kyla lubų link. Kaubojus reikšmingai žiūri į saliūne esančius žmones. Lėtai atsisuka į padavėją. Liepia pakviesti šeimininko dukterį.

Herojus išdidžiai eina mokyklos koridoriumi. Smakras šiek tiek pakeltas. Skvarbus žvilgsnis nukreiptas virš žmonių galvų. Kuprinė atsainiai užmesta ant vieno peties. Jam praėjus padvelkia vyriškais kvepalais. Visi atsisuka. Žiūri į lėtai tolstantį siluetą.

Į saliūną lėtai įžengia įstabaus grožio mergina. Prieina prie kaubojaus. Liaunomis rankomis apglėbia plačius pečius. Pakšteli į vėjų nugairintą skruostą. „Pagaliau grįžai... Aš tavęs taip laukiau...". Kaubojus reikšmingai pažvelgia į merginą. Tvirtai apkabina jos liauną liemenį. Pasisodina merginą ant kelių. Savo stipria ranka glosto jos šviesius plaukus. Mergina nusišypso. Apkabina kaubojaus kaklą. Priglaudžia galvą prie jo skruosto.

Lėtai prasiveria klasės durys. Į vidų įžengia herojus. Sustoja. Reikšmingai nužvelgia bendraklasius. Šie pakelia galvas ir žiūri į herojų. Jis linkteli galvą. Vaikinai skubiai šluostosi prakaituotus delnus. Tiesia rankas herojui. Šis lėtai pasisveikina su kiekvienu. Stipriai paspaudžia delną ir eina prie kito. Bendraklasiai, su kuriais jis pasisveikino, susižavėję žvelgia į savo delnus. Herojus prieina prie paskutinio. Šis pakelia galvą. Baikščiai pažvelgia į herojų. Tada į savo delną. Panarina galvą ir ištiesia ranką herojui. Šis paspaudžia delną ir tuoj pat pasišlykštėjęs atitraukia ranką. Nepatenkintas šluostosi šlapią delną. Bendraklasiai ima juoktis. Herojus atsisuka į juos ir linkteli galvą. Šie nutyla. Herojus atsigręžia į nelaimėlį ir numeta jam ant suolo popierinių nosinių pakelį.

Po trijų pamokų herojus patraukia į mokyklos bufetą. Abejingai prastumdo mažius su bandelėmis. Atsiremia į vitriną ir pamerkia akį bufetininkei. Ši nusišypso. Paklausia: „Kaip visada?". Herojus linkteli galvą. Bufetininkė pašildo čebureką. Herojus paduoda litą. Pasiima čebureką. Atsisėda ir užsikelia kojas ant stalo. Lėtai kramto. Pavalgęs lėtai nusivalo taukuotus pirštus į užuolaidą. Atsistoja ir reikšmingai nužvelgia aplinkinius. Šypteli. Išdidžiai eina prie vienos merginų grupelės. Šios, pamačiusios herojų, ima krizenti ir taisytis plaukus. Jis atsisėda prie jų. Vieną pasisodina ant kelių. Kitą apkabina per liemenį. Likusios merginos nuliūsta. Skruostais rieda ašaros. Nubėga tušas. Pajuodęs vanduo tikšta ant bufeto grindų. Valytoja nepatenkinta brūkšteli skuduru.

Vakare herojus patogiai išsidrebia fotelyje. Pasiima distancinio valdymo pultelį. Perjunginėja TV kanalus. Nepatenkintas keikiasi. Ima intensyviau maigyti mygtukus. Įsijungia vesterną. Linkteli galvą. Pagarsina televizorių. Po penkiolikos minučių herojus užsnūsta. Galva nusvyra į vakarus. Distancinio valdymo pultelis iškrenta iš rankų.

Virš Laukinių Vakarų tvyro tiršta tamsa. Prerijose staugia kojotai. Ryški mėnesiena apšviečia kaubojaus lovą. Staiga iš tamsos išnyra šešėlis. Prisėlina prie lovos. Lėtai iškelia peilį virš kaubojaus. Staigiu judesiu leidžia žemyn. Peilio ašmenys sutviska kaubojaus krūtinėje. Prerijose tebestaugia kojotai.

„Bėkim lėkim..."

Šokoladuotais pirštais perbraukiu per seno katino nugarą. Jis patenkintas murkia. Atlaužiu gabalėlį šokolado. Suspaudžiu delne. Šokoladas lėtai tirpsta. Aš pirštu kabinu jį ir tepu katinui ant nosies. Katinas patenkintas murkia. Iškiša liežuvį ir lėtai apsilaižo šokoladuotus ūsus. Staiga pašoka. Ima spigiai miaukti. Griūva ant šono. Uodega daužo grindis. Miaukia. Pašoka. Ima kosėti. Išspjauna pilką gniutulą ir neria už sofos. Bandau jį pagauti, bet katinas atsisuka ir parodo kumštį. Nusiraminu. Atsisėdu ant sofos. Žiūriu į pilką gniutulą ant kilimo.

Kažkas skambina į duris. Neatidarau. Laukiu, gal nueis. Toliau skambina. Atidarau. Į mane žiūri kaimyno pusseserė. Nespėju nė pasisveikinti, o ji jau sėdi ant mano sofos. Išsitraukia mobilųjį telefoną ir puola pasakoti apie naują susirašinėjimo draugą. Apie tai, kaip švęs Naujuosius metus. Apie buvusį vaikiną. Naują vaikiną. *Panelės* konkursą. Apie tai, kad vakar matė Mikutavičių, perkantį dešrą. Kad mama nusipirko nuostabų lūpdažį. O draugė – klaikų sijoną.

Aš apsimetu, jog įdėmiai klausau. Linguoju galvą. Laukiu, kol iš už sofos išlįs katinas. Pusseserė įnirtingai kažką pasakoja. Mojuoja rankom. Krato galvą. Aš nekreipiu į ją dėmesio. Užsimerkiu. Ji kalba dar įnirtingiau. *Aš staigiai pašoku. Imu spigiai rėkti. Griūvu ant šono. Kumščiu daužau grindis. Rėkiu. Pašoku. Imu kosėti. Išspjaunu pilką gniutulą. Neriu už sofos. Pusseserė bando mane pagauti. Aš susigūžiu kamputyje. Ji tiesia rankas į mane. Imu šnypšti. Rankos artėja. Įkandu jai į alkūnę. Pusseserė atitraukia rankas. Spiegia iš skausmo. Griūva ant kilimo. Vartosi nuo vieno šono ant kito. Pavargusi nutyla ir užmiega. Apsidairau. Katino pėdelės veda prie skylės sienoje. Virš jos kabo užrašas : „Ekspresas į AN šalį". Nuspaudžiu mygtuką šalia iškabos. Pasigirsta traukinio ūkimas.*

AN šalies stotyje manęs niekas nepasitinka. Nepasitinka, nes čia nėra bendravimo. Vien bendraujantieji. Padedu lagaminą ir atsisėdu šalia. Dar dešimt keleivių padaro tą patį. Užverčiu galvą ir žiūriu į skylėtas stoties lubas. Švininės debesų vatos gabalai byra ant mano pečių. Pilkas dangus pamažu leidžiasi į stotį. Nepatenkinti keleiviai pasiima lagaminus ir eina lauk. Aš darau tą patį.

Einu klevų alėja. Ant suolelių sėdi porelės voratinklių spalvos veidais. Pavandenijusios jų akys žvelgia traukinių stoties pusėn. Einu toliau. Pasigirsta duslus garsas. Sustoju. Atsisuku. Dangus užgriuvo stotį. Nebeliko kelio atgal. Lagaminas išslysta iš rankų. Imu inkšti. Undiniškos akys nukrypsta į mane. Išsigąstu, kad mane ištiks stoties likimas. Leidžiuosi bėgti. Tiršto oro gijos vejasi apie kojas. Sulėtinu. Apsiblausę žvilgsniai nukreipti į šoną.

Ant vieno iš suolelių uždėta lentelė „Rezervuota" su mano vardu. Šalia sėdi vaikinas voratinklišku veidu. Pamatęs mane nuima lentelę ir įsideda į kišenę. Atsisėdu ant suolelio. Vaikinas paima mano delną ir glosto. Aš bandau ištraukti ranką, tačiau vaikinas stipriai sugriebia už riešo. Nurimstu. Vaikinas ištiesia ranką ir rodo varpinės link. Apsidairau. Visos kitos porelės žiūri ten pat. Varpinės stogas skylėtas. Švininė dangaus vata pro skyles byra vidun. Klausiu vaikino, kas čia dedasi. Žodžiai virsta pilka vata ir byra man po kojom. Čia nėra bendravimo. Netgi žodžių. Pasigirsta duslus garsas. Dangus užgriūva varpinę. Porelės nukreipia savo žvilgsnius į kitą objektą. Vaikinas man kažką sako ir iš jo burnos byra dangaus gabalėliai. Gūžteliu pečiais. Vaikinas iš kišenės išsitraukia kažkokį popierėlį. Paduoda. Toliau glosto mano ranką.

Apžiūriu lapelį. AN šalies asmens tapatybės kortelė. Parašytas mano vardas. Pavardė. Asmens kodas. Kortelės numeris. Įdėta nuotrauka. Mano parašas. Kitoje pusėje nurodyta išdavimo data. Tuo metu, kai bandau ją įžiūrėti, vaikinas apspjauna kortelę švinine vata. Nagu ją nukrapštau. Parašyta mano gimimo data. Spjaunu vaikinui į veidą vatos gniutulą. Bandau rėkti. Mano gerklė pilna dangaus. Vaikinas prideda pirštą prie lūpų. Užsičiaupiu. Pasigirsta duslus garsas. Dangus vėl kažką užgriuvo. Porelės nukreipia žvilgsnius į mane. Suprantu, kad atėjo mano eilė. Švininio dangaus gabalėliai toliau byra.

Kai viskas baigsis, kai dangus užgrius mane, mano kūnas pasidengs voratinkliniu dangalu. Akys bus nebe mano, o undinės. Pilkai melsvos. Pilkumas bus toks ryškus ir grynas, kad jos bus daugiau pilkos nei melsvos. Aš amžiams pasiliksiu čia. Šalyje, kur nėra bendravimo. Traukinių stoties. Praeities. Ateities. Vien tik klevų alėja. Suoleliai grakščiomis kojelėmis, prie kurių (ak! kaip) gražiai atrodytų vazonėliai su pelargonijomis. Porelės, besispjaudančios pilka vata. Dangus virš jų, kuriame nėra nieko. Kuris naikina viską, kas nepriklauso AN šaliai. O AN – ne karinė sąjunga. Ne prekinis ženklas. AN yra dievas. Amžinas Nuovargis. Dievas, kuris yra šalia kiekvienos alėjos porelės. Sugeria žodžius ir audžia iš jų švininę vatą. Dangų. Vaikiną, sėdintį šalia. Mane. Aš meldžiuosi tam dievui. Jis glosto mano ranką. Beria vatą ant mano pečių.

Oras apie mane nebejuda. Voratinklio spalvos ranką glosto vaikinas. Mano akys pilkos. Aš tik maniau, kad jos kitokios spalvos. Nėra kito laiko, tik AN laikas. Nėra kitos erdvės, tik klevų alėja. Nėra kitos veiklos, tik nykimas. Nėra kito dievo, tik Amžinas Nuovargis. Nėra kitų namų. Mano namai čia. Šalyje, besiilginčioje kitokių būdvardžių (ir) Dievo.

Atsimerkiu. Kaimyno pusseserė aunasi batus ir dėkoja man už puikų pokalbį. Šypsausi ir linguoju galvą. Pusseserė sako, kad vėliau vėl užsuks. Linguoju galvą. Ji atsisveikina ir išeina. Iš darbo grįžta mama. Nueina į svetainę. Įsijungia televizorių. Nepatenkinta parodo į pilką gniutulą ant kilimo. „Čia kas – vata ar voratinkliai?". Gūžteliu pečiais ir žvilgteliu už sofos. Ten guli pasakų knygelė. Paimu ją. Atsiverčiu ten, kur įdėtas senas traukinio bilietas. Skaitau.

„Bėga katinėlis, skuta, kiek drūtas, dumia per laukus ir krūmus, akis išvertęs, ausis pastatęs, lekia be kvapo ir atgal atsigręžti bijosi, - jo uodegą griūvantis dangus vijosi! – kur čia sustosi atsigręžti, o priešais iš krūmų iššoko kiškis.

– Katinėli rainakėli, kur tu bėgi? – paklausė nusigandęs kiškis.

– Kiški pyški, bėkim lėkim – dangus griūva! – nesustodamas katinas toliau dumia."

Paklausiu mamos, kokios spalvos mano akys. Ji, neatsigręždama nuo serialo, sako, kad rudos. Paprašau atidžiai pažiūrėti. Mama nustemba. Sako, kad pilkos.

Regina Grubinskienė

Karalius svajoja apie vilnonį šaliką

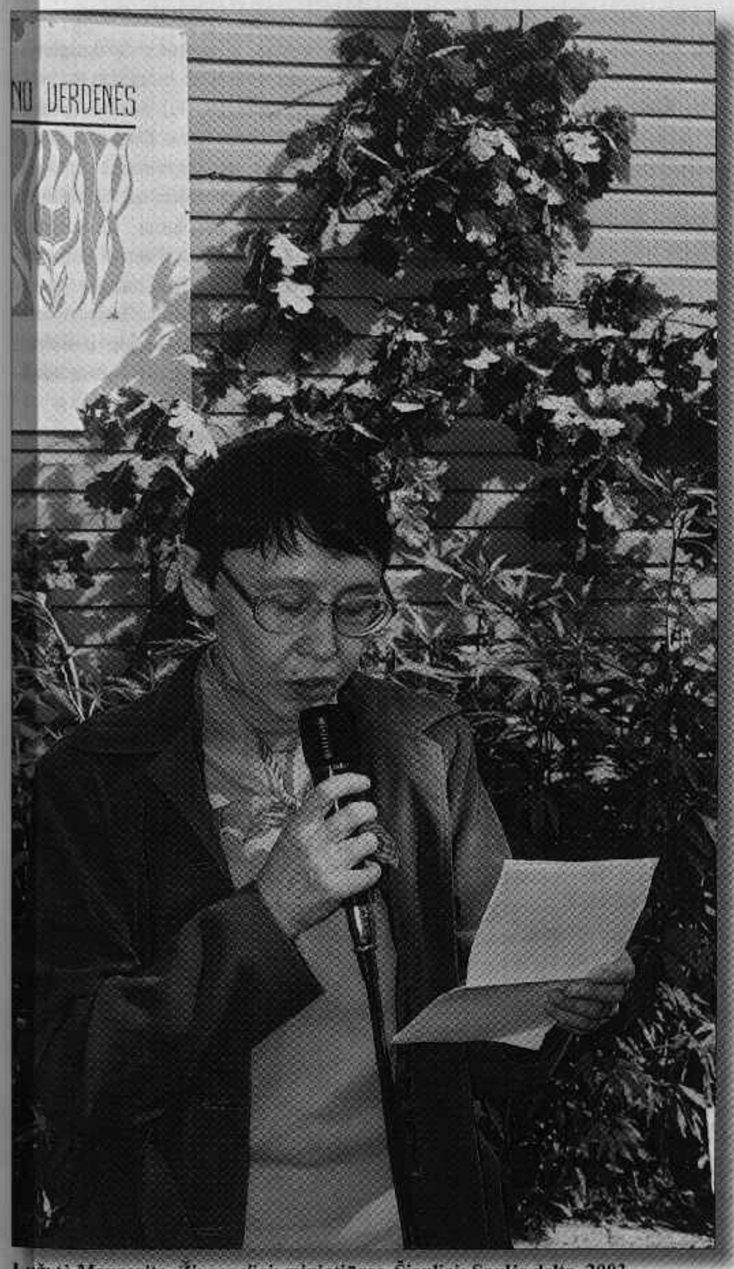

Lužytė Margarita. *Žingsneliai*: miniatiūros. Šiauliai: Saulės delta, 2003
Vido Dulkės nuotrauka

Antroji pasvalietės rašytojos knyga pasirodė praėjusių metų rudenį (pirmoji – fantastinių novelių rinkinys *Karaliavimai* – išleista 1999 metais). Tikriausiai savo skaitytoją jinai jau turi, nors ir nebuvo viešai pristatyta, jokiame spaudos leidinyje dar nerecenzuota. Galbūt tų skaitytojų ir nėra gausybė, nes autorės stilius reikalauja išlavintos vaizduotės, gebėjimo reflektuoti, atkoduoti daiktų ar reiškinių vaizduose paslėptą išmintį. Tai metaforiška kalba, artinanti proza užrašytus tekstus prie poezijos. Be to, tekstai labai lyriški, nuspalvinti švelnumu ir pasakiška žaisme. Tai fantastikos ir filosofijos jungtis.

Vladas Braziūnas, rašydamas apie pirmąją Margaritos Lužytės knygą, samprotavo, jog kūrinių žanrą galima įvardyti įvairiai – tinka ne tik autorės pasirinktas fantastinės novelės terminas, bet galima juos vadinti ir miniatiūromis, ir eilėraščiais proza, ir fantastinėmis esė (esiukėmis – pasakytų pati Margarita). Antrojon knygon sudėti kūriniai pristatomi kaip miniatiūros – jie išties trumpesni nei *Karaliavimų* tekstai, tačiau miniatiūra apibrėžiama ne tik maža apimtimi – tai maksimaliai glaustas literatūros kūrinys, išlaikantis novelės (pjesės) žanrinius struktūrinius principus. Iš tiesų skaitydamas trumpučiukus Margaritos tekstelius esi priverstas mintyse juos tęsti, pats užsiauginti siužetą, net susikurti veikėjus, juos įsivardyti – autorė visa tai tik „užkabina" menkomis užuominomis. Daiktiškasis pasaulis, visa aplinka su įvairiausiais reiškiniais įgyja prasmes tik sujungus su refleksija – regint vien teksto paviršių, galima nieko nerasti, tiksliau, nerasti to, ką mums knygos autorė kalba apie gyvenimą (nieko čia nesuprantu – mesteli tūlas skaitytojas).

O ji kalba apie daug ką. Ir labai daug pasako. Kalba su mumis, vaizduotėje „pašnekesėliams" pakviesdama Karalių, Fėją, skafandrų bandytoją, Mokytoją, Deivę, Šokėją.

Karaliaus įvaizdis Margaritos labai mėgstamas. Galima paspėlioti, ką ji vadina Karaliumi. Nejučia atsiranda mačerniška asociacija: „Aš pažinau Karalių tavyje..." Arba Septintosios Vizijos pasakiška karalių gėlė: „Jeigu rožiniai jos lapeliai kam ant veido ar širdies užkrinta, / Nemirtingumo saulė tam skaisčiai dienas nušviečia, / Iš jo burnos pasipila skaidrieji žodžiai..." Karaliauja tas, kuris saugo ir puoselėja savyje kūrėjo galią. Kurio dvasia yra kurianti: gyvenimą, pasaulį – visaip galima pasakyti. Kurti – tai statyti Gerumo ir Išminties rūmus, į kuriuos visi kviečiami užeiti. Kai kas praeina pro šalį; kai kas įsirioglina purvinais batais – ir tam durys atviros, bet kitąkart gal nusivalys purvą, šviesoje išvydęs savo pėdsakus?

Margaritos Karalius labai šiltas ir paprastas – karūną įkišo skrynion, nes ji slysta žemėn, ir svajoja apie vilnones kojines bei šaliką... Jis susirūpinęs – kad nubaudė save, apibardamas kitus, kad žvaigždelė iš akių dingo, todėl tenka slėptis... Jis išmintingas – iš tylos atpažįsta kitą, savo priešais laiko daiktus, tarnaujančius tuštybei...

Tai gal jo žingsnelius knygos autorė ir ragina mus išgirsti?

Matyt, ne. Netinka Karaliaus įvaizdžiui toks deminutyvinis švelnumas. Jos Karalius lėtais ir ramiais žingsniais vaikšto. Žingsneliais tipena Subtilybės fėja – toji švelni, silpna, trapi, smulki, gležna, vos įžiūrima būtybė...Jeigu tu esi „žmogus, bėgantis nuo kostiumų, kaklaryšių, automobilių, telefonų, posėdžių, negyvų veidų," – tai išgirsi tuos žingsnelius. Jie tau padės „atsikratyti agresijos, prievartos, šiurkštybių". O jeigu tu nematai, kad tokia fėja gyvena, jos nesutinki, ja netiki, – tavo bėda, tavo tuštuma.

Gražiai karaliauja toji Subtilybė Margaritos knygoje: tai ji mums primena, kad pirmiausia atšyla – ties įskilimu, kad Viltics Nykštukai kartais pavirsta kurmiais, kuriuos reikia surasti, atkerėti, išvaduoti; tai ji mus tikina, kad Gretimoje Planetoje gyvena Laikrodininkas, kuris patikslina visą žmogų – ir jo širdį; tai ji kviečia ieškoti to, kas perskaitytų mūsų parašytus žodžius – baltu rašalu ant balto lapo; tai ji liepia mokytis iš plevenančio drugelio, kai aplink daug akmenų...

Knygai pavadinimą davė pabaigoje publikuojamas fantastinis ciklas *Žingsneliai*. Užsklendžiama knyga bene stipriausiais tekstais: du jauni žmonės Gerda ir Rokas atcina pas Mokytoją, Deivę ir Šokėją mokytis. Mokytis šokti? Iš tiesų mokytis gyventi. Taip, kaip Hermano Hesės *Stepių vilko* herojų Harį Halerį mokė šokti Hermina – tai yra mokė mylėti gyvenimą. Privalai išmokti šokio figūrų, judesių – ir krisdamas, ir duždamas, nes ir šipulinukų reikia. Žingsnelis po žingsnelio. Kad išmoktum nedužti.

Skaitytojo atmintyje brėžiasi ir kitos literatūrinės paralelės. Pati autorė savo įkvėpėju laiko latvių poetą Imantą Zieduonį, literatūrinių pasakų ir miniatiūrų kūrėją. Mokytojas, kaip personažas, tarytum ateina iš libaniečio filosofo Kahlilo Gibrano *Pranašo*. Arba brazilų rašytojo Paulo Coelho filosofinės pasakos *Alchemikas*. Ne tik Mokytojo ir mokinio santykis, bet ir raiška – glaustas ir talpus sakinys, atveriantis minties gelmę, miniatiūromis skaidomas siužetas – Margaritos knygą sieja ir su prancūzų rašytojo Maxence Fermine romanu *Sniegas*. Tai aukštos prabos literatūra. Gal ir drąsus gretinimas, bet ir *Žingsnelių* skaitytojas lieka taip pat sužavėtas, net jei ir randa žinomas, jau savu gyvenimu patikrintas tiesas. Gilių minčių vėriniai žadina kontempliatyvų pasaulio suvokimą. To dabarties žmogui labai reikia. Kad jis išsivaduotų iš materialaus pasaulio agresijos, kad kuo dažniau iš triukšmingos gatvės sugrįžtų į save, kad išgirstų tylos garsus. Kaip rožinio karoliukai, pirštais ir mintimis glostomi, taip ir akimis liečiami žodžiai veda gelmėn – nesvarbu, maldos ar meditacijos, nes tai tas pats.

Margaritos Lužytės knyga – jaučiantiems tylos poreikį. Ir pati autorė tokia – Tylos žmogus. Ji nemėgsta šurmulio, viešumo, todėl ir antrosios knygos pristatymas lapkričio mėnesį vyko nedideliam būreliui susirinkus Mariaus Katiliškio memorialiniame kambaryje: be bibliotekos darbuotojų, dar buvo Pasvalio bažnyčios dekanas kunigas Algis Neverauskas, mokytoja (šio straipsnelio autorė) ir pora gitaristų iš Petro Vileišio gimnazijos. Tuos *Žingsnelius* tik taip ir galima išgirsti – pasikalbant, padiskutuojant, tyliai virpčiojant gitaros stygoms, švelniai skambant dainai ar giesmei. Margaritai to užtenka. Kaip ir užtenka vieno LTV kanalo su mėgstamiausia laida *Negali būti*, vedama Rolando Maskoliūno, *Literatūros ir meno* bei *Šiaurės Atėnų*, juodo katino ir mažo kambarėlio su jai brangiomis smulkmenomis smulkmenytėmis, kažką labai svarbaus sakančiomis...Tai jos pasaulis – šiltas ir jaukus, kuriame taip pat gražiai karaliauja Subtilybės fėja. Gal todėl ne visiems lengva jį suprasti. Bet atsiveria tas pasaulis knygose – kviečiami visi, kas tik nori jį kartu patirti.

...Ir priglaus įėjusįjį Pasaka:

Žiedo elfas miegojo. Jis sapnavo kiekvieną mūsų dieną, šypsojosi iš mūsų gudrybių ir protingybių, verkė dėl mūsų aklumo. Bet jis žinojo iš tų senųjų laikų, kad atūš, įsisuks kažkoks Žvaigždžių Vėjas, išpurtys jį iš žiedo. Ir žiedas atiteks mums.

Ir tada jis nubus.

Margarita Lužytė

Apie drambliuką

Baltas drambliukas
pasiilgo baltų sniegu olių.
Ir išėjo jų ieškoti.
Ėjo, brido, klampojo.
Peršalo, išsitepliojo.
Margas drugelis jį nuplovė
ir girdė arbatomis.
Numezgė keturias
baltas kojines ir apmovė.
Ir drambliukas keliavo toliau.

Neradęs ir tuščiai vargęs,
jis norėjo pravirkti.
Bet sniegu olių lašai nuriedėjo pirmieji –
nutiško, nuaidėjo, atplaukė.
Pakėlė iš nuovargio krentantį
baltą drambliuką.
Atidavė jam sniego ryškumą,
žiedų savųjų gaivumą,
akelių skambėjimą.

Dramblys nebeskynė gėlių –
jis pats buvo sklidinas jų:
jos užpildė buvusio ilgesio vietą...
Baltas drambliukas parėjo namo
ir toliau dirbo savo šeimininkui.
Nesuavėdamas, nesudraskydamas, nesutepdamas
baltų šiltų dovanotų.

* * *

Į mažą stiklinę taurelę įdėjo ledo lašan patekusį žiedlapį, Karaliaus žvaigždės spindesį, tylią paukščio giesmę, seną popierėlį, ištrūkusį žodį, pamestą burtą, šios žiemos sniego žiupsnelį.

Sudėjo, pridengė nendrine servetėle – saugoti metų metus...šiaip: ir sau, ir ne sau...ir kažkas ateis, kad į t a i pažvelgtų...

* * *

Sodas nyko ir džiūvo. Kažkas jį graužė. Jokie būdai gelbėti nepadėjo.

Netyčia užklydęs klajūnas atsinešė tik pasaką. Pasekė ją sargui ir sodui.

Medžiai ėmė atgyti. O po mėnesio – visas sodas žydėjo...Žieduose gyveno po dalelę pasakų – jos augo.

* * *

Esu aš dar gyvas arbatinukas, todėl:
esu ir kiek išsitepęs, kiek apsitaškęs,
kiek dėmiuotas ir apibiręs,
apgaravęs ir kiek įskilęs.
Esu gyvenantis, su žmonėmis,
esu kasdienis ir jų pakeleivis.

Kilmės lopinėlis

Dienų dienomis ir naktimis – gatvėmis, priemiesčiais, keliais, miškais, kaimais ir laukais – klaidžiojo nuskarusi moteris. Jei kas nors jos paklausdavo, kas ji esanti, – ji atsakydavo: „Nežinau. Patikėkite, aš tikrai nežinau, kas aš tokia". O jeigu jos paklausdavo, iš kur ji atėjusi, – ji atsakydavo: „Iš Gerosios Liepsnos krašto".

Jai prieštaraudavo: „Seniai tos karalystės nebėra".

Moteris nenusileisdavo: „Bet aš iš ten. Iš kitur aš jau nebūsiu. Sakote, nebėra...Gal kada nors aš ją atkursiu. Argi neįmanoma?"

Kai ji labai pavargo keliauti po pasaulį, jinai iš tikro savosios kilmės karalystę atkūrė:

iš ilgo tikėjimo, iš numesto žiedo,
iš gautų ir išsiųstų laiškų,
iš visų pralėkybių,
sutrupėjusių drugio sparnų,
iš sutirpusių „negalima",
nepamirštamo gerumo, iš saulėtų žodžių,
stiklinės vandens, išsaugotos mįslės,
iš sapno ūkanos
atkūrė karalystę.
Ir atkėlė vartus – ir nepastatė sargybos.

Čia ir ten

Gyveno aukštai meškiukas. Rėpliojo ir lakstė po dangų. Bet įsigeidė sužinoti, kaip ten žemai. Nusileido.

Plonas siūlelis tarp jo ir medžio laikė jį, kad vėjas nenuneštų. Nes lengvas jis buvo, už pūką lengvesnis. Ilgas buvo siūlelis. Labai labai ilgas ir leido meškiukui būti visur, kur tik jis trokšta.

Po ilgo ilgo laiko meškiukas panoro atgal. Jis paleido save nuo siūlo. O gūsis pačiupo ir pakėlė aukštyn.

Rėpliojo ir vaikščiojo jis vėl po dangų. Bet medų laižė – žemišką: buvo prisiruošęs atsargų.

ŠIAURIETIŠKI ATSIVĖRIMAI

LEIDŽIA MARIAUS KATILIŠKIO VIEŠOJI BIBLIOTEKA
Vytauto Didžiojo a. 6/1, LT-39149 Pasvalys. Tel. 343319, 34447

ISSN 1392 6810